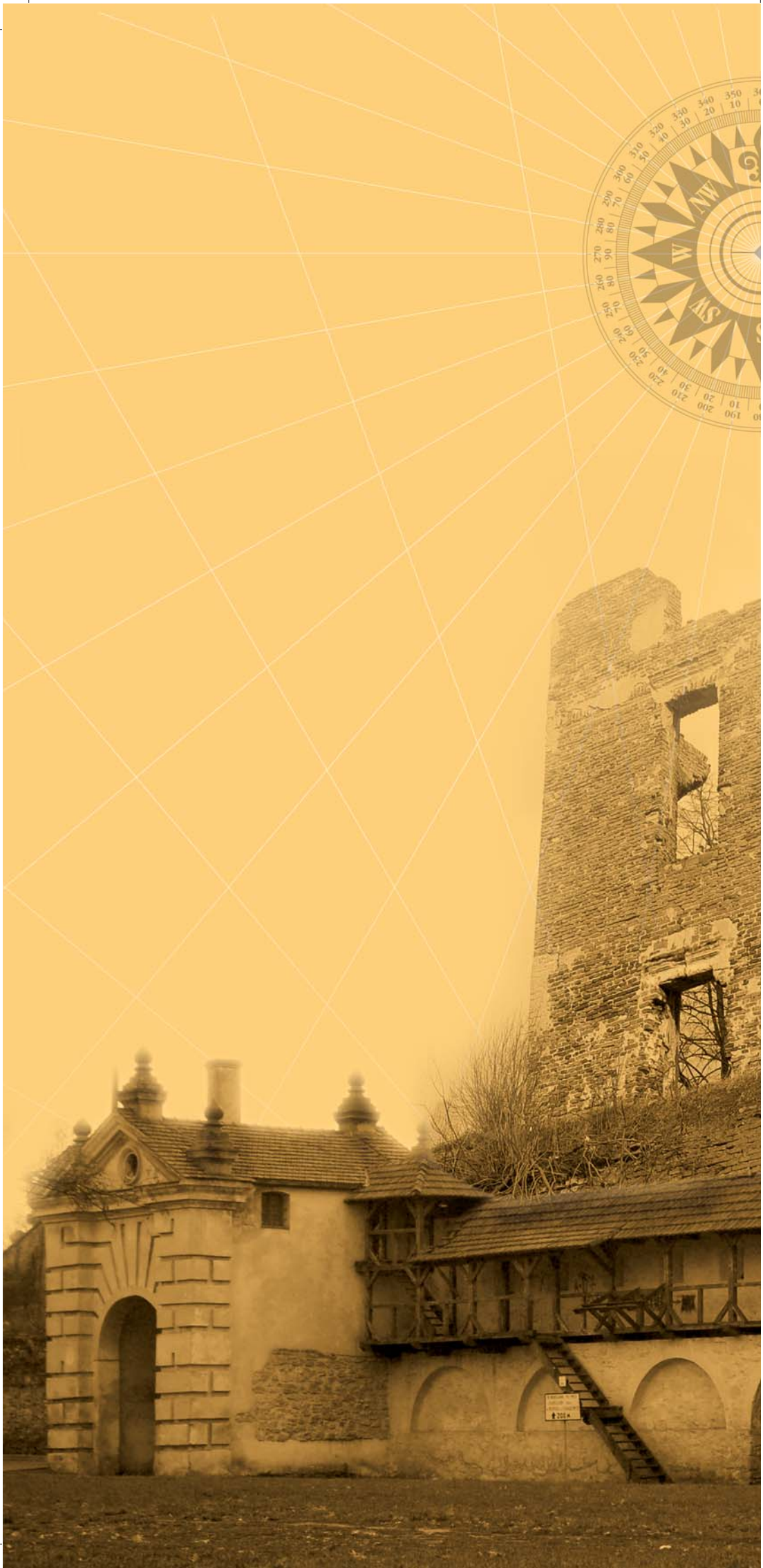


Powiat łęczyński  
Rejon żółkiewski





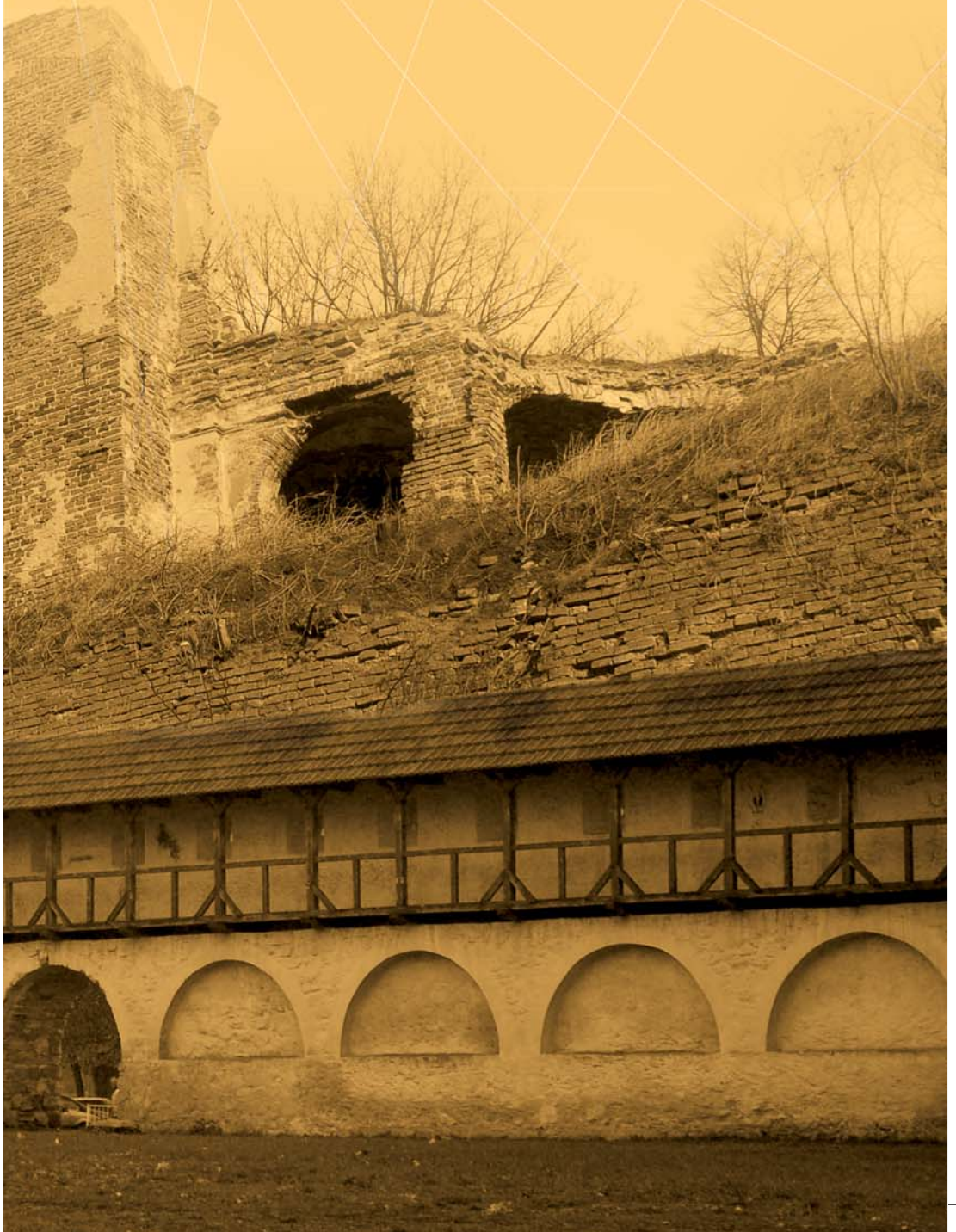


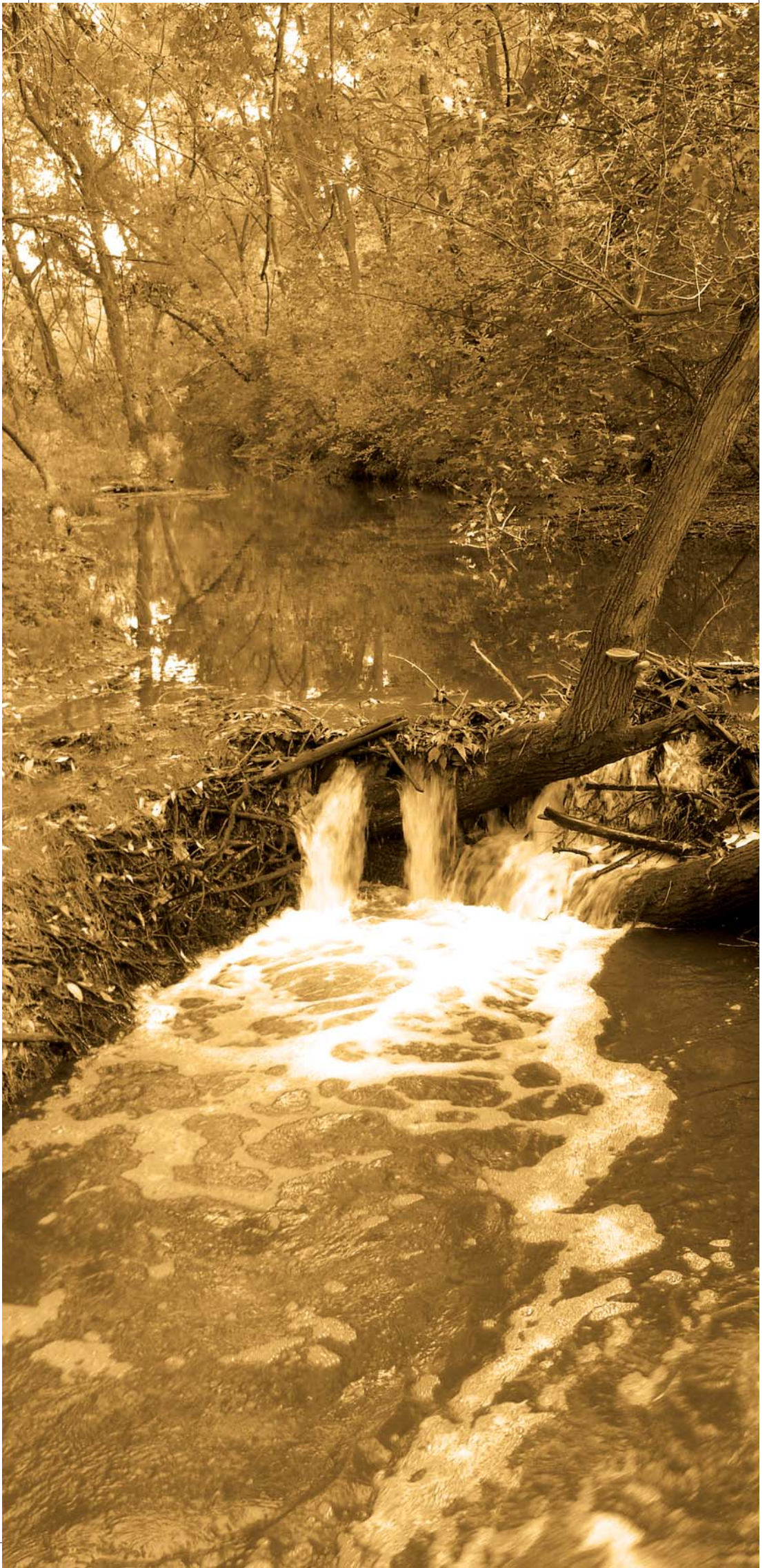
# Powiat łęczyński

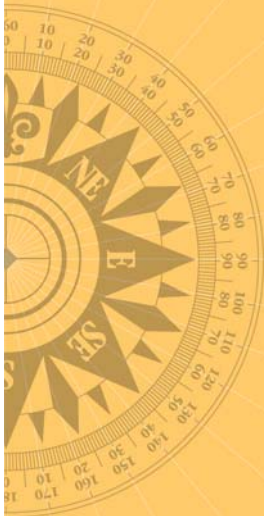
## Rejon żółkiewski



*Przewodnik turystyczny*







# Spis treści

Wstęp.....	7
<i>Stanisław Turski</i>	
<b>Powiat łęczyński.....</b>	<b>9</b>
Powiat łęczyński.....	11
Do ziemi łęczyńskiej blisko.....	23
Szlaki piesze.....	25
Szlaki i trasy rowerowe.....	26
Zwiedzamy ziemię łęczyńską.....	29
Wycieczka 1.	
Łęczna – miasto nad Wieprzem i Świnką.....	31
Wycieczka 2.	
W krainie jezior, lasów i węgla.....	42
Wycieczka 3.	
W krainie obniżeń i pagórów.....	56
Wycieczka 4.	
Z biegiem Wieprza.....	62
Mapa powiatu łęczyńskiego.....	76
<i>Lubomir Krawiec, Mariana Kulesza</i>	
<b>Rejon żółkiewski.....</b>	<b>79</b>
Informacje wstępne.....	81
Walory krajobrazowo-przyrodnicze ziemi żółkiewskiej.....	83
Zarys historii i dziedzictwa kulturowego Żółkwi.....	87
Atrakcje turystyczne okolic Żółkwi.....	113
Wieś Krechów.....	115
Wieś Glińsko.....	116
Wieś Mokrotyn.....	116
Miasteczko Kulików.....	117
Wieś Potylicz.....	117
Miasto Rawa Ruska.....	119
Wieś Zaszaków.....	120
<b>Powiat łęczyński – Magia miejsc.....</b>	<b>121</b>
Baza noclegowa.....	151





## Wstęp

**P**rzewodnik ten to kolejna publikacja przygotowana przez powiat łączyński i rejon żółkiewski. Efekt polsko-ukraińskiej współpracy w ramach projektu „Bogactwo Pogranicza – transgraniczna strategia rozwoju turystyki w Powiecie Łęczyńskim i Rejonie Żółkiewskim. Etap II”. Bogactwo pogranicza to przede wszystkim piękno przyrody i magiczne zakątki, w których odnajdziemy także ślady dawnych pokoleń. Razem zabierzemy Państwa w niezwykłą podróż po pograniczu obu naszych krajów – od Polesia przez Wyżynę Lubelską aż po Roztocze. O bogactwie przyrodniczym regionu świadczą liczne rezerваты, parki krajobrazowe oraz parki narodowe. Nie brakuje tu również skarbów kultury materialnej. Największe miasta regionu: Lublin, Zamość i Lwów to prężne ośrodki turystyczne. Ale my zapraszamy Państwa do odwiedzenia miejsc mniej znanych, lecz z pewnością nie mniej ciekawych – powiatu łączyńskiego i rejonu żółkiewskiego.

Tekst publikacji napisali ludzie kochający nasz region, którzy na co dzień zajmują się jego promocją: Dyrektor Lubelskiego Ośrodka Informacji Turystycznej w Lublinie Stanisław Turski oraz Dyrektor Centrum Informacji Turystycznej w Żółkwi Lubomir Krawiec. Wydanie wzbogacono pięknymi fotografiami, które w naoczny sposób ukazują piękno naszej „małej ojczyzny”.

Serdecznie zapraszam do lektury

*Adam Niwiński*

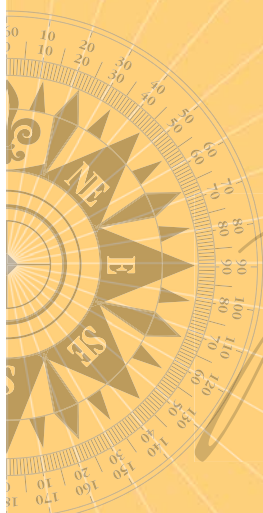
Starosta Łęczyński





Stanisław Turski

# Powiat łęczyński







## Powiat łączyński

**P**owiat łączyński, z siedzibą Starostwa w Łęcznej, zajmuje centralną część woj. lubelskiego. W obecnych granicach istnieje od 1998 roku, tj. od ostatniej reformy administracyjnej w Polsce. Powiat tworzą gminy: Cyców, Ludwin, Łęczna, Milejów, Puchaczów i Spiczyn. Jego powierzchnia wynosi 634 km<sup>2</sup>, a ludność liczy ok. 57 tys. osób.

Z porównania z pozostałymi 19 powiatami ziemskimi w woj. lubelskim wynika, że zamieszkuje go stosunkowo nieduża liczba ludności, natomiast wskaźnik gęstości zaludnienia – 90,5 os./km<sup>2</sup> – jest nieco większy niż średnia wojewódzka (87,2). Prawie 40% ludności mieszka w Łęcznej (ok. 22,3 tys.), stolicy powiatu i jedynym mieście na jego obszarze.

Z przytoczonych informacji wynika, że ziemia łączyńska jest w małym stopniu zurbanizowana oraz że posiada duży odsetek terenów, które w nikłym stopniu zostały przekształcone przez człowieka.

Fot. 1. Deptak w Łęcznej  
(fot. Mariusz Świrk).



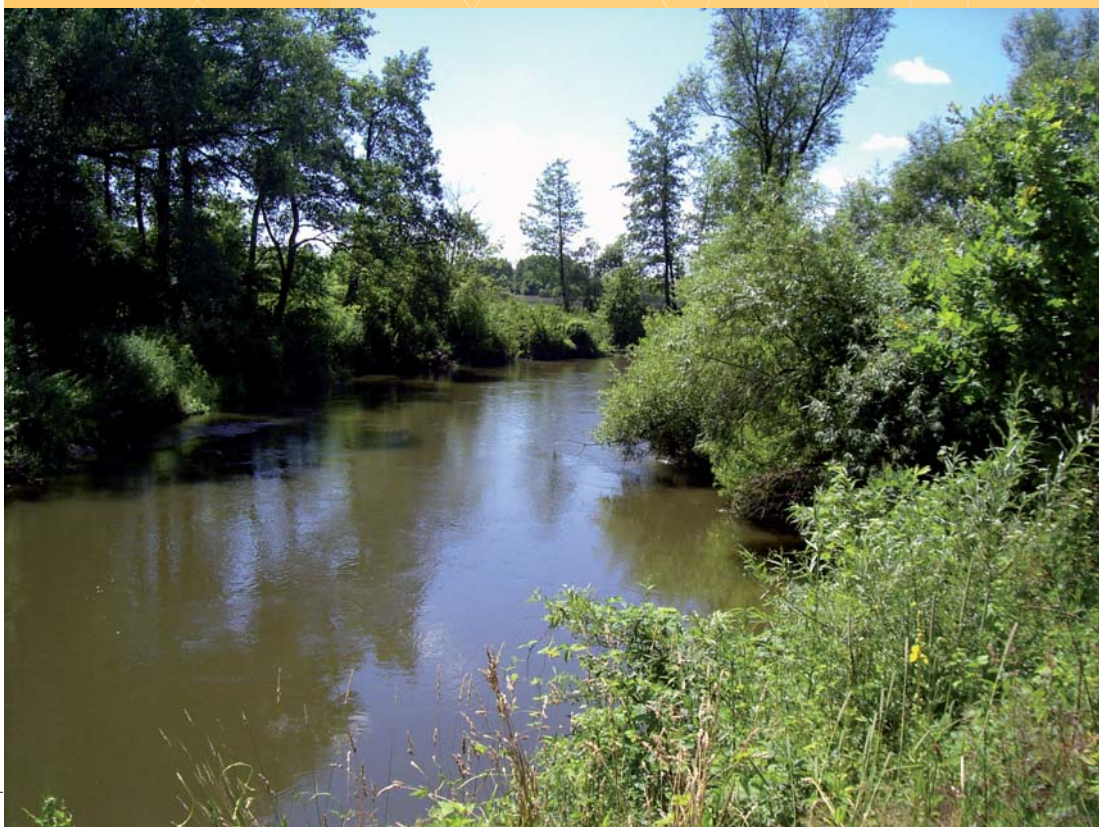
Powiat łączyński leży na obszarze trzech znaczących krain geograficznych Lubelszczyzny: Wyżyny Lubelskiej, Polesia Lubelskiego i Polesia Wołyńskiego.

Południowo-wschodnie tereny powiatu położone są na północnym skraju **Wyżyny Lubelskiej**, wraz z jej lessową strefą krawędziową, która opada ku nizinnemu Polesiu Lubelskiemu. Ten fragment wyżyny geografowie nazwali Płaskowyzem Świdnickim. Na jego obszarze kulminacje przekraczają wysokość 185 m n.p.m., np. koło Zofiówki i Stawka, zaś w okolicy Charłęża znajduje się najwyższa wyniosłość bezwzględna w powiecie łączyńskim (195,4 m n.p.m.). Warto dodać, że koło Kolonii Charłęż spotyka się największe lokalne deniwelacje terenu, pomiędzy dnem Bystrzycy a wierzchowiną, osiągające 40 m.

Najciekawszym fragmentem Wyżyny Lubelskiej w subregionie łączyńskim jest przełomowa dolina Wieprza pomiędzy Łącuchowem a Kijanami, objęta ochroną przyrodniczą jako Nadwieprzański Park Krajobrazowy. Ma on zaledwie 4,43 tys. ha powierzchni i jest jednym z najmniejszych spośród 17 parków krajobrazowych na Lubelszczyźnie.

Część południowa Parku leży już w Obniżeniu Dorohuckim, a więc jednym z mezoregionów **Polesia Wołyńskiego**. Obniżenie jest kotlinnym obszarem, które sięga na północy po dolinę Świnki. Tam, gdzie leżą płytko miękkie skały marglowe, jak np. koło Cycowa,

Fot. 2. Dolina rzeki Wieprz  
(fot. Dariusz Szafranek).





Fot. 3. Jezioro Piaseczno  
(fot. Rafał Kłoc).

występują charakterystyczne formy krasu powierzchniowego w postaci zagłębień bezodpływowych.

Do Obniżenia Dorohuckiego przylega inny mezoregion Polesia Wołyńskiego – Pagóry Chełmskie. Zajmują one wschodni skraj powiatu łęczyńskiego. W górnym dorzeczu Świnki niektóre pagóry dochodzą do 190 i więcej metrów wysokości bezwzględnej. Te ciekawe przyrodniczo tereny wchodzi w skład Chełmskiego Obszaru Chronionego Krajobrazu.

Najatrakcyjniejszą krainą powiatu łęczyńskiego i tej części Lubelszczyzny jest południowy fragment **Polesia Lubelskiego**, znany jako Pojezierze Łęczyńsko-Włodawskie. Na całym Pojezierzu występuje 68 jezior, z tego 14 leży na ziemi łęczyńskiej. Tu rozpościera się największy naturalny akwen regionu – jezioro Uściwierz (284 ha), a także najgłębsze jezioro – Piaseczno (38,8 m). Piaseczno – dzięki ładnemu położeniu, czystej wodzie, piaszczystym plażom i korzystnemu mikroklimatowi – należy do grupy jezior wypoczynkowo-rekreacyjnych, podobnie jak Rogóźno, Łukcze i Zagłębcze. Natomiast z przyrodniczego punktu widzenia niezwykle cenne są jeziora o trudno dostępnych brzegach, otoczone trzęsawiskami, w zaawansowanym stadium zarastania. Wśród nich jeziora: Brzeziczno i Świerszczów objęto ochroną rezerwatową. Również jeziora: Bikcze, Nadrybie, Turowolskie, Łokietek, Uściwierzek i Uściwierz są ostoją rzadkich

Fot. 4. Jezioro Piaseczno (fot. Monika Kochalska). ▶







Fot. 5. Jezioro Uściwierzek  
(fot. Stanisław Turski).

gatunków flory i fauny. Dawne naturalne akweny: Krzczeń i Dratów zostały obwałowane i pełnią rolę zbiorników retencyjnych w systemie melioracyjnym Kanału Wieprz–Krzna.

Osobliwościami są dwa, kilkudziesięciohektarowe zbiorniki wodne, których powstanie wiąże się z osiadaniami gruntu pod wpływem prac górniczych w kopalni węgla w Bogdance. Można je spotkać koło wsi Nadrybie (30 ha) i koło miejscowości Szczecin–Kobyłki (ok. 80 ha).

Większość wymienionych jezior stanowi atrakcyjną oprawę przyrodniczą Parku Krajobrazowego „Pojezierze Łęczyńskie” (11,8 tys. ha).

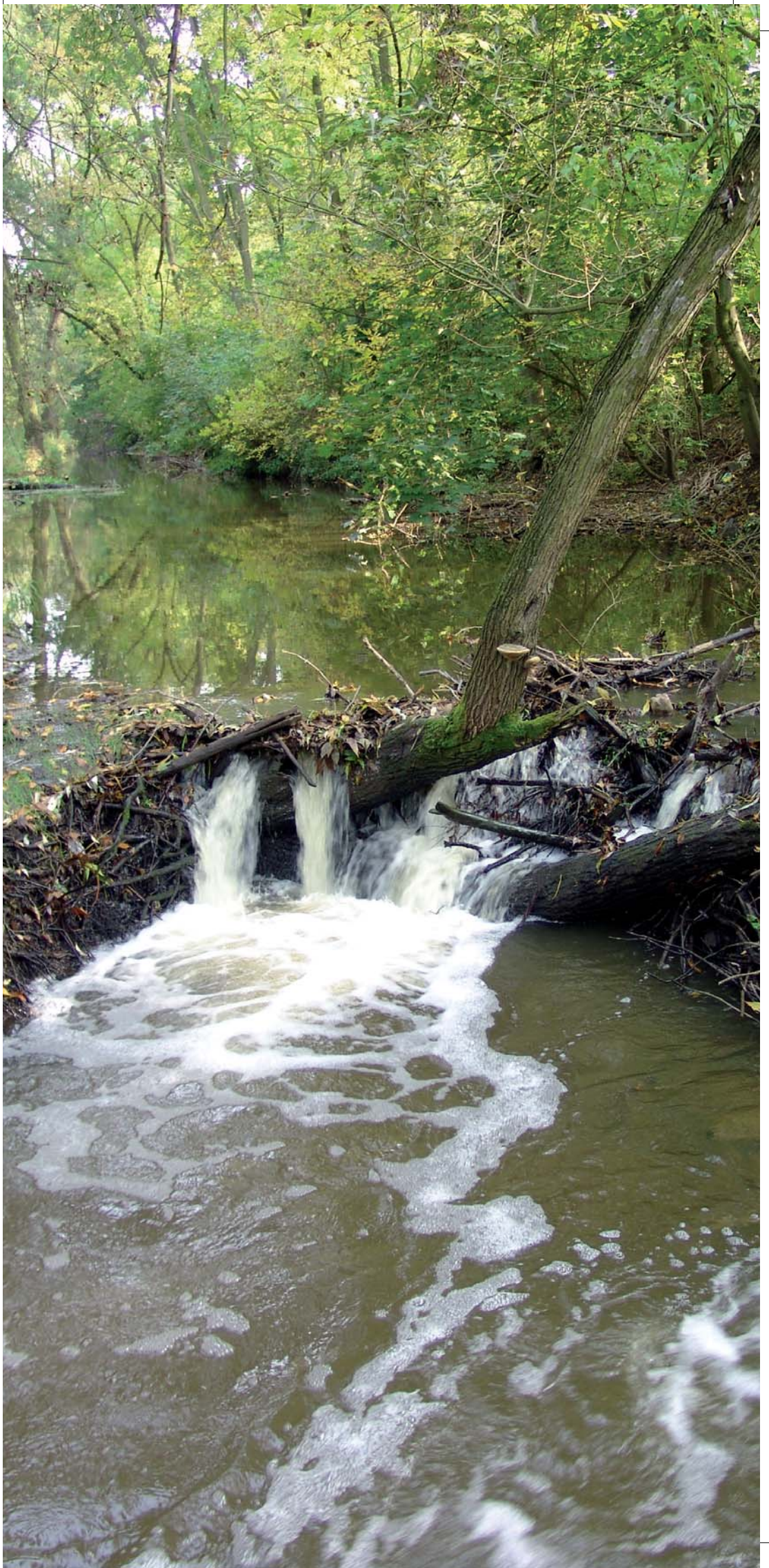
Istotną rolę w krajobrazie dolinnym odgrywa rzeka Świnka. Uchodzi ona do Wieprza w Łęcznej, płynąc przedtem wśród ukwieconych łąk, bujnych krzewów i rozłożystych olch, które towarzyszą meandrom i starorzeczom.

Koło Spiczyna wpada do Wieprza jedna z ważniejszych rzek Lubelszczyzny – Bystrzyca. Jej dolina jest malownicza również z uwagi na wysoki, krawędziowy brzeg zachodni.

Ziemia łęczyńska jest raczej uboga w powierzchnie leśne, jednak występujące tu lasy odznaczają się niejednokrotnie cennym składem florystycznym. Na pojeziernych obszarach lasy są bardzo różnorodne, tworzą mozaikę borów suchych, mieszanych i bagien-

Fot. 6. Dolina rzeki Świnki  
w Łęcznej (fot. Stanisław  
Turski).





nych, a nawet płatów dąbrowy świetlistej. Natomiast w dolinie Wieprza i jego dopływu Białki spotyka się duże połacie olsów i łągów, a wyższe miejsca zajmują tam żyzne lasy mieszane.

Większe obszary leśne występujące koło Jawidza przechodzą w słynne Lasy Kozłowieckie – już w powiecie lubartowskim.

Powiat łęczyński ma też do zaoferowania turystom interesujące zabytki kultury duchowej i materialnej.

Fot. 7. Leśne uroczysko  
(fot. Stanisław Turski).



W starym – słynnym z targów końskich – grodzie Łęczna pozostał zabytkowy układ urbanistyczny. Wśród obiektów sakralnych powiatu znajdują się zarówno kościoły, kaplice rzymskokatolickie i pounickie: w Łęcznej, Puchaczowie, Kijanach, Milejowie, Zawieprzycach i Świerszczowie, jak i cerkiew prawosławna w Dratowie, dawna cerkiew greckokatolicka w Cyncowie, a także zespół synagogałny w Łęcznej. Architektura sakralną uzupełniają zabytkowe cmentarze





Fot. 8. Kapliczka w Łysołajach (fot. Stanisław Turski).

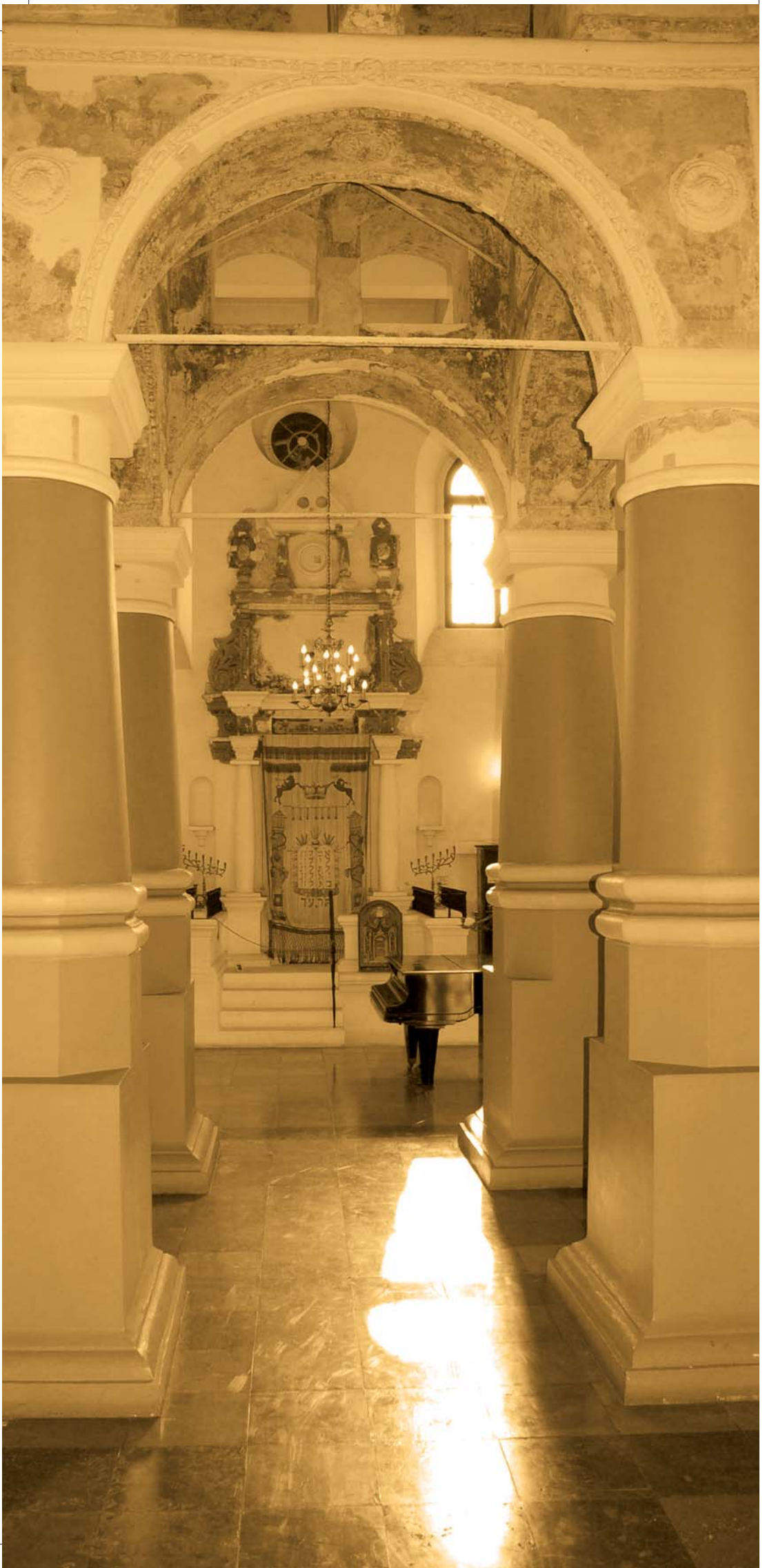
i kapliczki istniejące w wielu miejscowościach ziemi łęczyńskiej. Przykładami świeckiej architektury są zespoły pałacowe i dworskie w Kijanach, Zawieprzycach, Łańcuchowie czy Łysołajach.

Tutejsza architektura świecka i sakralna reprezentuje różne epoki historyczne, najczęściej renesans, barok, klasycyzm i eklektyzm. Wyróżnia się też tutaj współczesna architektura przemysłowa, współtworząca osobliwy w tej części Polski krajobraz górniczy w pobliżu wsi Bogdanka i Stefanów.

Wydarzenia historyczne, jakie rozgrywały się na tutejszej ziemi, upamiętniają pomniki, kopce i groby. Są one poświęcone bohaterskim zrywom niepodległościowym, ale też zmaganiom żołnierzy podczas obu wojen światowych i wojny polsko-bolszewickiej w 1920 roku.



Fot. 9. Kapliczka w Łańcuchowie (fot. Stanisław Turski).





## Do ziemi łączyńskiej blisko...

**P**rzez powiat łączyński przebiega kilka dróg tranzytowych. Jedną z nich jest wojewódzka trasa nr 82 z Lublina do Włodawy przez Łęczną i Cyców. Z wymienionej drogi wojewódzkiej odgałęzia się w Biskupicach szosa wiodąca przez Milejów, Łęczną, Ludwin i później przez Park Krajobrazowy „Pojezierze Łęczyńskie”. Ważną rolę pełni droga nr 829 pomiędzy Łęczną a Lubartowem; biegnie ona równolegle do Wieprza. Uzupełnieniem sieci ważniejszych dróg jest trakt nr 813 z Łęcznej do Ostrowa Lubelskiego.

Jak wynika z tego opisu, dojazd do powiatu łączyńskiego możliwy jest z każdej strony. Nie będzie też problemu z dotarciem tu z Ukrainy: najbliżej przez przejście graniczne Jagodzin–Dorohusk albo przez Rawę Ruską–Hrebenne.

W zasadzie prawie do każdej miejscowości w powiecie łączyńskim doprowadza bita droga o znaczeniu ponadregionalnym i lokalnym.

Podróżujący koleją mogą dojechać do stacji PKP Jaszczów. Znajduje się ona na międzynarodowej trasie Kijów–Kowel–Chełm–Lublin–Warszawa–Berlin. Na stacji Jaszczów, której zabytkowy budynek pochodzi z przeł. XIX i XX wieku, zatrzymują się również lokalne pociągi osobowe relacji Lublin–Chełm.

Przybysze, którzy chcą spędzić w regionie trochę więcej czasu, mają więc z powiatu łączyńskiego doskonałą bazę wypadową do zwiedzania okolic. W promieniu ok. 50 km od Łęcznej znajduje się wiele atrakcji turystycznych: pełen zabytków Lublin, Muzeum Zamoyckich w Kozłówce, podziemia kredowe w Chełmie, Poleski Park Narodowy.

Turyści, którzy chcieliby zwiedzić ziemię łączyńską, korzystając z pieszych i rowerowych szlaków turystycznych, nie będą mieć trudności, ponieważ sieć szlaków jest dość gęsta i docierają one do wielu ciekawych miejsc.

Fot. 10. Okolice Podzamcza  
(fot. Stanisław Turski).







### Szlaki piesze:

- ◆ *Centralny Szlak Pojezierza ęczyńsko-Włodawskiego*, z Włodawy do Urszulina (niebieski); na obszarze powiatu: j. Zagłębocze–j. Uściwierz–Wólka Nadrabska–Kol. Świerszczów–Świerszczów.
- ◆ *Poleski Szlak Partyzancki*, z Urszulina do Parczewa (czerwony); na obszarze powiatu: j. Uściwierz–Czarne Las–Ostrówek–Kaniwola–j. Brzeziczno–j. Rogóżno–j. Dratów–j. Krzczeń.
- ◆ *Z Roztocza Zachodniego na Polesie Lubelskie*, z Szastarki przez Lublin do Kaniwoli (żółty); na obszarze powiatu: Trębaczów–Łęczna–Kol. Turowola–Puchaczów–Dratów–Kobyłki–Kaniwola.





### Szlaki i trasy rowerowe:

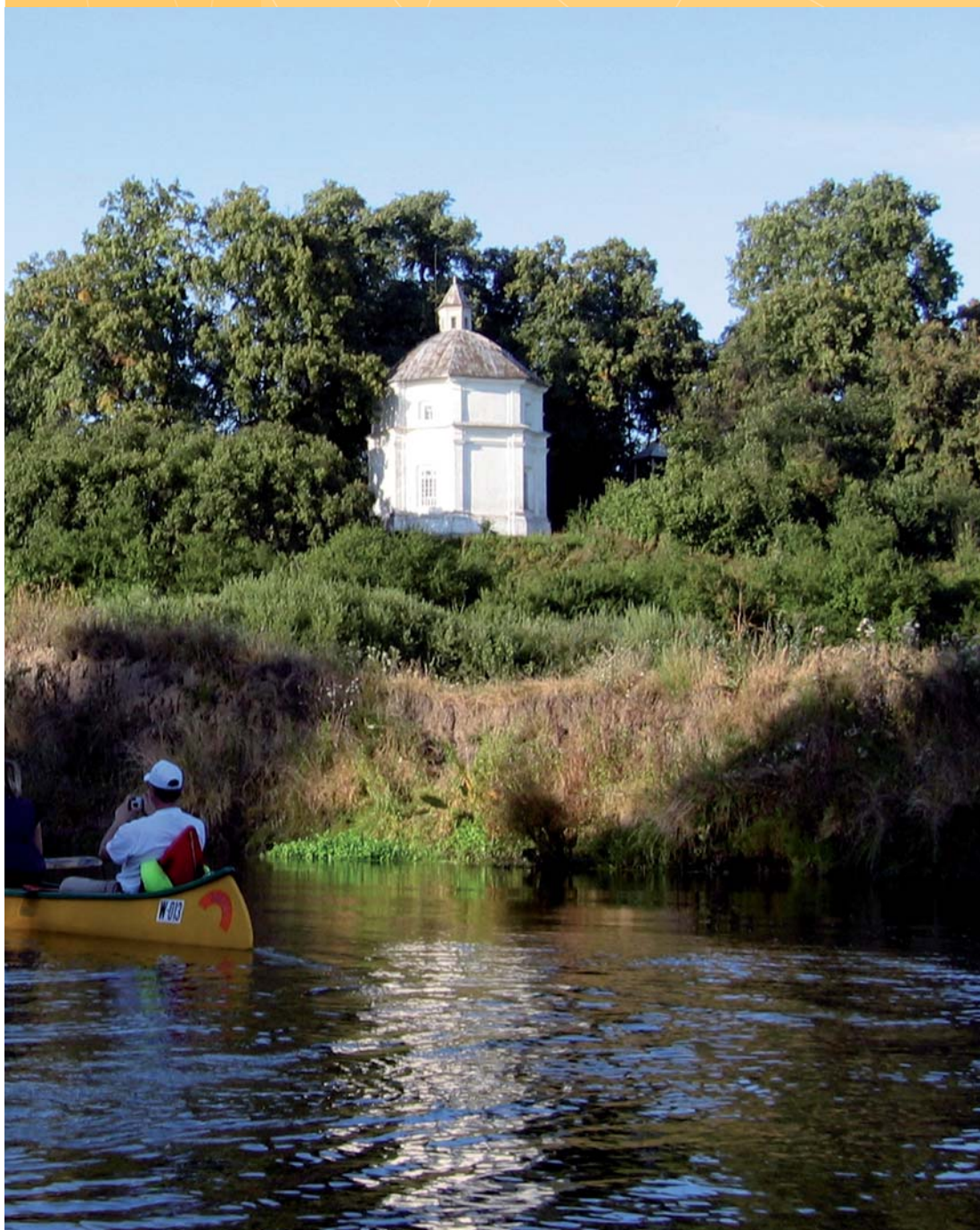
- ◆ *Szlak przez Wyżynę Lubelską i Polesie Lubelskie*, z Lublina do Woli Uhruskiej nad Bugiem (czerwony); na obszarze powiatu: Charleż–Zawieprzycce–Ziółków–Łączna–Turowola–Puchaczów–Bogdanka–Kaniwola–Ostrówek–Czarny Las.
- ◆ *Śladami wschodniostowiańskiej tradycji cerkiewnej na Polesiu Lubelskim*, z Puchaczowa do Horostyty (żółty); na obszarze powiatu: Puchaczów–Dratów–Kaniwola–j. Piaseczno–Piaseczno–Zamłyniec.
- ◆ *Daleko od szosy* – system 5 tras rowerowych w powiecie łęczyńskim; są one dobrze oznakowane i zaopatrzone w tablice z mapami tras, a następujące ważne obiekty przyrodnicze i kulturowe posiadają

Fot. 11. Spływ Wieprzem  
– okolice Zawieprzyc (fot.  
Andrzej Niedobylski).



tabliczki z podstawowymi informacjami krajoznawczymi:

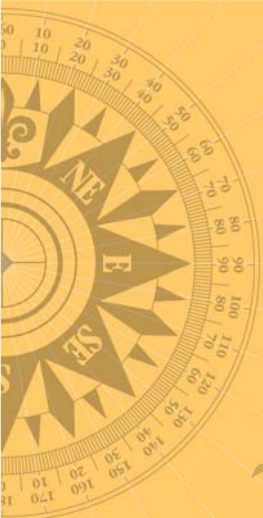
1. zespół pałacowo-parkowy w Zawieprzycach,
2. kościół barokowy w Kijanach,
3. zespół pałacowo-parkowy w Kijanach,
4. użytek ekologiczny w Radzicu Starym,
5. zespół parkowy w Podzamczu,
6. synagoga w Łęcznej,
7. kościół renesansowy w Łęcznej,
8. zespół parkowo-dworski w Łańcuchowie,
9. zespół parkowo-dworski w Łysołajach,
10. kopiec-mogiła Powstańców Styczniowych w Klarowie,
11. kościół barokowy w Puchaczowie,
12. cerkiew prawosławna w Dratowie,



13. rezerwat przyrody „Jezioro Brzeziczno”;
14. projektowany rezerwat wodno-torfowiskowy w Białce,
15. kościół pounicki w Świerszczowie,
16. zespół dworsko-parkowy w Świerszczowie,
17. grobowiec neolityczny w Nadrybiu,
18. kościół pounicki w Cycowie,
19. grodzisko Choina–Horodyszczce w Wólce Bieleckiej.



Chętni do skorzystania z drogi wodnej mają możliwość wzięcia udziału w spływie Wieprzem lub Bystrzycą. Po malowniczych zakolach rzeki Wieprz na trasie Jaszczów–Zawieprzyce organizowane są spływy kajakowe, które cieszą się dużą popularnością wśród turystów.



## Zwiedzamy ziemię łęczyńską

**Z**apraszamy turystów do skorzystania z czterech wycieczek, których opisy zamieszczamy w tym rozdziale. Wycieczki są przeznaczone głównie dla turystów zmotoryzowanych i rowerowych. Ale również turyści piesi mogą skorzystać z opisów najciekawszych miejsc i obiektów podczas wędrówek po oznakowanych szlakach ziemi łęczyńskiej.

Fot. 12. Dolina rzeki  
Wieprz (fot. Rafał Kloc).







## Wycieczka 1. Łęczna – miasto nad Wieprzem i Świnką

Fot. 13. Stanisław Eugeniusz Bodes – Jarmark ułański w Łęcznej w 1829 roku (fot. Stanisław Turski).

Niemal wszyscy podróżni, którzy pokonują trasę drogową z Lublina do Łęcznej, zwracają uwagę na malownicze położenie topograficzne miasta. Łęczna zajmuje wysoki, przełomowy brzeg Wieprza, który dodatkowo przecięty jest głębokim parowem Świnki. Po przejechaniu w poprzek **Nadwieprzańskiego Parku Krajobrazowego** znajdziemy się w stolicy Lubelskiego Zagłębia Węglowego, mieście Łęczna, które otrzymało prawo miejskie już w 1467 roku.

Ciekawe dzieje miasta można odczytać w czasie jego zwiedzania. Charakterystyczny jest układ urbanistyczny Starego Miasta z trzema rynkami, który kształtował się od XV do pocz. XIX wieku.

Dzięki otrzymywanym przywilejom królewskim na organizowanie jarmarków przybywało tutaj tysiące kupców z ziem Królestwa Polskiego, Litwy i z innych krajów Europy.

Świetność Łęcznej przypadła na czasy Odrodzenia. Rozwinęło się wówczas rzemiosło i handel, rozbudowano ośrodek zamkowy na Podzamczu, stawiano liczne karczmy, pensjonaty i domy zajezdne – te ostatnie, wprawdzie późniejsze, bo XIX-wieczne, zachowały się m.in. przy ul. 3 Maja 26 i 36 oraz placu Kanałowym 18 i 26.

Dzisiaj na gwarnych niegdyś ulicach i rynkach staromiejskich panuje spokój. Największy z nich, noszący nazwę placu Kościuszki, przekształcony został na skwer miejski. Przy placu stoi budynek Urzędu Miasta, a także klasycystyczna bryła Urzędu Stanu Cywilnego z czterokolumnowym portykiem. W okresie zaborów budynek pełnił rolę odwachu, a od 1920 roku magistratu. Wówczas był dostawiony do niego areszt i mieszkanie stróża.

Najstarszy łęczyński rynek, funkcjonujący częściowo do dzisiaj, leży w pobliżu **zespołu synagogałnego**. Tu wznosi się barokowa Synagoga Duża z poł. XVII wieku, obecnie siedziba **Muzeum Regionalnego**. Świątynia ma łamany dach polski i dobrze zacho-

Fot. 14. Dom zajezdny w Łęcznej (fot. Rafał Kłoc).





Fot. 15. Ratusz Miejski w Łęcznej z XIX wieku (fot. Małgorzata Kolary-Woźniak).

wany wystrój wnętrza. W środkowej części wznosi się imponująca *bima*, czyli miejsce do odczytywania i wykładania Tory. Bima jest zbudowana na planie kwadratu; tokańskie kolumny podtrzymują sklepienie krzyżowe. Jest ono dekorowane renesansową sztukaterią i polichromią. Do wschodniej ściany synagogi przylega *aron-ha-kodesz*, tj. szafa na *rodały*, czyli zwoje Tory. W sali modlitw są też eksponowane ruchome zbiory judaiców. W innych pomieszczeniach udostępnione są różnotematyczne zbiory muzealne: archeologiczne, historyczne, etnograficzne; organizowane są także wystawy czasowe poświęcone regionowi łęczyńskiemu.

Warto wiedzieć, że Łęczna była znaczącym miejscem żydowskiego osadnictwa już w pocz. XVI wieku. W poł. XIX stulecia Żydzi stanowili aż 64,3% ludności miasteczka. W XVII wieku obradował tu słynny Sejm Czterech Ziem (*Waad Arba Aracot*), który był najważniejszą instytucją samorządową polskich Żydów. Wnieśli oni duży wkład w rozwój tutejszego handlu i rzemiosła. Niestety, podzielili tragiczny los pobratymców w czasie II wojny światowej. Pamięć zamordowanych przez hitlerowców Żydów czci tablica umieszczona na zewnętrznej elewacji synagogi. Obok świątyni zgromadzone są, w formie lapidarium, szczątki macew, które zostały zebrane z terenu miasta. Na kirkucie, w pobliżu stadionu GKS „Górnik

Fot. 16. Synagoga w Łęcznej (fot. Stanisław Turski).







Fot. 17. Aron-ha-kodesz w synagodze w Łęczyźnie (fot. Stanisław Turski).

Łęczyzna”, stoi *ohel* poświęcony łęczyńskiemu cadykowi Szlomo Leibie, wybitnemu przedstawicielowi ruchu chasydzkiego.

Fot. 18. Czterokolumnowa bima w synagodze (fot. Rafał Kłoc).

Synagoga Mała pełniła też rolę szkoły żydowskiej. Obecnie mieści się w niej Miejsko-Gminna Biblioteka Publiczna. Wewnątrz zachowała się kamienna umywalnia do rytualnego obmywania rąk.

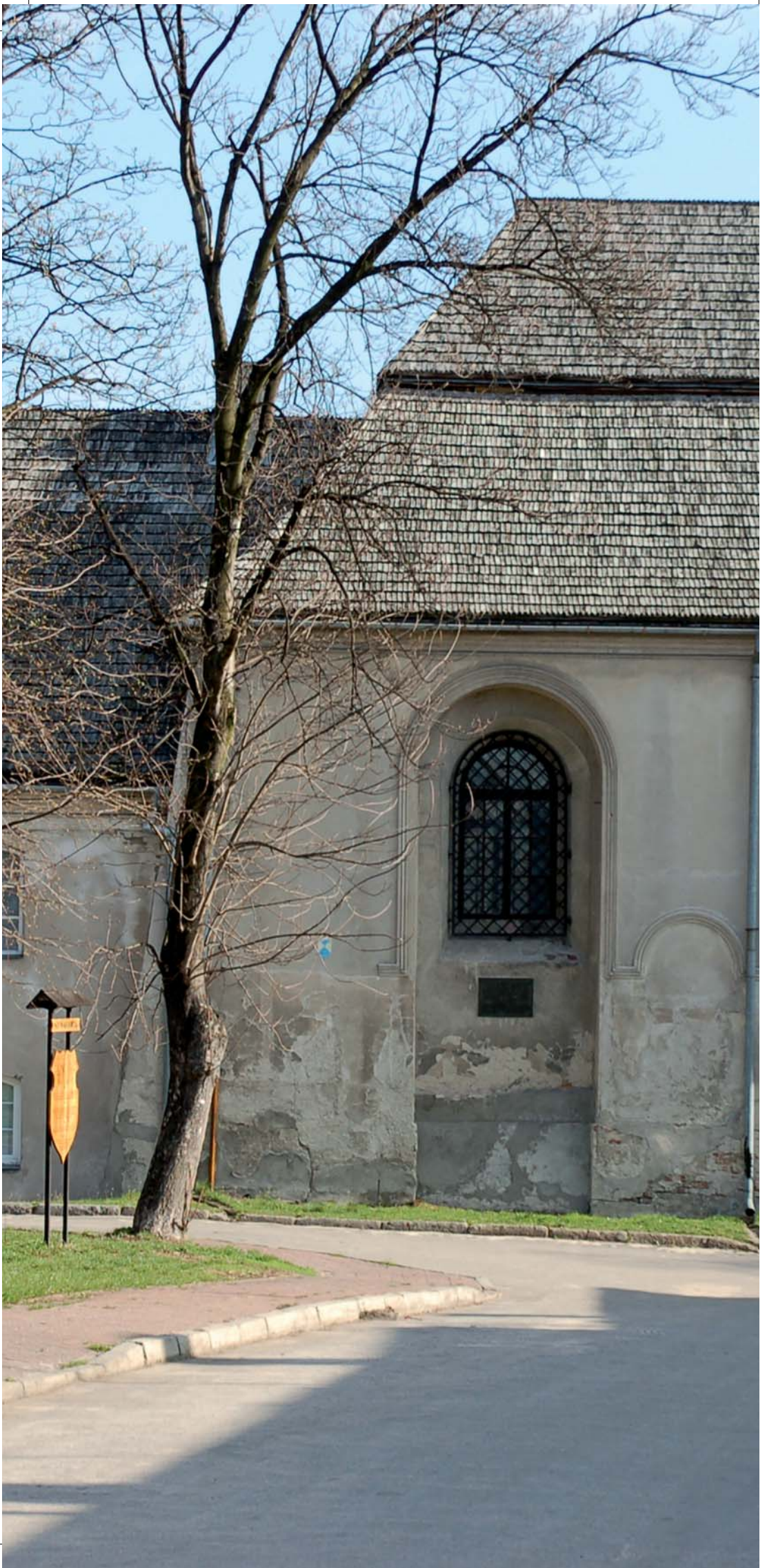
Fot. 19. Synagoga w Łęczyźnie (fot. Rafał Kłoc).

Trzeci rynek – obecnie nieużytkowany w celach handlowych – z XVIII wieku, usytuowany jest na zachód od najstarszego targowiska.

Fot. 20. Synagoga Mała (fot. Rafał Kłoc).

Na wzniesieniu, na wschód od synagogi, widoczna jest sylwetka **kościółka paraf. pw. św. Marii Magdaleny**. Wzniesiono go w latach 1613-1631 sump-







**MUZEUM**  
REGIONALNE W LECZNEJ  
ZADRĄŻA







Fot. 21. Dawna mansjonaria w Łęcznej (fot. Rafał Kloc).

tem Adama Noskowskiego, pod czynnym nadzorem budowlanym muratora Jana Wolffa. Świątynia jest jednym z cenniejszych obiektów na Lubelszczyźnie, reprezentuje bowiem renesans lubelski w architekturze sakralnej.

Fot. 22. Kościół pw. św. Marii Magdaleny (fot. Stanisław Turski).

W barokowo-rokokowym wnętrzu na szczególną uwagę zasługują: ołtarz główny, ołtarze boczne, obraz św. Marii Magdaleny oraz portrety Jana III Sobieskiego i Seweryna Rzewuskiego. Przed kościołem wznosi się murowana dzwonnica z 1827 roku, a za ogrodzeniem stoi interesujący **budynek dawnej mansjonarii** z poł. XVII wieku. Natomiast w ogrodzie, po przeciwnej stronie dziedzińca kościelnego, zachował się **drew-**

Fot. 23. Zabytkowa plebania (fot. Stanisław Turski).







Fot. 24, 25. Dolina Dinozaurów na Podzamczu (fot. Stanisław Turski).

**niany budynek plebanii** z poł. wieku XIX, z dekoracją w stylu szwajcarskim.

Kilkaset metrów na północ, na wzniesieniu rozpościera się okazały **zespół dworsko-parkowy Podzamcze**. To teren dawnego zamku, który był zbudowany na stromej skarpie dolinnej Wieprza i Świnki już w XV wieku. Po zamku nie zostały się widoczne ślady, ale warto zwiedzić ładny park z okazałymi drzewami, a także ogrody i pozostałości folwarku z XIX wieku, niestety w większości w ruinie. Dużą ciekawość budzi sugestywny zwierzyńiec gadów jurajskich, który stworzyła w betonie ręka miejscowego twórcy – Bogumiła Brodzisza.





## Wycieczka 2. W krainie jezior, lasów i węgla

Łęczna jest nie tylko stolicą powiatu, ale stanowi też symboliczną bramę na Pojezierze Łęczyńsko-Włodawskie. Trasa tej wycieczki przebiega w większości przez południową enklawę **Parku Krajobrazowego „Pojezierze Łęczyńskie”**.

Wyruszając z Łęcznej w kierunku północnym, warto zatrzymać się na chwilę w **Ludwinie**, aby zobaczyć pozostałości zespołu dworskiego z końca XIX wieku. Dawny budynek Urzędu Gminy, z charakterystycznymi kolumnami, pochodzi z tego samego okresu.

Zaraz po przekroczeniu Kanału Wieprz–Krzna, odgałęzia się lokalna droga do **wsi Dratów**. Widać z niej duże rozlewisko zbiornika retencyjnego (ok.

Fot. 26. Budynek Urzędu Gminy w Ludwinie (fot. Szymon Czech).



170 ha), który powstał z **jeziora Dratów** w wyniku prac melioracyjnych. Akwen jest obwałowany i otacza go szeroki pas zarośli szuwarowych. Często można zastać tu wędkarzy, którzy łowią ryby z łodzi lub pontonu.

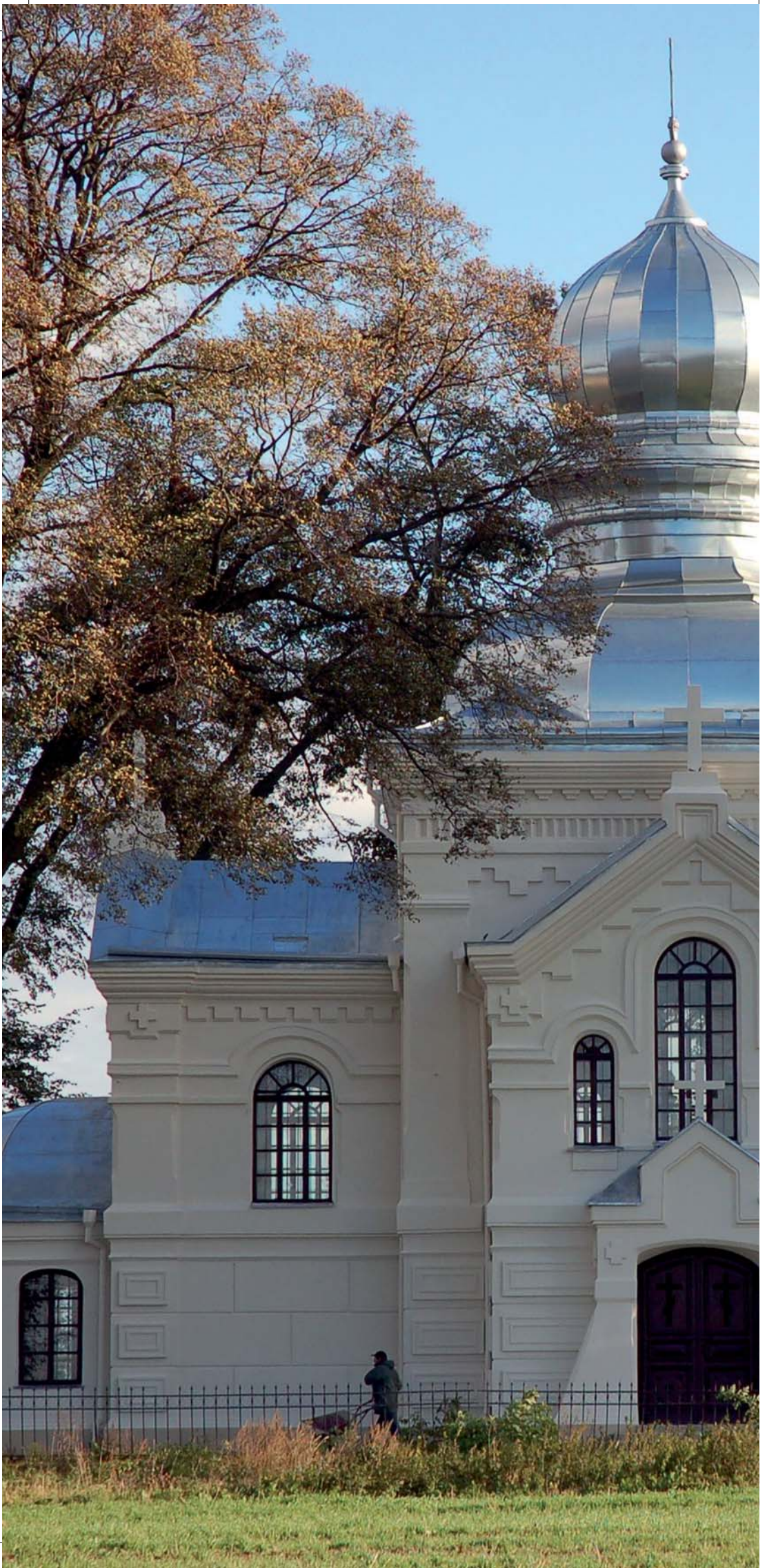
Stojący na brzegu kamienny obelisk wystawiono w 1928 roku – w 10-lecie odzyskania niepodległości Polski.

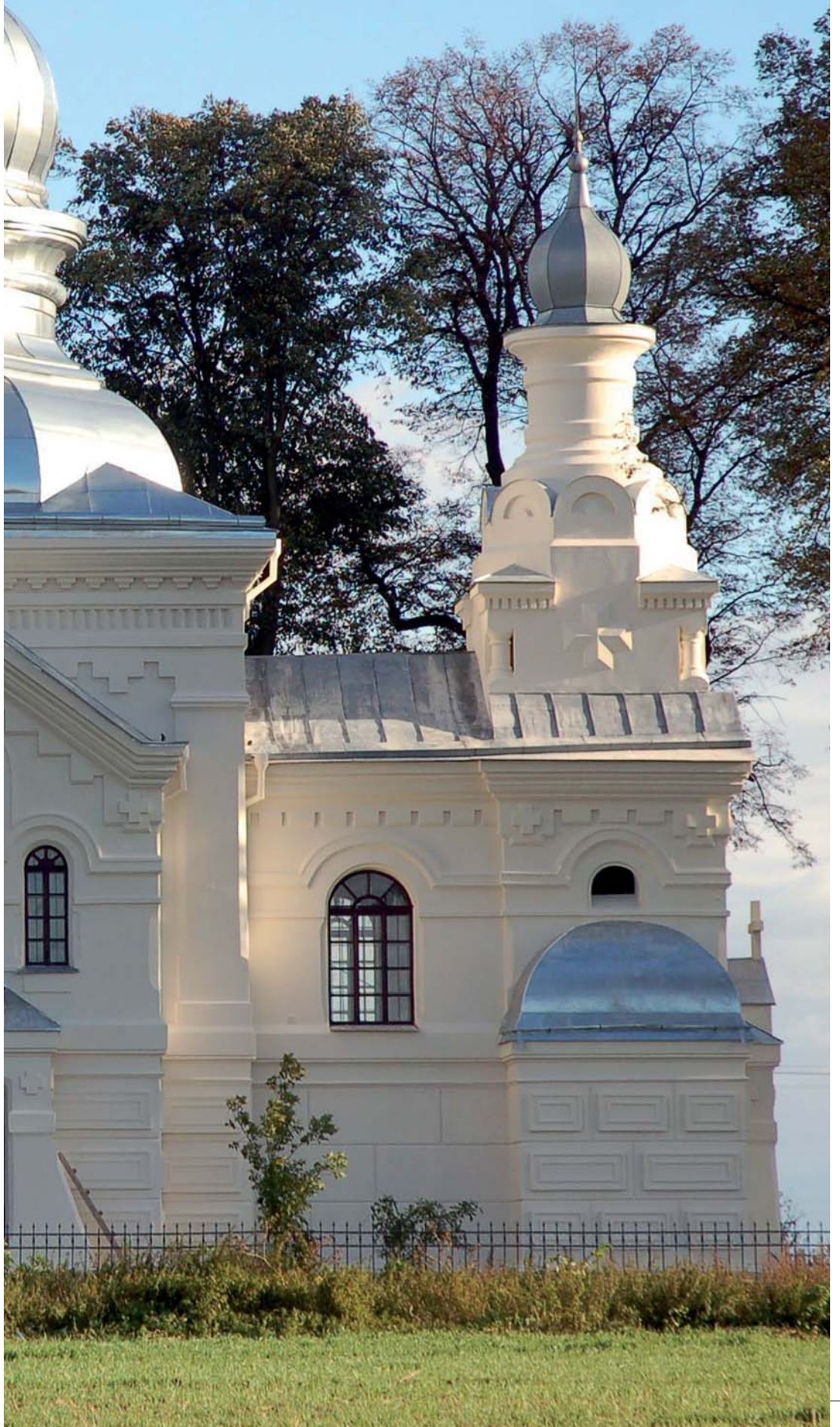
We wsi góruje sylwetka murowanej **cerkwi prawosławnej** w stylu klasycystyczno-bizantyńskim pw. św. Mikołaja z ok. 1880 roku. Świątynia została ostatnio odnowiona, a przed ogrodzeniem postawiono tablicę informacyjną z historią parafii.

Kilka kilometrów dalej na płn.-zach. leży następne jezioro zaporowe – **Krzczeń**. Do zachodniego brzegu jeziora dochodzi droga, która wiedzie wcześniej przez Kolonię Dratów. To małe niegdyś jezioro, o po-

Fot. 27. Cerkiew prawosławna pw. św. Mikołaja w Dratowie (fot. Agnieszka Wójcicka). ▶







wierzchni 19,8 ha, jest dzisiaj dużym rezerwuarem wody o pow. 170 ha w obrębie obwałowania. W zakrzywieniach licznie gnieźdzą się słowiki szare, łożówka i rokitniczka, a z rzadszych gatunków – dziwonია i strumieniówka. Podwodne łąki i zarośla szuwarowe są dobrym miejscem do żerowania ryb karpiowatych, które są poławiane przez wędkarzy.

Zupełnie inny charakter ma **jeziro Rogóźno** (57 ha). Najdogodniejszy dostęp do wody jest od strony północnej, od Ośrodka Sportów Wędkarskich „Bogdanka”. Miłośnicy czynnego i biernego wypoczynku mają do dyspozycji plażę, kąpielisko, pomost i sprzęt pływający. Na brzegu zachodnim zlokalizowany jest Ośrodek Wypoczynkowy Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. Owalny kształt misy jeziornej, znaczna głębokość (24,5 m), duże nachylenie brzegów i czysta woda uzasadniają krasową genezę jeziora Rogóźno.

Podobny, wypoczynkowo-rekreacyjny charakter ma nieodległe **jeziro Łukcze**. Przybrało ono łukowaty

Fot. 28. Jezioro Rogóźno  
(fot. Rafał Kłoc).



czy też nerkowaty kształt, ponieważ składa się z dwóch połączonych mis jeziornych o łącznej powierzchni 56,5 ha. Maksymalna głębokość dochodzi do 9 metrów. Na piaszczystym, wschodnim i północno-wschodnim brzegu znajdują się nieduże ośrodki wypoczynkowe, a w ich sąsiedztwie dziesiątki prywatnych domków letniskowych.

Spacerując brzegiem jeziora, można zaobserwować różne zespoły roślin wodnych. Pas szuwarów złożony jest głównie z pałki wąskolistnej, trzciny i oczeretu. W odkrytych miejscach daje się zauważyć asocjacje lili wodnych.

Na zachodnim brzegu jeziora Łukcze, kryje się wśród lasu bagiennego i torfowisk **jeziorko Łukietek**. Jest ono perełką przyrodniczą godną miana rezerwatu. Na płytkiej wodzie zielenią się liście grzybienia północnego z okazałymi kwiatostanami. Krzewinki bagna zwyczajnego, zajmujące wraz z karłowatymi sosnami i brzożami podmokłe brzegi, wydzielają intensywną woń. Znaczący flory reliktovej wypatrzą rzadkie gatunki roślin: rosiczki, pływacza drobnego, jeżogłówkę mniejszą, turzycę strunową, żurawinę błotną i jagodę bagienną.

Położone na północnym skraju powiatu łęczyńskiego **jeziorko Zagłębocze** (59 ha, 23,3 m gł.) należy do ulubionych miejsc wypoczynkowych na Pojezierzu. Oferuje ono piaszczyste plaże, czystą wodę i urocze sąsiedztwo lasów, pól i łąk. Tutejszy ośrodek wypoczynkowy udziela noclegów, prowadzi wypożyczalnię sprzętu pływającego i zapewnia kompleksowe usługi gastronomiczne.

Kolejne jezioro na naszej trasie to **Piaseczno** (84,7 ha, 38,8 m gł.). Może ono oczarować każdego turystę widokiem lazuru, przezroczystej wody, nieprzebraną głębią, złocistymi plażami i otoczeniem. Na wschodnim brzegu zlokalizowany jest Ośrodek Wypoczynkowy Akademii Rolniczej w Lublinie specjalizujący się w usługach żeglarskich. Zachodni brzeg jeziora, który osłonięty jest sosnowo-brzożowym lasem, ma duże, ładne strzeżone kąpielisko z pływającym pomostem. W jego pobliżu znajduje się nowoczesny ośrodek







wypoczynkowy z polem namiotowym i wypożyczalnią sprzętu pływającego. Z tego miejsca prowadzi przez las w kierunku zachodnim ścieżka przyrodnicza o długości ok. 0,7 km, umożliwiająca dotarcie do rezerwatu „**Jeziro Brzeziczo**”, o pow. 98,7 ha. Otoczone torfowiskami i lasem bagiennym jezioro ma tylko 7,5 ha powierzchni i jako dystroficzne znajduje się w końcowym stadium zarastania i zaniku. Rezerwat jest ostoją chronionych lub bardzo rzadkich gatunków flory reliktywnej, głównie północnej.

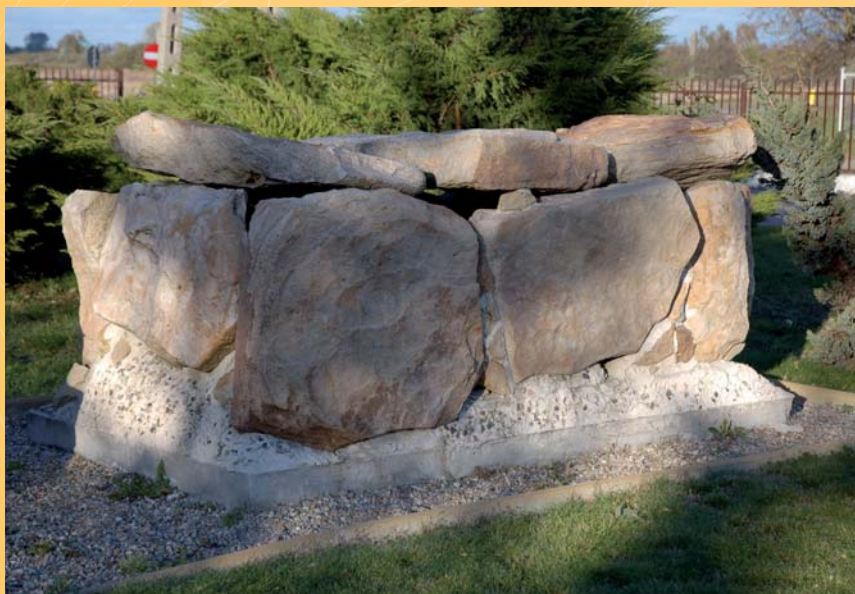
Przykładem jeziora eutroficznego, którego wody zawierają duże ilości składników pokarmowych, przez co mocno zarośniętego, jest **Bikcze** (3,3 m gł.). Zejście na jego brzeg możliwy jest tylko od strony wschodniej, od przysiółka Ostrówek. Pierwotnie jezioro Bikcze miało 85 ha powierzchni, a po obwałowaniu i włączeniu w system melioracyjny zajmuje 123 ha.

Szutrowa droga, wiodąca przez rozległe łąki, doprowadza do wsi **Kaniwola**. Miejscowość znana jest z bitwy powstańców polskich z wojskami carskimi w 1863 roku. Tu znajduje się zespół dworsko-parkowy z przeł. XIX/XX wieku.

Do odkrytej wody bardzo zarośniętego **jeziora Nadrybie** bronią dostępu trzęsawiska. Natomiast warto zobaczyć przylegające do jeziora od zachodu wodne uroczysko, stworzone ręką człowieka. Wśród kęp sitowia i podtopionych olch pływają sielsko łabędzie.

Fot. 30. Jezioro Nadrybie  
(fot. Stanisław Turski).





Fot. 31. Neolityczny grobowiec w Nadrybiu (fot. Agnieszka Wójcicka).

**Wieś Nadrybie** zamieszkała była już u schyłku IV tysiąclecia p.n.e., jak o tym świadczy odnaleziony przez archeologów kamienny grób skrzynkowy z okresu kultury amfor kulistych. Zrekonstruowaną część grobowca można obejrzeć na dziedzińcu tutejszej szkoły podstawowej.

Następnym etapem wycieczki jest **jezioro Uściwierz** (284 ha), największy naturalny akwen na Pojezierzu Łęczyńsko-Włodawskim, posiadający status użytku ekologicznego. Jezioro ma wąskie dojścia do brzegu od strony południowej, tj. od przysiółka Ostrów Nadrabski. Imponuje rozległością, ale jest stosunkowo płytkie (maks. 6,5 m, przeciętnie 1 m). Jego wody należą do eutroficznych. Niezwykle jest bogactwo tutejszej flory i fauny. W powietrzu, na toni wodnej i w oczeretach da się zaobserwować rzadkie gatunki ptaków: czapłę siwą, remiza, rycyka, kulika wielkiego, bataliona czy błotniaka stawowego.

Ukryte wśród łąk, torfowisk i lasu bagiennego **jeziorko Uściwierzek** vel **Ciesacin**, o statusie użytku ekologicznego, osiągalne jest tylko dla wytrwałych turystów i przyrodników. Ten kilkuhektarowy, kamealny akwen śródleśny, urzekający urodą, wygląda jak z bajki, przy tym wyróżnia się dostojnością i spokojem. Jego cenna roślinność i naturalność powinny nadal pozostać niezmienione.



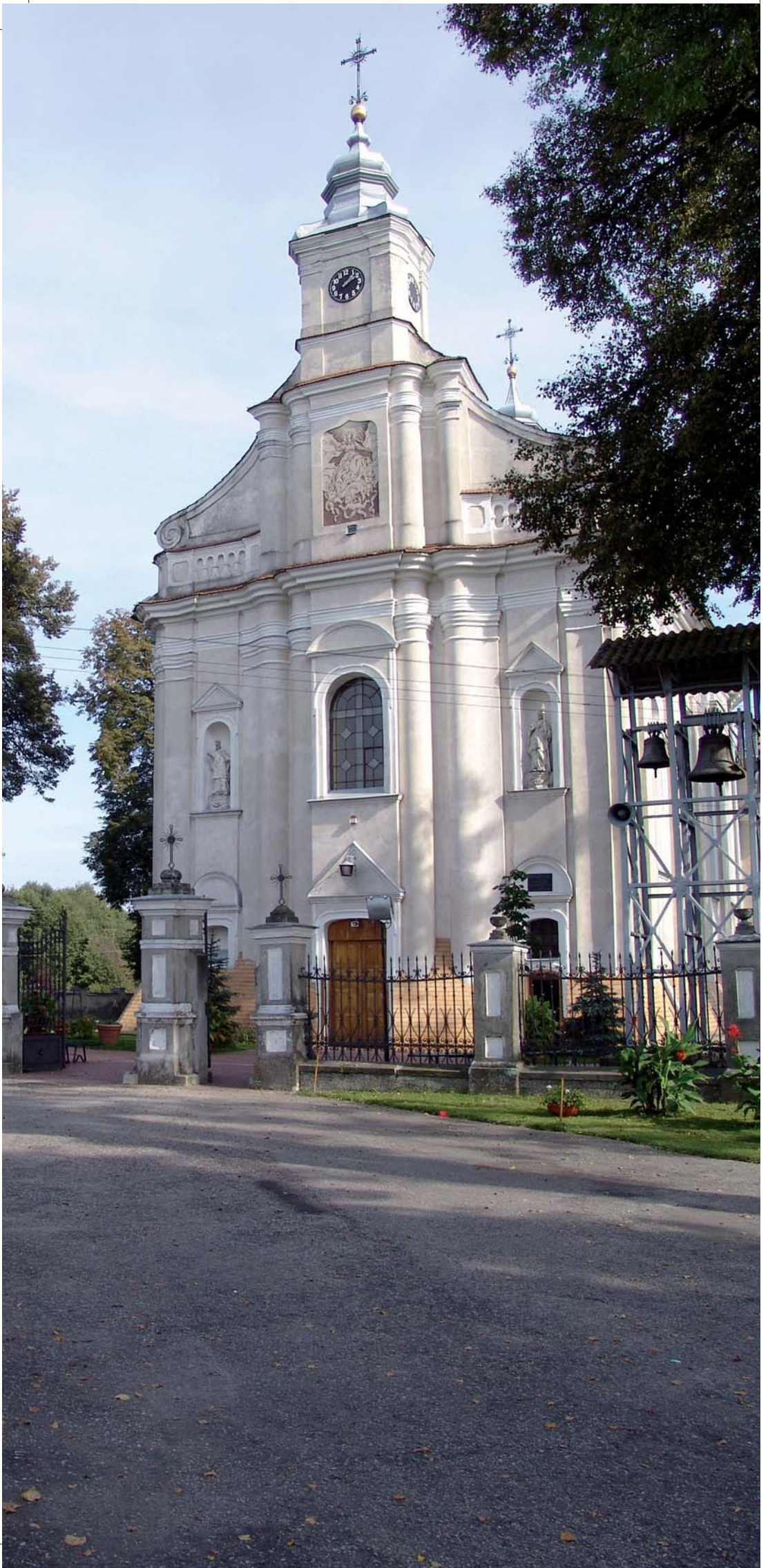


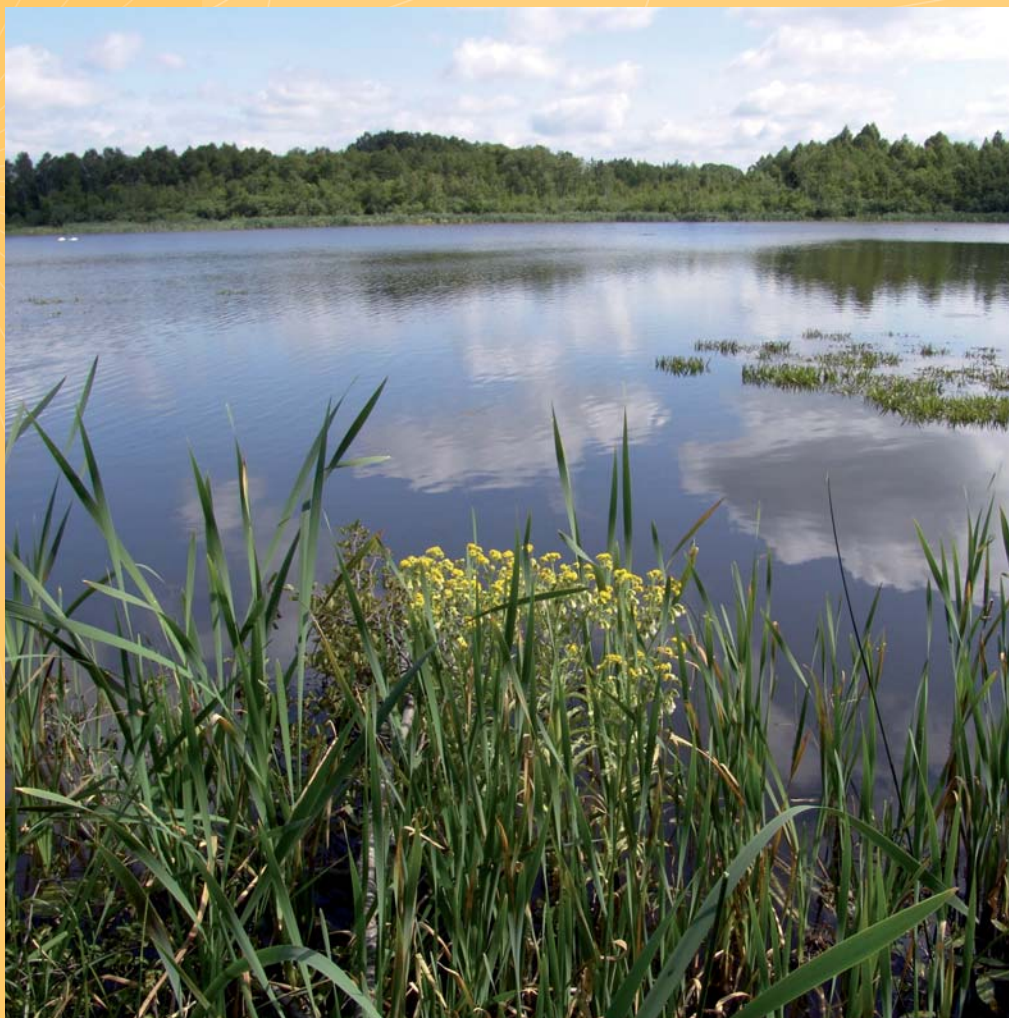
Fot. 32, 33. Kopalnia węgla kamiennego w Bogdance (fot. Rafał Kłoc ◀, Agnieszka Wójcicka ▶).

Przemysłowy krajobraz kopalni węgla kamiennego **w Bogdance** stanowi duży kontrast z wcześniejszymi widokami. Kopalnia była budowana przez kilka lat w dużym trudzie ze względu na niesprzyjające warunki geologiczne. W 1982 roku rozpoczęto eksploatację węgla z warstw karbońskich, ale dopiero od roku 1995 kopalnia osiąga coraz wyższą rentowność ekonomiczną. Trzeba przyznać, że Lubelski Węgiel „Bogdanka” S.A. – bo tak brzmi oficjalna nazwa zakładu – wykazuje starania o ochronę środowiska przyrodniczego. Pozytywnym tego przykładem jest rekultywacja ogromnej hały skały płonej, na której rosną różne gatunki roślin zielnych, drzew i krzewów.

Niedaleko Bogdanki leży stara osada **Puchaczów**, prawo miejskie nabyła jeszcze w 1527 roku, jednak zostało jej ono zabrane przez carat w ramach represji popowstaniowych po 1863 roku. Właściciele tutejszych dóbr, bracia Bogdanowicze, byli jednymi z aktywniejszych uczestników Powstania Styczniowego w tym regionie.

Na dawnym placu parkowym – obecnie skwerze – stoi barokowa kapliczka z XVIII wieku, a za nią odsłania się późnobarokowy **kościół paraf. pw. Wniebowzięcia NMP** z tego samego stulecia. Jego fasada szczyli się bogatym ukształtowaniem wklęsło-wypukłej dekoracji muratorskiej i rzeźbiarskiej. Ołtarz główny, rokokowy, wieńczy rzeźby aniołów adorujące





Fot. 34. Jezioro Uściwierzek (fot. Stanisław Turski).

postać Matki Boskiej z Dzieciątkiem, której wizerunek widnieje na obrazie. Całe wnętrze nawy ma kunsztowny, zabytkowy wystrój architektoniczny.

Zbliżając się do Łęcznej, można zobaczyć jeszcze jedno jezioro – **Turowolskie**, położone ok. 1 km na północ od wsi Turowola. Znajduje się ono w bagnistej nieszce, wraz z nieodległym jeziorem Dratów. Do lustra wody jest trudne dojście przez zespół podtopionej wierzby szarej, i przez to – nie zawsze możliwe. Ten płytki, zanikający zbiornik może być przykładem niekorzystnych zmian w stosunkach wodnych Pojezierza, spowodowanych nieprzemyślanymi pracami osuszającymi.

Fot. 35. Kościół pw. Wniebowzięcia NMP w Puchaczowie (fot. Stanisław Turski).



### Wycieczka 3. W krainie obniżeń i pagórów

Proponujemy zwiedzanie wschodniej części powiatu łęczyńskiego, która położona jest w gminie Cyców. Turyści mogą tu dojechać z Dorohuczy drogą nr 838, odgałęziającą się od trasy krajowej nr 82.

W pobliżu **Cycowa** widoczne są w terenie zagłębienia bezodpływowe o zarysie owalnym lub kolistym, świadczące o toczących się procesach krasowych w skałach węglanowych. Część zagłębień przekształcona została w małe stawy. Dawniej moczono w nich len, z którego tkano grube płótno, zwane cycem. Z tego rękodzieła słynęły właśnie okolice Cycowa.

Fot. 36. Cerkiew pounicka  
w Cycowie (fot. Rafał Kloc).





W osadzie, przy ul. Kościuszki zachowały się pozostałości zespołu folwarcznego; dawniej stał tu zbór ewangelicki. W centrum Cycowa wznosi się **d. cerkiew unicka pw. św. Michała Archanioła** z 1860-1870 roku. Już kilka lat później została zamieniona na prawosławną, a w 1918 roku świątynię przejął kościół rzymskokatolicki. Nowy kościół w Cycowie imponuje wielkością i ładnym wystrojem architektonicznym.

W centrum osady uwagę zwiedzających zwraca **pomnik** poświęcony polskim żołnierzom z 4. Brygady Jazdy płk. Nieniewskiego, którzy stoczyli w okolicy zwycięską bitwę z bolszewikami w dniach 15 i 16 sierpnia 1920 roku. O jej wyniku zadecydowała brawurowa



A stone monument with a dove on top and a plaque in the center. The monument is made of rough, reddish-brown stones. The dove is a metal sculpture with its wings spread. The plaque is dark and has white text. The background shows a building and some trees.

W HOŁDZIE POMORDOWANYM  
W LATACH 1939-1944  
NA TERENIE GMINY CYCOW  
PRZEZ HITLEROWSKICH OPRAWCÓW  
NIHIEJSZA TABLICE UMIESZCZA SIĘ  
DLA PAMIĘCI POKOLEN  
CYCOW DN 1-17-1973 R

Fot. 37. Pomnik w Cycowie  
(fot. Stanisław Turski).

szarża 1. Szwadronu 7. Pułku Ułanów Lubelskich. Polegli żołnierze spoczywają na cmentarzu wojennym z I wojny światowej, który znajduje się na tzw. krzyżówkach przy drodze do Lublina.

Podążając w stronę Włodawy, nie sposób nie zauważyć ładnego krajobrazu poleskiego. Szczególnie malowniczo prezentują się brzozowe gaje i pojedyncze okazy rozłożystych sosen niedaleko Kopiny.

Wieś **Świerszczów** wyróżnia się urodą i pewną nobliwością; jej początki datują się na poł. XV wieku. Można tu spotkać tradycyjną zabudowę drewnianą w otoczeniu starych drzew i przydomowych ogródków. Na wzniesieniu stoi drewniany, oszalowany **kościół paraf. pw. św. Bazylego** z 1795 roku. Po kasacie unii był on przejęty przez prawosławie, a w 1919 roku przez parafię rzymskokatolicką. W połowie ubiegłego stulecia świątynię przebudowano, powiększając ją dwukrotnie. Stojąca osobno drewniana dzwonnica dźwiga trzy dzwony o wadze od 145 do 523 kg.

Fot. 38. Świątynia  
w Świerszczowie (fot.  
Stanisław Turski).



W pobliżu kościoła rosną pomnikowe okazy jesionów wyniosłych, imponujące wysokością i kilkumetrowymi obwodami pni.

Z dawnego **zespołu dworsko-parkowego** Rulikowskich i Bieńkowskich z przeł. XVII i XVIII wieku pozostały fragmenty barokowego, geometrycznego założenia parkowego, z resztkami alei i pomnikowymi okazami lipy drobnolistnej, grabu pospolitego i jesionu wyniosłego.

Do rezerwatu wodno-torfowiskowego „**Jeziro Świerszczów**” (12,25 ha) doprowadza fragment zielonego szlaku *Pomników przyrody*. Nie zachęcamy do samodzielnych prób dotarcia do jeziora, ponieważ blisko brzegu można się zapaść w trzęsawisko. Lepiej ograniczyć się do zwiedzenia dalszego otoczenia zbiornika – lasu mieszanego i bagiennego. Na po-

Fot. 39. Rosiczka okrągłolistna i zurawina błotna (fot. Stanisław Turski).



wierzchni ruchomej *splei*, czyli kozucha ze splątanych korzeni i kłaczy roślinności torfowiskowej, występują rzadkie gatunki flory północnej, m.in. trzy gatunki rosiczek, aldrawanda pęcherzykowata, brzoza niska, wierzba lapońska i borówkolistna oraz modrzewnica zwyczajna.

Do Cycowa wracamy tą samą drogą, a następnie kontynuujemy podróż w kierunku południowym aż do wsi Głębokie, gdzie należy skrócić w stronę Łęcznej.

Z prawej strony drogi odsłania się **Jezioro Głębokie**, które leży w dużym obniżeniu krasowym. Na brzegu jeziora, w łodziach i na pomoście spotkać można wędkarzy.

Końcowy odcinek drogi (od Wesołówki) biegnie blisko – wyraźnie zaznaczonej – doliny Świnki.





## Wycieczka 4. Z biegiem Wieprza

Fot. 40. Kapliczka w Jaszczowie (fot. Stanisław Turski).

Pierwszą miejscowością na trasie jest wieś **Łysołaje**. Leży ona przy drodze z Biskupic do Łęcznej, na lewym brzegu Wieprza.

Naprzeciw kopca ziemnego z figurą Matki Boskiej otwiera się wejście do starego, naturalistycznego **parku**, ze znajdującym się w nim zabytkowym **pałacem** eklektycznym. Wystawiła go na pocz. XIX wieku rodzina Popławskich, obecnie mieści się tu szpital dla osób chorych umysłowo. Rotundowa **kaplica**, która stoi nieopodal pałacu, pochodzi z 1934 roku. Wśród ok. 700 drzew w parku, reprezentowanych przez ponad 40 gatunków, znaleźć można rzadkie okazy, m.in. katalpę bigoniowatą, lipę krymską i sosnę daglezję.

Na skraju wsi stoi wysoka, **kolumnowa figura** z żelaznym krzyżem na szczycie, pochodząca z poł. XVIII wieku. Natomiast przed wsią **Jaszczów** wznosi się duża, murowana **kapliczka barokowa** z figurą Matki Boskiej z Dzieciątkiem, datowana na XVIII wiek. Nieco dalej, na skrzyżowaniu dróg – w zabytkowych zabudowaniach **dawnej karczmy** – znajduje się szpital rejonowy.

Z Jaszczowa podążamy boczną drogą na wschód. Przekracza ona dolinę Wieprza, która w tym miejscu stanowi południowy skraj Nadwieprzańskiego Parku

Fot. 41. Pałac w Łysołajach (fot. Rafał Kloc).





Krajobrazowego. Dolina charakteryzuje się wyraźną asymetrią. Lewe zbocze jest strome i podcięte, ponieważ w podłożu występują skały kredowe – głównie opoka krzemionkowa i wapień marglisty. Na suchych, eksponowanych ku południowi zboczach mają swoje siedliska kserofilne gatunki flory z płatami roślinności stepowej. Prawe zbocze jest niskie i niewyraźne, pokrywają go piaski polodowcowe tworzące jałowizny, toteż rosną na nich ubogie lasy sosnowe.

Fot. 42. Szpital w Jaszczowie (fot. Stanisław Turski).





Za miejscowością Białka rozciągają się równinne, zmeliorowane łąki w górnym dorzeczu Białki i Mogielnicy. W pobliżu przysiółka Zgniła Struga koło Kanału Wieprz–Krzna spotkamy kompleks torfianek, które są wypełnione wodą zaskórną. W to miejsce często zdążają wędkarze.

W nieodległej wsi **Wólka Bielecka**, po drugiej stronie kanału, udostępniony jest dla turystów słowiański gród średniowieczny – **Ośrodek Archeologiczny**





Fot. 43. Ośrodek Archeologiczny Choina–Horodyszcze (fot. Małgorzata Kolary-Woźniak).

**Choina–Horodyszcze.** W grodzisku zrekonstruowane zostały fosy z tzw. płotem polskim, wały, brama wieżowa i tunelowa, ostrokół, studnia, a w budynku muzeum znajduje się makieta grodu z nadwieprzańskiej miejscowości Klarów.

Po zwiedzeniu tych miejsc wracamy do Jaszczowa, aby dojechać stamtąd do dużej osady **Milejów**. Miejscowość rozwijała się wraz z działalnością tutejszego zakładu przetwórstwa spożywczego, jaki tu prosperował już w I poł. XX wieku, gdy należał do rodziny Nałęcz-Rostworowskich.

Fot. 44. Zabudowanie pofolwarczne w Milejowie (fot. Stanisław Turski).

Warto pospacerować po Milejowie i zobaczyć pozostałości zabudowań dworsko-folwarcznych wraz



z parkiem. Najładniejsze widokowo miejsca znajdują się w głębokiej dolinie Wieprza, koło stadionu sportowego.

Tutejszy **kościół paraf. pw. Wniebowzięcia NMP** wzniesiony został w stylu eklektycznym w 1859 roku z fundacji Antoniego hrabiego Rostworowskiego. Ostatnio świątynię rozbudowano w ten sposób, że stary kościół tworzy prezbiterium nowego.

Kolejny kościół spotkamy w **Łańcuchowie**. Aby dojechać do wsi, należy skręcić za Milejowem w prawo, w drogę do Puchaczowa. Nadwieprzańska wieś Łańcuchów ma XIV-wieczną metrykę, a w XVII-XVIII wieku szczyliła się posiadaniem prawa miejskiego. Tutejsze dobra należały do wielu znacznych rodów: Szreniawitów, Kurapatwów, Orzechowskich, Spinków, Suffczyńskich, Wołk-Łaniewskich i Steckich.

W dużym, odrestaurowanym **ośrodku dworsko-parkowym** stoi okazały budynek dworu w stylu zakopiańskim. Zaprojektował go sam Stanisław Witkiewicz! Wspomniany **kościół paraf. pw. św. Jana Chrzciciela**, z pocz. XIX wieku, eklektyczny, ozdobiony jest wewnątrz interesującymi polichromiami, które namalowano w poł. XX wieku.

Następnie zdążamy do **Wólki Łańcuchowskiej**, ładnie położonej wsi na lewym brzegu Wieprza. Tu, nad stromym zboczem doliny, spoczywa w zbiorowych grobach 80 żołnierzy niemieckich i austriackich, a tak-

Fot. 45. Kościół pw. św. Jana Chrzciciela w Łańcuchowie (fot. Stanisław Turski).





Fot. 46. Kościół pw. Wniebowzięcia NMP w Milejowie (fot. Stanisław Turski).

że 50 rosyjskich, którzy polegli podczas walk w czasie I wojny światowej.

Jedziemy dalej do Łęcznej przez Ciechanki Krzesimowskie, a potem pokonujemy drogę do Kijan prawym brzegiem Wieprza. W tym miejscu zaczyna się najpiękniejszy fragment Nadwieprzańskiego Parku Krajobrazowego. Rzeka wcina się głęboko w podłoże kredowe i tworzy także ładne zakola. Najatrakcyjniejsze widokowo miejsca można spotkać koło Witaniowa, Karolina i Ziółkowa.

Już z daleka ujrzymy **wieżę kościoła paraf. pw. św. Anny w Kijanach**. Świątynię zbudowano w I poł. XVIII wieku w stylu barokowym; szczególnym kunsztem wyróżniają się ołtarze. Na uwagę zasługują ponadto portrety: fundatora kościoła Atanazego Miączyńskiego oraz Sanguszków i Sapiehów.

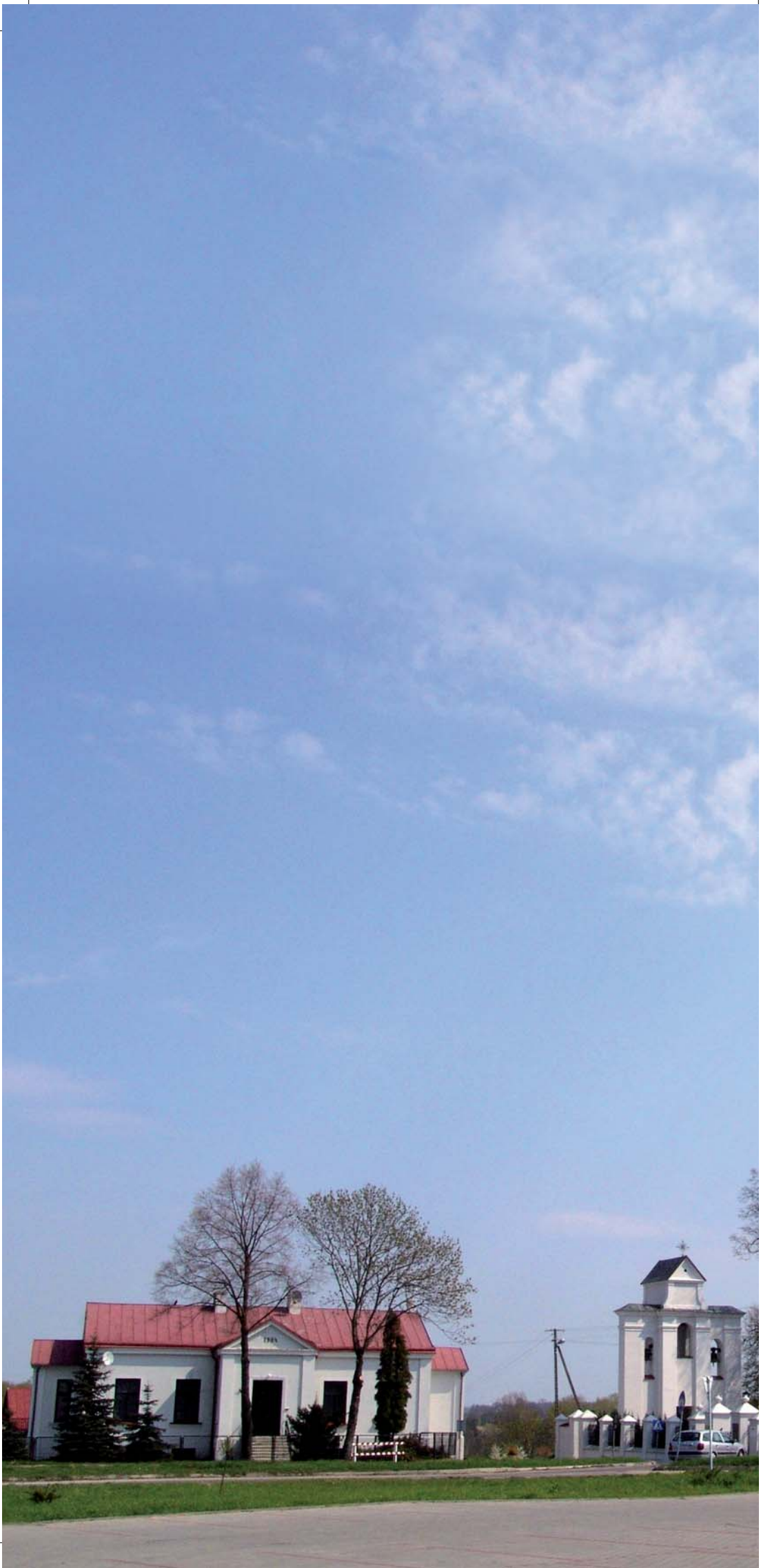
Na **cmentarzu parafialnym** – wśród wielu interesujących nagrobków – stoi piramidalny grobowiec rodziny Skłodowskich, z której wywodziła się dwukrotna noblistka – Maria Curie.

Murowany **pałac** w Kijanach był wystawiony w 1850 roku dla rodziny Sonnenbergów, na reliktach budowli z XVII wieku. Pałac stoi w otoczeniu 8-hektarowego parku o charakterze krajobrazowym. Gospodarzem obiektów jest zespół szkół rolniczych; tradycje oświaty rolniczej sięgają tu początków ubiegłego stulecia.

Fot. 47. Kościół pw. św. Anny w Kijanach (fot. Stanisław Turski). ▶

Fot. 48. Cmentarz wojenny w Wólce Łańcuchowskiej (fot. Stanisław Turski).







Wycieczkę kończymy w **Zawieprzycach**. Już w XIV wieku istniała w tym miejscu wieś szlachecka, której właścicielami byli m.in. Firlejowie, budowniczości tutejszego zamku. Na jego ruinach Atanazy Miączyński wystawił barokowy pałac i stworzył rozległą rezydencję. Była ona rozbudowywana przez rodzinę Morskich. Do naszych czasów przetrwało kilka ciekawych obiektów, które tworzą zabytkowy **kompleks pałacowo-parkowy**, jak: ruiny pałacu, oficyna, lamus, część ogrodzenia z bramą wjazdową, ruiny oranżerii, kolumnowa figura z krzyżem stojąca na kopcu ziem-

Fot. 49. Pałac Sonnenbergów w Kijanach (fot. Stanisław Turski).





Fot. 50. Ruiny zamku  
w Zawieprzycach (fot.  
Rafał Kloc). ▶

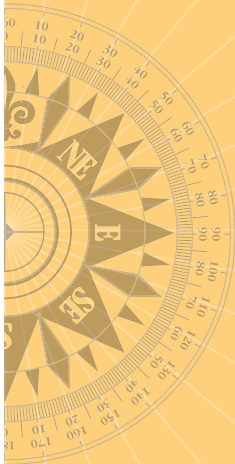
nym, dobrze zachowana kaplica na planie ośmioboku, z freskiem Sądu Ostatecznego na kopule sklepienia – zaprojektowana w stylu barokowym przez arch. Tylmana z Gameren – oraz park z pomnikową aleją lipową i wieloma okazami drzew i krzewów. Wymienione obiekty położone są na stromym brzegu Wieprza, z którego rozpościera się jeden z najładniejszych widoków na ziemi łęczyńskiej.





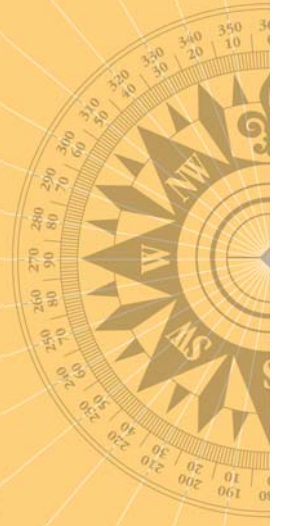






# Powiat łęczyński





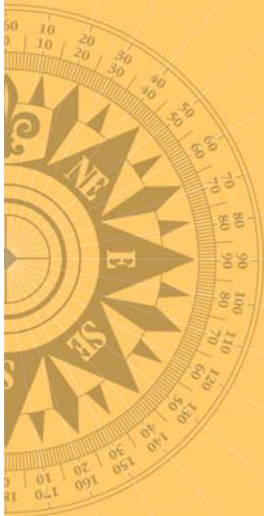
Lubomir Krawiec  
Mariana Kulesza

# Rejon żółkiewski









## Informacje wstępne

*Urodzić się w Żółkwi i nie kochać jej – niemożliwe. Mieszkać w Żółkwi i nie być z tego dumnym – trudne. Wysłuchiwać zachwycających historii i nie odczuwać przy tym nostalgii za minioną epoką – skomplikowane. Interesować się historią oraz zabytkami i nie zwiedzić Żółkwi – karygodne ...*

*Andrij Andruszko*

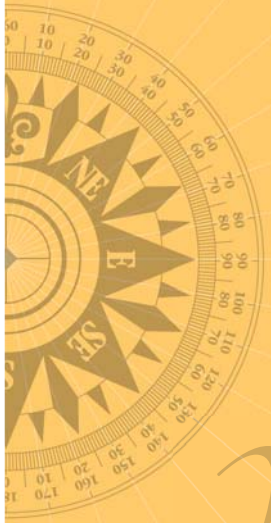
Rejon żółkiewski należy do obwodu lwowskiego na Ukrainie i graniczy z woj. lubelskim i woj. podkarpackim w Polsce. Ziemia żółkiewska posiada liczne zabytki historii, architektury oraz kultury. Pod względem ilości zabytków zajmuje drugie miejsce w obwodzie, zaraz po Lwowie. Centrum Żółkwi posiada status historyczno-architektonicznego rezerwatu państwowego i jest licznie odwiedzane przez turystów. Rejon szczyty się 27 zabytkami archeologicznymi, 49 zabytkami architektonicznymi oraz 82 zabytkami historycznymi.

Współczesny rejon żółkiewski, którego terytorium – 1295 km<sup>2</sup> – stanowi 5,9% powierzchni obwodu lwowskiego, leży w północno-zachodniej części tego obwodu i ma korzystne położenie geograficzne: jednocześnie przygraniczne i podmiejskie. Wchodzi w skład Euroregionu Bug. Graniczy z innymi rejonami obwodu lwowskiego: sokalskim, kamioneckim (Kamionka Buska), pustomyckim oraz jaworowskim, a także ze Lwowem. Długość zachodniej granicy wynosi 22 km. W rejonie

znajduje się 165 miejscowości, w tym 3 miasta (Żółkiew, Rawa Ruska, Dublany), 2 miasteczka (Kulików, Magierów) oraz 160 wsi.

Na terytorium rejonu funkcjonuje przejście graniczne Rawa Ruska (Ukraina) – Hrebenne (Polska). Ziemia żółkiewska leży na skrzyżowaniu ważnych międzynarodowych dróg transportowych: do Polski (Lwów–Rawa Ruska–Warszawa) oraz na Białoruś i do krajów bałtyckich (Lwów–Kowel–Brześć–Mińsk–Wilno–Ryga). Przez miasto przebiega także linia kolejowa Lwów–Rawa Ruska–Warszawa.

Ludność rejonu liczy 108,6 tys. osób, z czego 66% stanowi ludność wiejska, a 34% miejska. Gęstość zaludnienia wynosi 86 os./km<sup>2</sup>, co w przybliżeniu odpowiada średniej gęstości zaludnienia na Ukrainie. Obecnie młodzież stanowi 21,2%, osoby w wieku produkcyjnym – 57,3%, osoby w wieku emerytalnym – 21,5%. Niezwykle niesprzyjająca sytuacja demograficzna występuje na wsi: tu procent ludzi w wieku emerytalnym jest wyjątkowo wysoki i wynosi od 40 do 60%. Wyludnienie wsi i pogorszenie się struktury wiekowej ich mieszkańców są przyczynami wielu negatywnych zjawisk i procesów zachodzących w sektorze rolniczym. W rejonie dominują branże związane z rolnictwem i gospodarką leśną. Ziemie uprawne zajmują 85,1 tys. ha.



## Walory krajobrazowo-przyrodnicze ziemi żółkiewskiej

### **Położenie**

Ziemia żółkiewska położona jest na Wyżynie Wołyńsko-Podolskiej. Południowo-zachodnia część regionu jest górzystą wyżyną w postaci wąskiego plateau i charakteryzuje się erozyjną rzeźbą terenu. Jest to obszar wchodzący w skład Roztocza. Grzbietem Roztocza biegnie główny europejski dział wodny. Krajobraz jest tu mocno urozmaicony, występują duże względne różnice wysokości.

### **Warunki klimatyczne**

Ziemia żółkiewska znajduje się w strefie klimatu atlantycko-kontynentalnego, którego charakterystyczną cechą jest wysoki poziom wilgotności (do 78%), ciepłe lato i łagodna zima. Największa ilość opadów przypada na czerwiec i lipiec. W okresie zimowym opady są nieznaczne.

### **Zasoby leśne**

Zasoby leśne są ważnym czynnikiem rozwoju gospodarki rekreacyjnej. W obwodzie lwowskim istotne miejsce zajmują lasy pierwszej klasy, obejmujące 271,1 tys. ha powierzchni i stanowiące 39,3% całości. Dzielą się one na lasy: zielonej strefy – 137,7 tys. ha, uzdrowiskowe – 11,1 tys. ha, dla celów specjalnych – 2,6 tys. ha, uznane za rezerwaty – 2,1 tys. ha.

Natomiast lasy w rejonie żółkiewskim zajmują ponad 32 tys. ha powierzchni, czyli 1/4 terytorium rejonu. Przeszło 60% stanowią sosny i dęby. Na obszarze Roztocza dominującym gatunkiem jest buk. Na innych terenach rosną graby, brzozy, olchy i jesiony.

### Zasoby wodne

Rzeki rejonu żółkiewskiego należą do zlewiska Zachodniego Bugu. Przez ziemię żółkiewską płyną: Biała (23,8 km), Rata (17,2 km), Świnia (17,4 km), Żełdec (8,8 km), Jaryczówka (11,2 km), Niedzielczyna (16,9 km), Dumny Potok (19,3 km), Moszczanka (11,3 km), Bałanda (13,2 km), Derewenka (22 km). Ogólna długość rzek w rejonie wynosi 161,1 km. Rzeki są tu malownicze, ale niestety nieżeglowne. Nie są też zbyt rybne. W 27 miejscowościach istnieją stawy, jeziora i sztuczne zbiorniki wodne. Zajmują one powierzchnię 705 ha. We wszystkich zbiornikach hoduje się ryby. Hodowlą ryb na przemysłową skalę zajmuje się Spółka z o.o. „Rawo-Ruska stacja rybno-melioracyjna”, która korzysta ze stawów o łącznej powierzchni 75,7 ha. W niektórych miejscowościach znajdują się trzy stawy, a czasami nawet więcej. Najbogatsza w stawy jest wieś Kunin. Powierzchnia tamtejszych stawów wynosi 178,6 ha. Pięć stawów jest we wsi Grzybowice, gdzie zajmują one 43,9 ha powierzchni. Miejscowość Krechów, znana przede wszystkim ze słynnego klasztoru bazylińskiego, posiada zbiorniki o powierzchni 75,8 ha. Cztery stawy o powierzchni 18,2 ha ma wieś Lubela.

W okolicach Żółki odkryto zasoby balneologiczne: termalne, siarkowodorowe źródła artezyjskie o temperaturze na powierzchni ziemi  $+39^{\circ}\text{C}$ , które mogą być wykorzystane dla stworzenia uzdrowiska balneolo-

Fot. 1. Horaj (fot. Jurij Krywokułskij).



gicznego. Wskazane byłoby przeprowadzenie badań naukowych w celu ustalenia składu chemicznego wody tego źródła oraz możliwości jej wykorzystania do celów leczniczych. W rejonie znajdują się także źródła wód mineralnych.

### **Tereny łowieckie**

Tereny łowieckie rejonu żółkiewskiego oraz częściowo rejonów jaworowskiego i kamioneckiego obejmują powierzchnię ok. 105 ha. Występujące tu gospodarstwa posiadają potencjalne możliwości rozwoju na potrzeby turystyki. Wśród nich należy wymienić:

Gospodarstwo Lwowskiej Rady Obwodowej „Dynamo” – „Prykordonnyk” – pow. 2300 ha;

Żółkiewskie Towarzystwo Myśliwych i Rybaków „Lisiwnyk” – pow. 22 385,7 ha;

Gospodarstwo Łowieckie „Kamionko-Buskie” – pow. 21 235,5 ha;

Rawskie Towarzystwo Myśliwych i Rybaków – pow. 32 424,2 ha;

Żółkiewskie Towarzystwo Myśliwych i Rybaków – pow. 16 432 ha;

Przedsiębiorstwo „Gospodarstwo Korczówka” – pow. 8 404,4 ha;

Przedsiębiorstwo „Majdan” – pow. 1 985,2 ha.

Ziemia żółkiewska posiada sprzyjające warunki przyrodniczo-klimatyczne dla rozwoju turystyki. Umożliwiają one korzystanie z zasobów rekreacyjnych rejonu przez dziesięć miesięcy w roku. Rekreacyjne walory tych ziem związane są z klimatem, zasobami wodnymi oraz leśnymi. Dodatkowymi atrakcjami są zabytkowe ogrody i parki oraz pomniki przyrody o ponadregionalnym znaczeniu.

Większość rejonu leży na obszarach równinnych. Na północnym wschodzie znajduje się pasmo wdm grzędowych (Grzędowe Pobuże), a na południowym zachodzie – skrawek wyżynnego pasma Roztocza, o średniej wysokości 250 m n.p.m. Najwyższym punktem Roztocza jest tu Kamienna Góra koło wsi Fijny – 393 m n.p.m.

Spośród bogactw naturalnych rejonu należy wymienić: węgiel brunatny, glinę garncarską, piasek, wapień, torf, wody mineralne. W okolicach wsi Lubela odnaleziono potężne złoża węgla koksującego, w związku z czym prowadzone są tu prace badawcze w ramach projektu związanego z budową nowej kopalni, z udziałem kapitału zagranicznego. Jak już zostało wspomniane, w okolicach Żółkwi odkryto termalne, siarkowodorowe źródła artezyjskie, które w przyszłości mogą być wykorzystywane dla celów balneologicznych.

Rejon żółkiewski jest terenem rolniczym, który nie posiada wielkich przedsiębiorstw przemysłowych. Struktura branżowa gospodarki reprezentowana jest przez rolnictwo nastawione na uprawę zboża, roślin technicznych, warzyw oraz na hodowlę bydła.

W związku z tym niewielkie, uwłaszczone przedsiębiorstwa rejonu specjalizują się przede wszystkim w przetwarzaniu miejscowej produkcji rolnej (branża spożywcza) oraz drewna, w obróbce metali i w produkcji konstrukcji metalowych, jak również w przemyśle poligraficznym. Funkcjonują tu także nieduże przedsiębiorstwa o profilu remontowo-budowlanym i handlowym oraz energetyczne i komunalne.

Region jest interesujący pod wieloma względami. Obszar pogranicza kilku krain przyrodniczych pokrywa się tutaj z ważnymi europejskimi granicami: geologiczną, klimatyczną, zasięgu flory i fauny. Tędy biegnie także główny europejski dział wodny. Ponadto przebiegała tu dawna granica księstw i ziem Galicji i Wołynia, należących niegdyś do potężnego państwa słowiańskiego – Rusi Kijowskiej. Nad prastarymi szlakami historycznymi stały tu kiedyś liczne – wymieniane w kronikach – grody Rusi Czerwonej.



## Zarys historii i dziedzictwa kulturowego Żółkwi

**M**iało Żółkiew łączy w sobie przeszłość i teraźniejszość. Ponad 400 lat minęło od nadania mu prawa magdeburskiego. Żółkiew współczesna to czarujący zakątek Ukrainy, ale również dawna rezydencja króla Jana III Sobieskiego, a także miejsce pamięci o Bohdanie Chmielnickim i Iwanie Mazepie, których odgłosy kroków wydają się wciąż rozbrzmiewać na zabytkowych ulicach miasta. W ciągu swej kilkuwiekowej historii miasto kilkakrotnie przeżyło niezwykle ciężkie czasy i otarło się o zagładę. Niepowetowane straty wyrządziły straszliwe pożary, które strawiły zabytkowe budowle, apokaliptyczna w skutkach epidemia z 1770 roku, która zdziesiątkowała ludność miasta, upadek państwa polskiego w XVIII wieku, a także szczególnie tragiczne czasy wojen domowych i światowych w XX wieku, które spowodowały ogromne straty w ludności oraz przerwanie ciągłości historycznej i kulturowej.

Fot. 2. Rynek w Żółkwi  
(fot. Stanisław Turski).



Żółkiew jest jedynym renesansowym miastem-fortecą, które zachowało się na terytorium dzisiejszej Ukrainy. Co uratowało Żółkiew od zrujnowania? Być może to, że miasto jest sakralnym skarbem, rozmodlonym na przestrzeni stuleci, bogatym w świątynie. Na 13,7 tys. mieszkańców przypada tu 8 świątyń, i wszystkie – oprócz synagogi – są czynne. Obiekty sakralne są bogate w polichromie, kunsztowne ikonostasy, obrazy i rzeźby aniołów.

Staroruskie Winniki, późniejsza polska Żółkiew, w czasach radzieckich Nesterow, dzisiaj znów Żółkiew na Ukrainie. Nazwa miasta często się zmieniała i każda epoka historyczna wносиła w jego obraz swoje charakterystyczne rysy. Pierwsze wspomnienie o wsi Winniki utrwalone jest w kronikach i datowane na 1368 rok. Miejskowa ludność zajmowała się wówczas przeważnie produkcją wina. Stąd wywodzi się pierwotna nazwa miasta. Do dzisiaj tak właśnie nazywa się jedno z przedmieść za bramą Glińską.

Za czasów Stefana Batorego i Zygmunta III wszystkie okoliczne ziemie należały do wybitnego męża stanu Rzeczypospolitej Polskiej – hetmana polnego koronnego Stanisława Żółkiewskiego. Pragnąc zachować i rozślawić swoje imię rodowe, wystarał się o pozwolenie na uwiecznienie go w nazwie miasta. Żółkiew miała się stać miastem idealnym, została zbudowana na planie forticy. Skąd ten pomysł u Żółkiewskiego? Przyczyny należy szukać w ustawicznych najazdach wrogów: Turków i Tatarów. Właśnie w tym czasie na ziemi lwowskiej rozpowszechniła się koncepcja budowania miast oparta na naśladownictwie włoskich schematów budowy miast renesansowych. Wpływ na to mieli włoscy architekci, wielu z nich bowiem pracowało przy książęcych i szlacheckich dworach oraz w miastach. Na przykład – Pietro Sperendio, Paweł Rzymianin, Piotr Barbon, Aurelio Passarotti, Ambroży Przychylny czy Bernardo Morando, z nie tak bardzo odległego Zamościa.

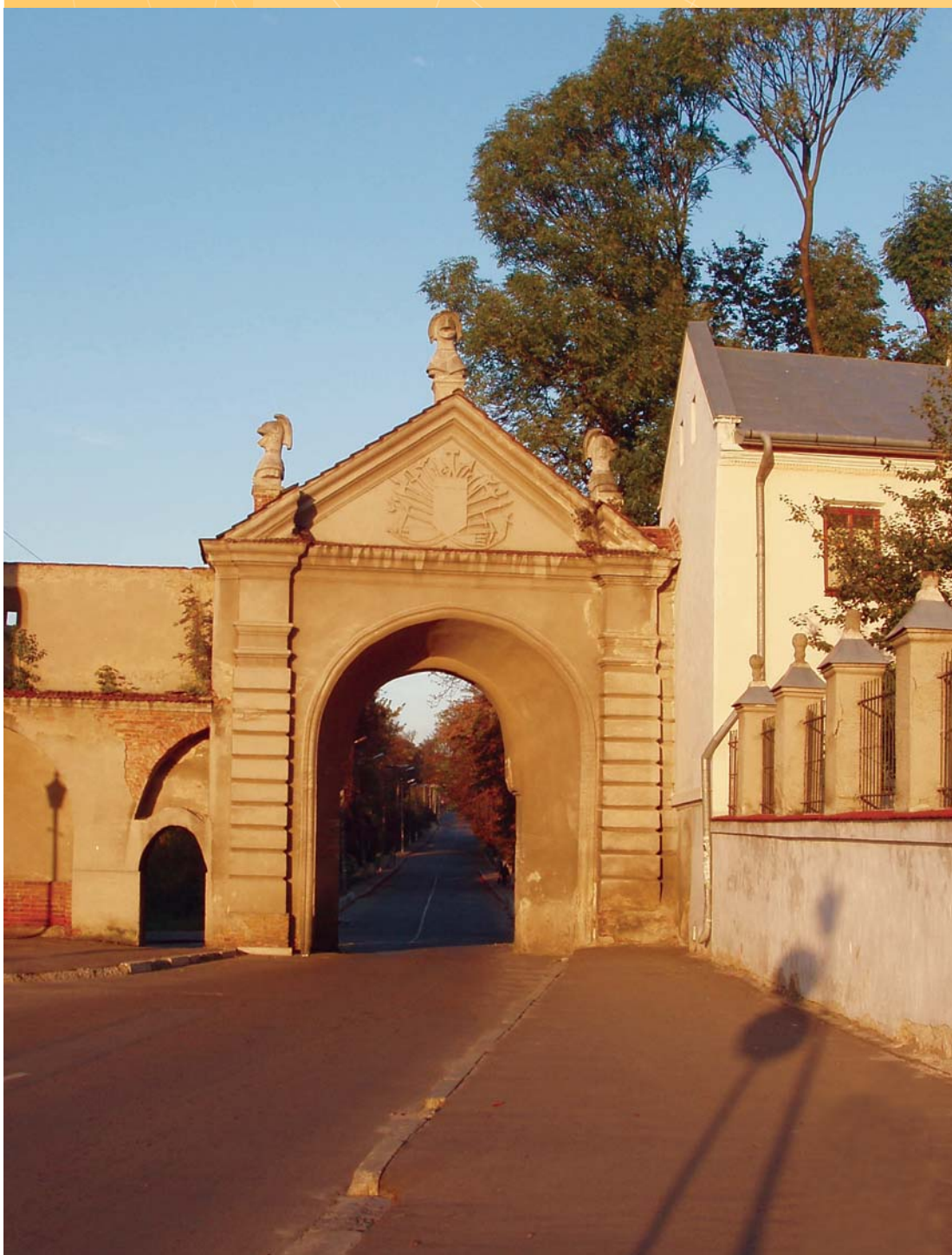
Rok 1594 jest datą założenia Żółkwi. Miasto zostało otoczone murami z wieżami i czterema bramami: Lwowską od wschodu, Żydaczowską od północy (oby-



dwie te bramy się nie zachowały), Glińską od zachodu i Zwierzyniecką od południa. Żółkiew była jednym z pierwszych miast na ówczesnych ziemiach ukraińskich, przy którego zakładaniu wcielono koncepcję „miasta idealnego”. Według chronologii pierwszymi „miastami idealnymi” na Ukrainie były Szarogród (1580) oraz Brody (1584), jednak miasta te nie zachowały zabytkowej, czyli pierwotnej struktury.

Żółkiew zbudowano według projektu znanego włoskiego teoretyka i architekta z XVI wieku Pietro Cataneo. Z lotu ptaka miasto przypomina budowę ludzkiego ciała: głowę stanowi zamek, serce – kościół paraf. pw. św. Wawrzyńca, ręce i nogi – cztery bramy

Fot. 3. Brama Glińska (fot. Jurij Krywokulskij).



wjazdowe. Koncepcja „miasta idealnego” przewidywała również idealną organizację społeczną, „gdzie każdy miał wykonywać to, co do niego należało”. Przy planowaniu miasta uwzględniono istnienie wielonarodowej społeczności, przydzielając poszczególnym grupom odrębne dzielnice, w których stawiano obiekty sakralne różnych wyznań. Ulice zasiedlano według przynależności mieszczan do cechów; otrzymywały one przy tym odpowiednie nazewnictwo (Dolna i Górna Piekarska, Dolna i Górna Krawiecka, Snycerska, Skórzana, Mięsna itd.). Taka struktura miasta była bardzo przydatna w zarządzaniu i organizacji robót społecznych. Wspólnoty narodowe oraz cechy miały ścisłą organizację; powierzano im budownictwo poszczególnych społecznych i obronnych budowli, opiekę nad nimi oraz obowiązki w wypadku pożaru czy najazdu. Zarządzanie miastem – chociaż było ono prywatne – miało odbywać się wspólnie: przez właściciela Stanisława Żółkiewskiego, mieszczan oraz gminy narodowe, według ówczesnego prawa magdeburgskiego. Wzniosłe idee renesansowe, które w znacznej mierze zostały zrealizowane przy budowaniu Żółkwi, przyniosły nadzwyczaj pozytywne skutki w rozwoju duchowości mieszkańców, rozkwicie kultury, a zwłaszcza sztuki. Mała Żółkiew odegrała znaczącą rolę w historii kilku narodów – Ukraińców, Polaków oraz Żydów.

Początki miasta związane są z wydarzeniem, które może niespecjalnie zwróciło uwagę współczesnych, ale jednak zaważyło w sposób istotny na jego późniejszych losach. Otóż na dworze winnickim, u setnika żółkiewskiego Michała Chmielnickiego urodził się syn Bohdan-Zenobiusz, który został później hetmanem Ukrainy i założycielem państwa ukraińskiego. W Żółkwi, która intensywnie się rozbudowywała, Bohdan spędził dziesięć lat swego dzieciństwa. W 1605 roku rodzina Chmielnickich, po ślubie córki Żółkiewskiego Zofii, przeniosła się do zamku w Olesku. Młody Bohdan jeszcze nieraz odwiedzał miasto swego dzieciństwa, brał też udział w jego obronie podczas najazdu Tatarów, a potem wkroczył do niego z wojskiem kozackim w 1648 roku.



Fot. 4. Zamek w Żółkwi  
(fot. Jurij Krywokulskij).

W latach 1594-1606 w Żółkwi powstał majestatyczny **zamek** z potężnymi, nieprzystępnymi murami. Budowla – wzniesiona na planie kwadratu, z narożnymi wieżami – początkowo była pozbawiona dekoracji architektonicznych. Dopiero podczas późniejszej rozbudowy za czasów Jana III Sobieskiego, który przemienił zamek w rezydencję królewską, budowla została pięknie wykończona, co widoczne jest do dzisiaj. W XVIII wieku zamek przebudowywano i uporządkowywano. W 1740 roku jego właścicielem został książę Michał Radziwiłł. Na jego polecenie w latach 1740-1754 rozbudowano galerię położoną wzdłuż dworskiej fasady południowo-zachodniego skrzydła. Przy schodach reprezentacyjnych postawiono siedem posągów, przedstawiających najznamienszych członków rodów Sobieskich i Radziwiłłów. Zamkowi dodawał uroku wspaniały park, znajdujący się na tyłach budowli i łączący się z lasami wzgórza Horaj, gdzie niegdyś był zwierzyńiec, a w zagrodach żyły jelenie i sarny. Wystawne łowy były ulubionym zajęciem gospodarzy zamku.

Zamek został zbudowany z cegły i kamienia. Jego struktura uformowana jest poprzez cztery korpusy, połączone piętrowymi, zamkniętymi galeriami z narożnymi wieżami. Usytuowane wzdłuż boków kwadratu, korpusy tworzą duże podwórze wewnętrzne, natomiast pod powierzchnią południowo-zachodniego korpusu pałacowego znajdują się piwnice.

Zamek żółkiewski – w przeciwieństwie do innych fortec zachodnioukraińskich – nie nabrał cech późniejszych fortyfikacji bastionowych, co było spowodowane rozwojem artylerii. Zamek zawsze był głównym ośrodkiem obronnym miasta-fortecy, centrum życia społecznego, a w czasach późniejszych zastępował nawet ratusz. Tym można wyjaśnić fakt, że car moskiewski Piotr I wybrał Żółkiew jako miejsce swego pięciomiesięcznego pobytu na tych terenach, podjętego w celu rozwiązania kwestii wojskowych i politycznych. Właśnie tutaj opracowano plan pogromu Szwedów pod Połtawą.

Wszystkie prace fortyfikacyjne nad stworzeniem miasta-twierdzy zostały całkowicie zakończone do roku 1627. W skład systemu obronnego wchodziły mury na planie nieforemnego pięciokąta, z czterema bramami, wieżami, a także szańce, rowy i fosy. Pod koniec XVIII wieku fortyfikacje utraciły swoją funkcję i zostały częściowo rozebrane.

Fot. 5. Zamek w Żółkwi  
(fot. Agnieszka Wójcicka).



W poł. wieku XIX zamek uległ znacznej rujnacji. Na materiał budowlany rozebrano kaplicę zamkową, ściany wieży zachodniej i boczne skrzydła galerii wraz z portykiem schodów reprezentacyjnych korpusu pałacowego.

W sąsiedztwie zamku znajduje się miejski **ratusz** oraz kazamaty, powstałe w XVII wieku, po których zachowały się do dziś fundamenty, piwnice, kamienna wykładzina ściany zachodniej ze strzelnicami. Dzisiejszy wygląd ratusza zawdzięcza przebudowie dokonanej według konkursowego projektu Bronisława Wiktora w latach 1926-1932. Fasada główna ratusza ozdobiona jest portykiem na masywnych kolumnach, w jego górnej części usytuowana jest natomiast trybuna. Na jej osi centralnej znajduje się wieża, na której można zobaczyć rzeźbę przedstawiającą patrona miasta Jana Ewangelistę oraz zegar, z którego zawsze o północy i w południe rozbrzmiewa melodia hymnu Ukrainy.





Fot. 6. Ratusz w Żółkwi  
(fot. Stanisław Turski).

Do zamku przylega **plac Rynkowy** – tradycyjne centrum społeczno-handlowe miasta. Sam plac otoczony jest jednopiętrowymi budynkami – zabytkami architektury renesansowej. Kiedyś w podcieniach kamienic kwitł handel. Na całą Galicję sławne były wyroby miejscowych garncarzy – naczynia ceramiczne oraz kafle do pieców. Nie mniej znane były miejscowe tkaniny. Natomiast piwo żółkiewskie, wytwarzane według tajemnej receptury, konkurowało z piwem lwowskim. Żółkiew znana była także z mennicy, w której tłoczono monety ze srebra Żółkiewskich.

Fot. 7. Kościół pw. św. Wawrzyńca (fot. Stanisław Turski ▾, Agnieszka Wójcicka ▸).

Z ratusza można zobaczyć renesansową ozdobę miasta – **kościół paraf. pw. św. Wawrzyńca**, który powstał





dzięki najwybitniejszym architektom ówczesnej Europy: Pawłowi Szczęsnemu, Pawłowi Rzymianinowi oraz Ambrożemu Przychylnemu, znanemu ze swych lwowskich i krakowskich arcydzieł. Ze świątyni bacznie spogląda Archanioł Michał – dowódca wojska niebieskiego, symbolizujący tradycję wojskową. Jego wzrok skierowany jest w stronę Krakowa, rozpostarte skrzydła dodają świątyni majestatu. Od wieków strzeże on miasta i zna wszystkie jego tajemnice.

Późnorenesansowy kościół pw. św. Wawrzyńca, zbudowany na planie krzyża łacińskiego, wznosi się na wzgórzu w północno-zachodniej części rynku, usypanym przez tatarskich i tureckich jeńców. Wstęga rzeźbionego w kamieniu fryzu, opasującego gmach kościoła, przedstawia jeźdźców, strzelców, szable, włócznie, a na narożnikach – płaskorzeźby orłów. Motywy wojenne przypominały o bohaterskiej sławie fundatorów kościoła, będącego panteonem chwały oręża hetmanów Rzeczypospolitej. Wszystkie fasady świątyni udekorowane są pilastrami w porządku doryckim. Portal główny zachodni zdobią posągi czterech ewangelistów i czterech innych świętych. Wnętrze świątyni jest wytwornie wyposażone, mieści się tutaj bowiem mauzoleum możnych rodów Sobieskich i Żółkiewskich. Stąd też kolegiata żółkiewska nazywana jest czasem „małym Wawelem”. Dzwonnica kościoła z kolei nawiązuje do Pizy. Jest ona lekko pochylona, podobnie jak słynna wieża we Włoszech.

Kościół został wzniesiony przez Stanisława Żółkiewskiego w 1606 roku. Budowę realizował lwowski architekt, pochodzący z Włoch Paweł, zwany Szczęsnym, który od 1601 roku był wójtem Żółkwi. Po jego śmierci prace kontynuował lwowski architekt Ambroży Przychylny, a także Paweł Rzymianin.

W latach 1862-1867 z inicjatywy proboszcza ks. Józefa Nowakowskiego przeprowadzono prace renowacyjne w zaniedbanej od kilkudziesięciu lat świątyni. Fundusze zostały zgromadzone dzięki składkom społecznym i darowiznom. W latach 1900-1908 zostało odrestaurowane wnętrza kościoła, wkrótce też do nowych sarkofagów złożono szczątki hetmana Żół-



kiewskiego i członków jego rodziny. Po 1946 roku w kolegiacie nie sprawowano nabożeństw, ponieważ przez prawie 40 lat budynek był wykorzystywany jako muzeum i magazyn, wskutek czego świątynia doświadczyła bolesnego spustoszenia.

Trudno nie zauważyć stojącego w pobliżu uroczego **klasztoru bazylińskiego i cerkwi** z końca XVII wieku. Pierwsza cerkiew powstała jeszcze w Winnikach, długo przed założeniem miasta. Na pocz. XVII wieku chyliła się ona ku upadkowi, dlatego mieszczanie zwrócili się do Stanisława Żółkiewskiego z prośbą o pozwolenie na budowę nowej świątyni. Prace zostały ukończone w 1682 roku i wtedy też bp Józef Szumlański przekazał cerkiew bazylianom, którzy założyli obok swój klasztor. Pożar w 1691 roku, który ogarnął całe miasto, strawił też świątynię. Tegoż lata metropolita Dozyteusz sprowadził z Mołdawii do Żółkwi relikwie św. męczennika Jana Suczawskiego i przekazał je bazylianom. Obecnie w cerkwi znajdują się relikwie św. męczennika Parteniusza, którego wspomnienie przypada na koniec września – początek października.

W latach 1697-1699 znany malarz żółkiewski Iwan Rutkowicz namalował ikonostas, uchodzący za jedno z najpiękniejszych arcydzieł sztuki unickiej. Obecnie ikonostas znajduje się w Muzeum Narodowym im. Andrzeja Szeptyckiego we Lwowie.

Fot. 8. Cerkiew bazylianów  
(fot. Agnieszka Wójcicka).



Fot. 9. Cerkiew bazylianów  
(fot. Monika Kochalska).

Okres świetności cerkwi i klasztoru bazylianów przypada na XIX wiek. W 1895 roku została założona klasztorna drukarnia i wydawnictwo. Dzięki aktywnej działalności bazylianów Żółkiew stała się ważnym religijnym ośrodkiem wydawniczym. W latach 1901-1907 cerkiew została przebudowana w stylu bizantyńskim, według projektu arch. Edgara Kovatsa, rektora Politechniki Lwowskiej.

W latach 1911-1935 malarz Julian Bucmaniuk przemałował wnętrze cerkwi w stylu ukraińskiego modernizmu. Polichromie na ścianach wykonane zostały całkowicie w stylu ukraińskiej secesji, postacie biblijne, aniołowie i święci wzorowani byli na ówczesnych postaciach, a posadzka wykonana została w oparciu o ukraińskie hafty ludowe. Wykończenie i wystrój cerkwi nie mają żadnych analogii na świecie.

Po II wojnie światowej monaster zamknięto, drukarnia została znacjonalizowana przez władzę radziecką, a budynek cerkwi w 1952 roku przejęła Cerkiew Prawosławna Patriarchatu Moskiewskiego. Budynek klasztoru do 1952 roku zajmowało NKWD; później NKWD urządziło tutaj szkołę.

W 1990 roku cerkiew i budynki klasztorne zostały zwrócone zakonowi bazylianów, a w 1994 roku bazylikańskie wydawnictwo „Misjonarz” odzyskało drukarnię.

Równie interesującym obiektem turystycznym jest **kościół dominikański** z 1653 roku. Ta wczesnobarokowa świątynia była wzorowana na kościołach neapolitańskich. Zbudowano ją na koszt Teofili Sobieskiej – matki Jana III Sobieskiego, na pamiątkę jej syna Marka, który zginął w bitwie pod Batohem w 1652 roku. Kościół powstał na miejscu drewnianej świątyni pw. NMP. Prace budowlane przy kościele i drewnianym klasztorze zostały ukończone w 1655 roku. O kościół i klasztor dbał szczególnie Jan III Sobieski oraz następnii właściciele Żółkwi. W latach 1754-1792 na miejscu drewnianego klasztoru powstały istniejące do dzisiaj zabudowania. Architektura kościoła i klasztoru całkowicie się zachowała. Uwagę zwraca szczególnie główne wejście do świą-



tyni, podkreślone portalem i ozdobione kolumnami korynckimi. W znacznym stopniu natomiast został zniszczony wystrój wewnętrzny. Ze wszystkich rzeźb ołtarzowych zachowały się jedynie pozostałości posągów św. Piotra i Pawła. Bardzo zniszczone są cenne nagrobki Teofili Sobieskiej i Marka Sobieskiego, królewskiego brata. Zachowały się tylko fragmenty ich tablic nagrobnych.

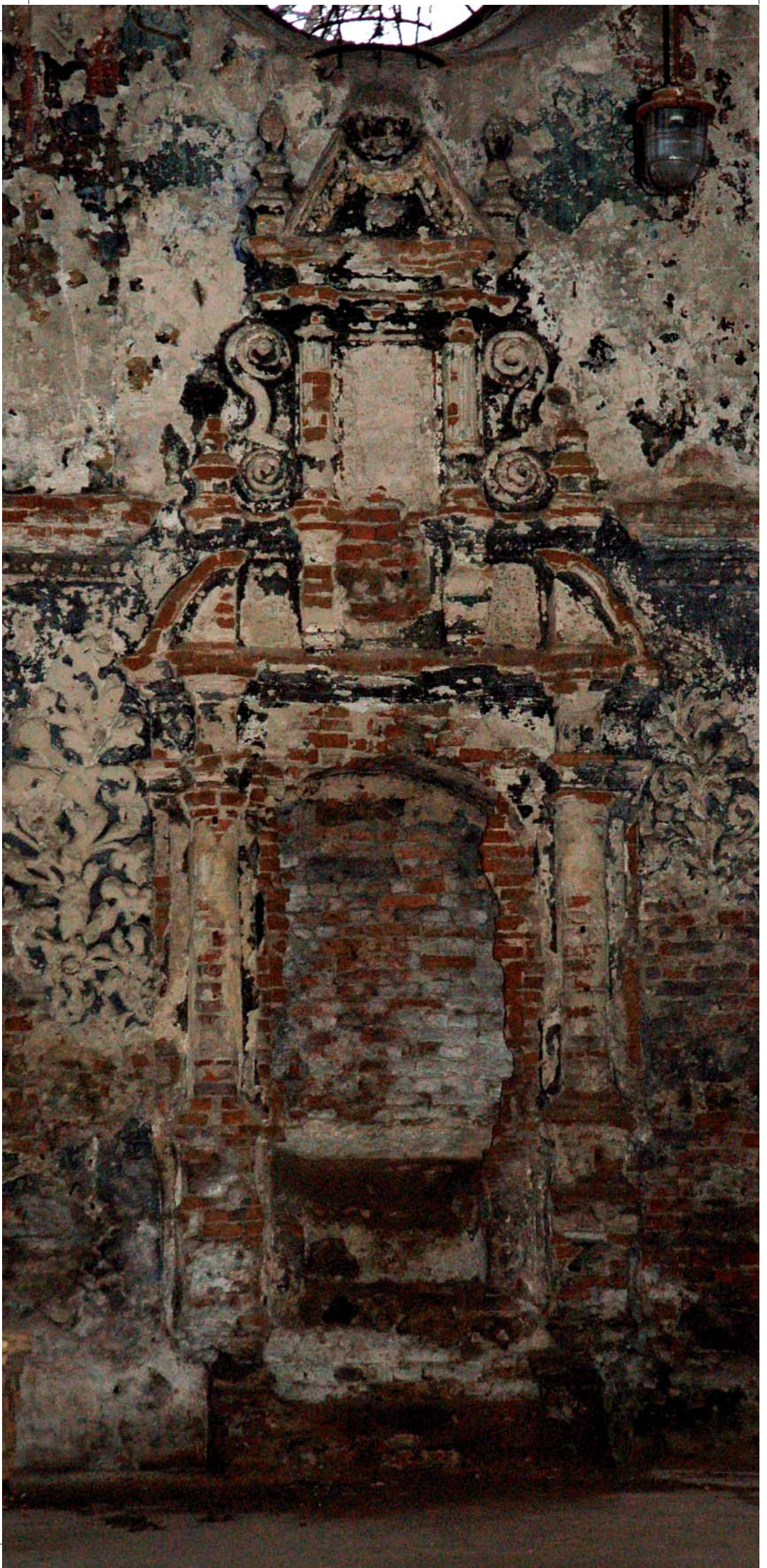
Nie można pominąć faktu, że w II poł. XVII wieku w maleńkiej Żółkwi, zamieszkiwanej przez 1,5-2 tys. mieszkańców, istniało aż sześć klasztorów i kilka dużych świątyń, w tym – pięć cerkwi, cztery

Fot. 10. Synagoga  
w Żółkwi (fot. Agnieszka  
Wójcicka).



kościół, dwie synagogi. Miasto było znanym centrum życia religijnego. Zdobyło sławę m.in. jako ośrodek żydowskiej myśli filozoficznej i drukarstwa (od końca XVII wieku działały tu trzy drukarnie żydowskie). Z żółkiewskiej gminy żydowskiej wywodziło się wielu, światowej sławy rabinów, uczonych, twórców kultury. Wymienić tu należy: filozofa Natana Krochmala, uczonego Aleksandra Sendera Schora, znanego pisarza i doktora orientalistyki Majera Letterisa, uczonego Samsona Blocha, znanego drukarza Uri Feibusha Halevi, pisarza i krajoznawcę galicyjskiego Elizera Fawira, lekarza Simchę Menachema de Jona i innych. W czasie





Fot. 11. Synagoga  
w Żółkwi (fot. Agnieszka  
Wójcicka).

II wojny światowej gmina żydowska, licząca 4,4 tys. osób, odniosła niepowetowane straty – prawie wszyscy zostali wymordowani przez Niemców.

Niestety, bardzo wiele zabytków architektury żydowskiej zostało zniszczonych. Zachowała się jednak **synagoga** – zabytek na skalę światową. Ta przepiękna renesansowa świątynia, jedna z największych synagog w Europie, jest ważną pamiątką budownictwa obronnego XVII wieku.

W 1692 roku mieszkańcy rozpoczęli trwające osiem lat prace przy budowie synagogi o charakterze obronnym. O takim charakterze budowli świadczą potężne ściany, strzelnice na strychu, a także jej usytuowanie przy miejskich murach obronnych. W darze od króla Jana III Sobieskiego gmina żydowska otrzymała kamień na budowę oraz 8 tys. złotych. Żydzi odwdzięczyli się, umieszczając na synagodze herby rodowe Sobieskich i polskie orły. Prawdopodobnie w budowie uczestniczył architekt królewski Piotr Beber.

W 1833 roku synagogę częściowo zniszczył pożar. Po odbudowaniu, w 1908 roku malarze żółkiewscy wykonali oryginalne naścienne malowidła w sali modlitewnej. Gruntowny remont synagogi przeprowadzono w 1935 roku, zaś w latach 1936-1937 została ona otynkowana.

W czasie niemieckiej okupacji, w czerwcu 1941 roku budowlę podpalono i wysadzono w powietrze. Po wojnie, w latach 1955-1956 synagogę częściowo odrestaurowano, odnawiając kolumny, sklepienie głównej sali, dach, okna oraz tynk fasady.

Synagoga jest wzniesiona z kamienia i cegły. Główna sala zbudowana jest na planie kwadratu. Pośrodku sali stoją cztery potężne, okrągłe filary, które podtrzymują skrzyżowane stropy sklepienia, dzieląc wizualnie pomieszczenie na 9 pól. Od zewnątrz ten podział zasygnalizowany jest poprzez podparcia, pilastry i otwory okienne – po trzy na każdej fasadzie. Z wystroju zachowały się fragmenty tynkowanego fryzu, na każdej ścianie polichromiczne malowidła oraz cytaty z Tory. Przetrwało też tynkowane, barokowe obramowanie szafy ołtarzowej (*aron-ha-kodesz*), przeznaczonej do



Fot. 12. Cerkiew pw. Trójcy Przenajświętszej (fot. Jurij Krywokulskij).

przechowywania Tory. Wejścia do synagogi zdobią barokowe, tynkowane portale.

Dziś synagoga jest nieczynna; wymaga całkowitej restauracji.

Przy ul. Lwowskiej mieszczą się jeszcze trzy świątynie, w tym jedna drewniana. To właśnie ona – spośród licznych zabytkowych budowli Żółkwi – zasługuje na szczególną uwagę. Drewniana **cerkiew pw. Trójcy Przenajświętszej** została zbudowana w roku 1720 kosztem parafian oraz królewicza Konstantego Sobieskiego. Proporcje budowli charakterystyczne są dla wzorców renesansowych. Cerkiew wzniesli miejscowi cieśle. Dach, wykończony trzema kopułami, jest pokry-

Fot. 13. Cerkiew pw. Trójcy Przenajświętszej (fot. Jurij Krywokulskij).





ty gontem. W świątyni znajduje się pięciopoziomowy ikonostas z ikonami z 1728 roku – dzieło mistrzów żółkiewskiej szkoły malarstwa – oraz rzeźby Iwana Rutkowicza. Na ścianach prezbiterium – polichromia.

Koło cerkwi znajduje się **dzwonnica** z 1891 roku. We wcięciach łuków, na ścianach dzwonnicy widnieją mocowania dzwonów z ociosanych brusów. W dolnej części centralnego wcięcia urządzono kapliczkę w postaci wnęki, z posągami Bogurodzicy.

Idąc dzisiejszą ul. Lwowską w kierunku centrum miasta, widzimy nową murowaną **cerkiew prawosławną pw. św. Apostołów Piotra i Pawła**, zbudowaną w latach 1991-1992 według projektu architekta lwowskiego Aleksandra Jaremy.

Obok znajduje się **cerkiew pw. św. Łazarza**, należąca do Cerkwi Prawosławnej Patriarchatu Kijowskiego. Dawniej był to kościół pw. Najświętszego Serca Jezusowego i budynek klasztorny felicjanek, który powstał na miejscu kaplicy i szpitala św. Łazarza, zbudowanych na koszt Zofii z Żółkiewskich Daniłowiczowej. Zakład dobroczynny przeżywał trudne czasy, w 1873 roku jego zabudowania razem z kościołem miasto przekazało ss. felicjankom. W 1910 roku wybudowały one nowy klasztor. W 1940 roku felicjanki zostały wysiedlone z Żółkwi, a budynki mieszkalne przeznaczono na cele socjalne i administracyjne. W 1946 roku kościół opustoszał, a jego wyposażenie, przewiezione do Przemyśla, z czasem uległo rozproszeniu. Kolejna drewniana świątynia – **cerkiew pw. Narodzenia NMP**, zbudowana w 1705 roku, znajduje się na dawnym przedmieściu Winniki. Powstała ona na koszt parocha Józefa Kiernickiego, jego żony oraz pobożnych parafian. Cerkiew jest wybitnym dziełem sztuki ludowej. Świątynia ma jedną nawę i jedną kopułę, zbudowana została na planie krzyża. Ikonostas cerkiewny wykonał w 1708 roku cieśla Kunasz. Autorami polichromii byli malarze z otoczenia Iwana Rutkowicza. W latach 1995-1996 lwowscy restauratorzy pod kierownictwem Natalii Slipczenko dokładnie odnowili ikonostas.

Lata 50. XVIII wieku były początkiem schyłku świetności Żółkwi. Był to czas wewnętrznych niesnasek, wojen i postępującego upadku Rzeczypospolitej. Nasiliły się przestępczość, rabunki i swawola.

Początek rządów austriackich w 1772 roku w Galicji oznaczał dla Żółkwi nadejście nowych czasów. Stała się ona teraz własnością władzy miejskiej. Miasto wypełniało się nowymi mieszkańcami, przeważnie Żydami oraz Polakami ze wschodniej Ukrainy – uciekinierami przed hajdamakami. Zaczęli przyjeżdżać też nieliczni urzędnicy – Niemcy oraz niemieckojęzyczni Czesi.

Kształtowała się nowa świadomość obywateli cesarstwa, przeprowadzającego postępowe reformy w dziedzinie prawa, oświaty i religii.

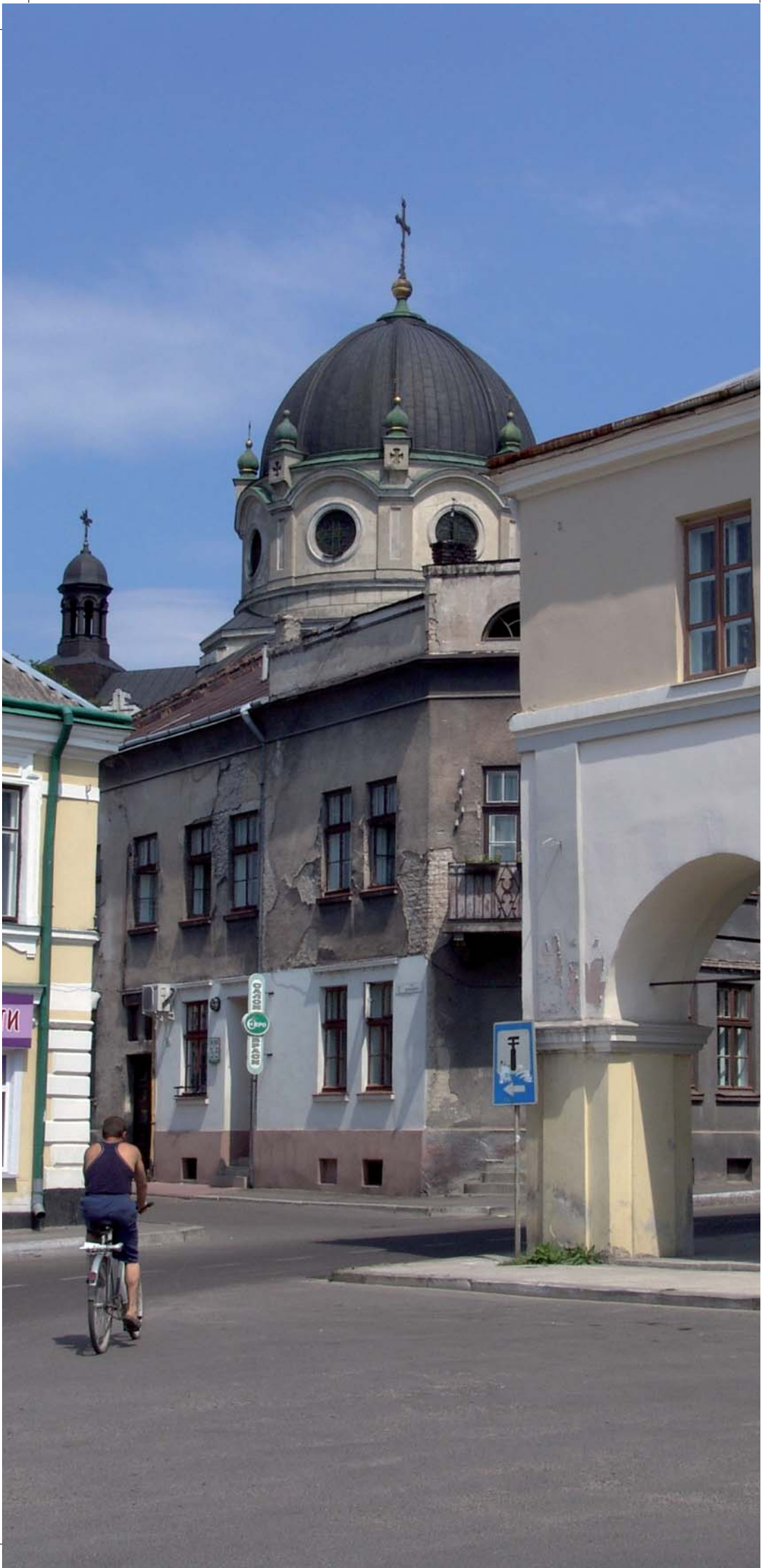
W I poł. XIX wieku Żółkiew utraciła część swego dziedzictwa kulturowego i cennych budowli historycznych. W 1832 roku został rozebrany i tak już zrujnowany ratusz na Rynku, większa część murów i wież obronnych, zaczęto zasypywać rowy obronne, wyrównywano wały i bastiony.

Wskutek strasznego pożaru z 16-17 maja 1833 roku, który rozpoczął się w klasztorze dominikanów i przerzucił się na śródmieście, spłonęła jego część mieszkalna i klasztor bazylianów. W 1833 roku rozebrano bramę Lwowską wraz z dzwonnica, zniszczoną w czasie pożaru. Osuszono ostatni staw. Z trudem odbudowywano i przebudowywano spalone kamienice. Miasto straciło swój urok.

Interesujący etap rozwoju i odbudowy Żółkiew przeżyła za czasów austriackich, pod koniec XIX – na początku XX wieku, kiedy była centrum administracyjnym. Do miasta docierają wówczas skutki europejskiej rewolucji przemysłowej. Tworzą się liczne towarzystwa gospodarcze i kredytowe, powstają duże zakłady zmechanizowane, budynki urzędów i prywatne domy, wznoszone według nowych stylów architektonicznych. Powstają nowe drogi z twardym pokryciem, a na błotnistych niegdyś terenach zwierzyńca wybudowana zostaje droga kolejowa Lwów–Bełzec oraz otworzona stacja kolejowa. Oprócz niedużych warsztatów po-

wstają w Żółkwi także zakłady zmechanizowane: tartak, cegielnia oraz huta szkła zbudowana w roku 1890 na miejscu poprzedniej, drewnianej. Wtedy też powstaje elektrownia miejska i rozpoczyna się elektryfikacja Żółkwi, budowanie sieci wodociągowej i kanalizacyjnej. Na miejscu dawnych sadów i oranżerii powstają koszary pułku kawaleryjskiego; zorganizowano także duży targ koni. W 1900 roku wybudowany zostaje gmach poczty, obok niej powstają inne budynki urzędowe oraz duży kompleks sportowy, z monumentalną siedzibą polskiego towarzystwa sportowego „Sokół”. Ta nowa zabudowa, wzdłuż dobrze uporządkowanej ulicy (dzisiaj ul. Żołnierzy UPA), zyskała bardzo reprezentatywny wygląd. Dzielnicę Zwierzyniec, a zwłaszcza nową drogę ze stacji kolejowej do miasta, wyróżniają stylowe wille z malowniczymi sadami. Powstają nowe budynki na innych przedmieściach Żółkwi, jak też i w centrum. 22 sierpnia 1895 roku w małym domku koło świątyni bazylianów powstaje słynna drukarnia oo. bazylianów. W 1904 roku zostaje przeniesiona do nowego, piętrowego pomieszczenia na terytorium klasztoru. Jesienią 1908 roku ma miejsce uroczyste otwarcie gimnazjum.

Koniec XIX – początek XX wieku był jednym z najbardziej interesujących, aczkolwiek nielekkich okresów w historii Żółkwi. Miały wówczas miejsce: klęski żywiołowe, nieurodzaje, głód i epidemie. Miasto nie zdołało już powrócić do swojej dawnej świetności. Dwie wojny światowe przyniosły nowe ogromne straty w ludności, gruntowne przeobrażenia społeczne, kolejne przerwanie tradycji historycznej i kulturowej. Początek I wojny światowej zbiegł się z podniesieniem świadomości narodowej Ukraińców. Okrucieństwa i skala wojny, niespotykane nigdy przedtem, przyniosły kolejne ogromne straty w ludności i gospodarce Żółkwi. W okolicach Żółkwi trwały zacięte walki pomiędzy wojskami austriackimi a rosyjskimi. 19-20 czerwca 1915 roku miasto ponownie zajęły wojska austriackie, przy czym Żółkiew zaznała znacznego zniszczenia. Wycofujący się Rosjanie całkowicie spalili zamek.





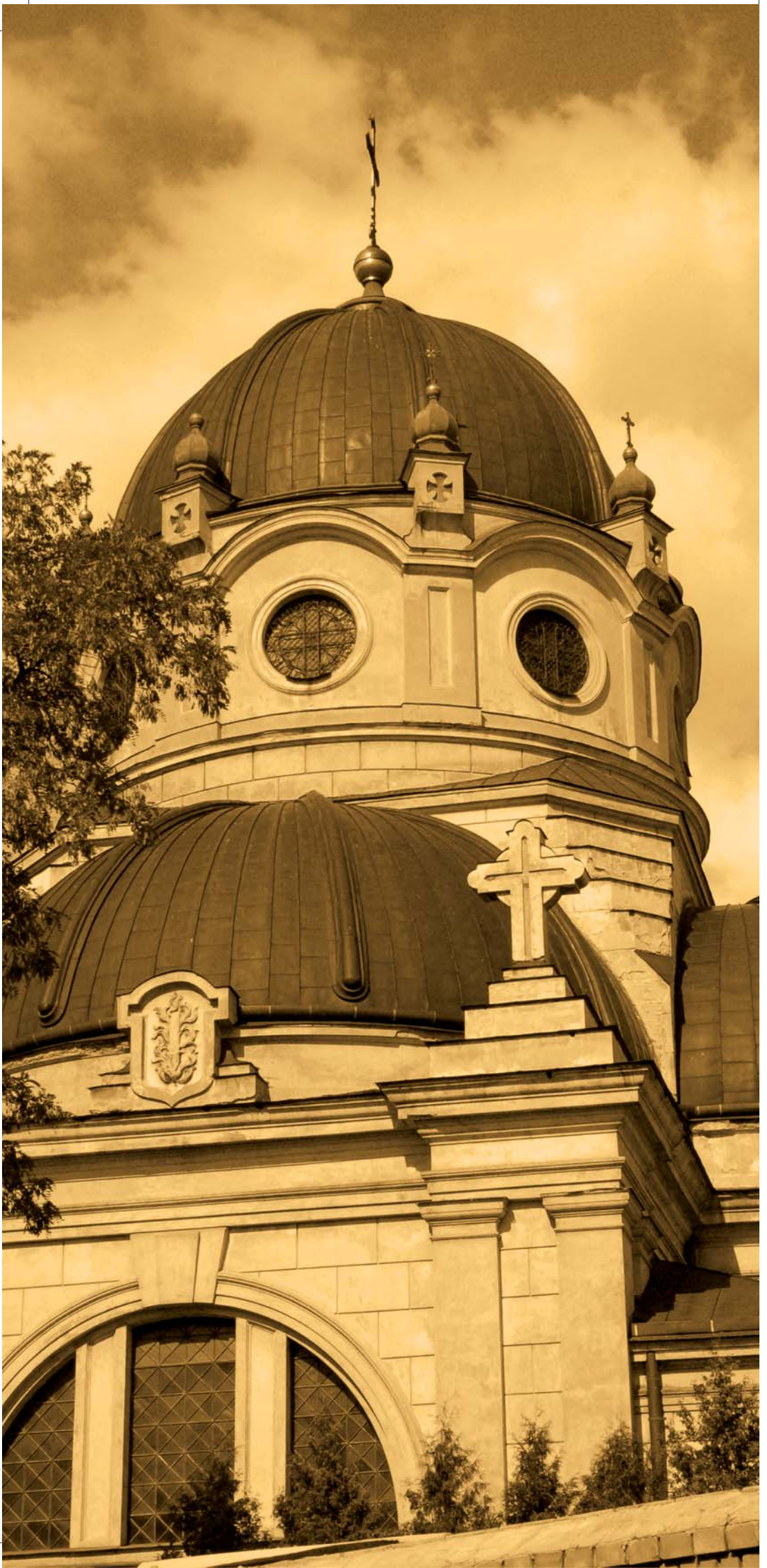
W okresie międzywojennym intensywnie zaczęło się rozwijać budownictwo. W latach 1923-1931 na koszt państwa został odbudowany zamek; powstała droga Lwów–Warszawa, prowadząca przez Żółkiew; w latach 1928-1931 zbudowano powiatowy ukraiński *Narodnyj Dim* (Dom Ludowy) na ul. Glińskiej; w latach 1930-1933 powstał korpus wydawniczy drukarni oo. bazylianów. Nie zdołano jednak odbudować zrujnowanej części mieszkalnej miasta.

Następstwa II wojny światowej były jeszcze gorsze. Miasto straciło większą część mieszkańców, m.in. Żydów (w latach 1942-1943 zostali zgładzeni), Polaków (wywiezieni w 1946), a także Ukraińców. Zniszczono większą część dzielnic mieszkalnych śródmieścia – nieodbudowanych do dzisiaj. Ruiny w centrum miasta stały do roku 1953. Zrujnowane domy najczęściej były rozbierane, a place po nich wyrównywane – brakowało bowiem pieniędzy na odbudowę.

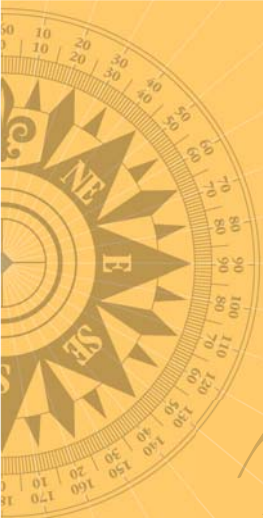
Od 1951 roku – na skutek powojennej poprawy sytuacji ekonomicznej oraz odwilży politycznej – życie w mieście nieco się ożywiło. Postępuje elektryfikacja, budują się wodociągi, rekonstruuje się i rozbudowują przedsiębiorstwa. Zostają odremontowane budynki, które się zachowały w centrum miasta; usuwa się pozostałości po zniszczonych domach, a na ich miejscu wznosi nowe budowle; porządkuje się tereny pod skwery. Wszystko to robiono, nie uwzględniając niestety historycznej zabudowy miasta, rujnując przy okazji także piwnice zburzonych budowli. W oczy rzuca się niezwykle ubóstwo rozstrzygnięć architektonicznych nowego budownictwa.

Niszczenie i rujnacja cennych zabytków architektonicznych trwały jeszcze do niedawna. W latach 60. przy poszerzaniu przejazdu zburzono bramę Glińską (nieudolnie odbudowaną w 1989 roku). Budowle zamkowe, klasztoru dominikańskiego czy kościoła parafialnego – zajęte pod zabudowę miejską i magazyny wojskowe – podlegały barbarzyńskiej dewastacji. Historyczna część mieszkalna miasta mocno ucierpiała wskutek źle prowadzonych remontów, zwłaszcza w ostatnich czasach. W ciągu dwóch minionych wie-

ków na skutek tych kataklizmów zrabowano, spalono albo zniszczono znaczącą część dziedzictwa kulturowego Żółkwi. Jednak nawet to, co się zachowało z XVII i XVIII wieku i przetrwało w gorszym lub lepszym stanie, zawsze wywołuje zachwyt u turystów, gości lub badaczy odwiedzających miasto. Dzisiaj w Żółkwi znajduje się ok. 40 zabytków architektury z XVI-XIX wieku, o światowym, narodowym oraz regionalnym znaczeniu. Wśród nich: unikatowy zespół zabudowań rynkowych z zamkiem z 1594 roku, kościół parafialny z 1606 roku (zabytek na skalę światową), kamienice mieszkalne z XVII wieku z podcieniami handlowymi (jedyne, jakie zachowały się na Ukrainie), znaczne fragmenty miejskich murów obronnych z dwiema bramami i wieżą-dzwonnicą z XVII wieku, zespoły klasztoru bazylianów z XVII-XX wieku, dwa klasztory dominikanów z kościołami z XVII-XVIII wieku, dwie unikatowe cerkwie drewniane z pocz. XVII wieku, jedna z największych w Europie synagog obronnych z 1692 roku, domy mieszkalne z XVII-XIX wieku i inne. Szczególną wartość ma pierwotna, renesansowa struktura Żółkwi.







## Atrakcje turystyczne okolic Żółtkwi

Ziemia żółkiewska może poszczycić się nie tylko zabytkami – dziełami ludzkich rąk, lecz też wspaniałymi krajobrazami i przyrodą. Przeważająca część Roztocza znajduje się w południowo-wschodniej części Polski, w woj. lubelskim i częściowo podkarpackim. Jest ono pasmem niewysokich wzgórz, ciągnących się od Kraśnika (Polska) do Lwowa (Ukraina), o długości ok. 180 km i szerokości 15-25 km. Przez roztoczańskie pasmo wzgórz biegnie europejski dział wodny, pomiędzy zlewiskami Morza Czarnego i Bałtyku. Roztocze jest geologiczną strefą kontaktową platformy wschodnioeuropejskiej oraz karpaccich geosynklynalnych struktur tektonicznych, granicą wschodnioeuropejskiej i północnoeuropejskiej prowincji florystycznej, miejscem historycznego spotkania narodów słowiańskich, dawnych i współczesnych dróg handlowych. Dlatego Roztocze wzbudza zainteresowanie nie tylko w Polsce i na Ukrainie, ale również w Europie Środkowej.

W rejonie żółkiewskim stykają się ze sobą strefy przyrodnicze Karpat, Podola i Polesia. Stąd bierze się bogactwo i wyjątkowość występującej tu flory i fauny. Świat roślinny reprezentowany jest przez 1342 gatunki, z których 81 wpisanych jest do tzw. czerwonej księgi ginących roślin. W rezerwach „Hriada” i „Zawadowski” rosną pierwotne, stare buczyny. Część północno-wschodnia regionu jest równiną Małego Polesia, gdzie średnia wysokość wynosi 213 m n.p.m. Na Małym Polesiu występuje przewaga lasów sosnowo-dębowych. Przez Roztocze przechodzi granica florystyczna Europy Środkowej i Południowo-Wschodniej, czemu towarzyszy przejście lasów szerokolist-

nych w lasostep. Wśród drzew przeważają: buk, grab, dąb oraz sosna. Specyficzny, typowo roztoczański jest las sosnowo-dębowy, o bogatym runie leśnym i roślinności trawiastej. Na terytorium rejonu znajduje się państwowy rezerwat hydrologiczny „Potylicki”. Ze Wzniesienia Potylickiego roztacza się widok na dalekie przestrzenie przyległej niziny. Szczyty Roztocza – Horaj koło Żółkwi, Pobijna koło Krechowa, Wołkowica koło Rawy Ruskiej oraz Kamienna koło Fijny – dają możliwość oglądania pięknej panoramy okolic. Niezwykle malowniczy charakter mają wąskie, U-podobne doliny rzek północnego Roztocza, w okolicach Fijny i Mokrotyna. W niczym nie ustępują krajobrazom karpackim. W trosce o zachowanie unikatowych lasów Roztocza utworzono 2 rezerваты krajobrazowe – „Zawadowski” o powierzchni 3560 ha oraz „Hriada” o powierzchni 1149 ha, w których rośnie starodrzew bukowy.

Status pomnika przyrody jako pierwsza w rejonie uzyskała aleja modrzewiowa na górze Horaj koło Żółkwi. Natomiast do rejestru zabytków sztuki ogrodowo-parkowej wpisano park zamkowy w Żółkwi, o powierzchni 7 ha. Pod ochroną znajduje się również część terytorium dawnego Zwierzyńca, o powierzchni 100 ha.

Jak widzimy, oprócz zabytków historycznych największą atrakcją turystyczną – dotąd w pełni niewykorzystywaną – jest pasmo wzgórz Roztocza z dominującym nad Żółkwią wzgórzem Horaj. Pocięte jarami i wąwozami wzgórze jest porośnięte starymi drzewami. Znajdują się tu dwie aleje lipowe. Z czasów Jana III Sobieskiego zachowała się piękna aleja modrzewiowa, licząca 25 potężnych okazów (każdy z nich o średnicy 70-85 cm i wysokości 16-20 m), prowadząca kiedyś od drogi Glińskiej do letniego pałacu króla, zbudowanego na szczycie wzgórza.

U podnóża zbocza północnego Horaju znajduje się częściowo zasypane wejście do podziemnego korytarza, na planie krzyża z cylindrycznym, otynkowanym sklepieniem ceglany. W okresie międzywojennym korytarz był otwarty dla zwiedzających. Pochodzi on

prawdopodobnie z czasu, kiedy budowano fortecę żółkiewską, o czym świadczy rodzaj cegły, którą wyłożono sklepienie. Żywe do dzisiaj legendy mówią, że korytarz w paśmie Horaju prowadzi na cztery strony świata: do Lwowa, klasztoru bazylińskiego w Krechowie, zamku żółkiewskiego oraz do potajemnego wyjścia w lesie na zboczu Horaju.

Miejscowe władze wystąpiły z inicjatywą o włączenie Horaju do Roztoczańskiego Parku Narodowego. Dostęp do podziemia może stać się dużą atrakcją turystyczną.

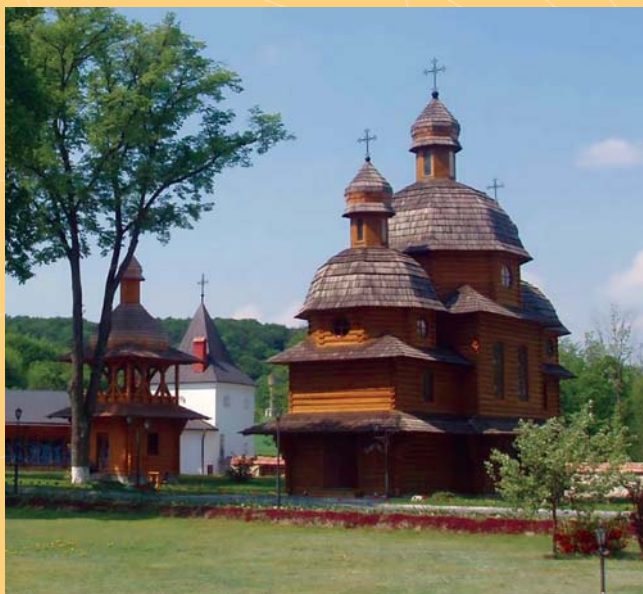
### **Wieś Krechów**

Znajduje się w odległości 12 km na zachód od Żółkwi. Położona jest w bardzo malowniczym zakątku u podnóża głównego wału Roztocza. Znana jest przede wszystkim dzięki zabytkowemu klasztorowi bazylianów, którego mocne mury i wznoszące się w narożnikach baszty przytuliły się do lesistych wzgórz, bogatych w źródła i pieczary. Odrestaurowane zostały tu: cerkiew pw. św. Mikołaja z lat 1721-1737, wznosząca się na klasztornym dziedzińcu, cele z lat 1755-1902 oraz obronna wieża-dzwonnica. Według podań ludowych klasztor założyli dwaj mnisi z Ławry Kijowsko- -Pieczarskiej: Ioif i Sylwester. Zamieszkali w celi wykutej w skale (zwanej „Skałą Ioifa”); na jej szczycie zbudowali kaplicę Pokrowy, a obok – kaplicę św. Piotra i Pawła.

Fot. 15. Krechów (fot. Jurij Krywokułskij).



Fot. 16. Drewniana cerkiew w Krechowiu (fot. Jurij Krywokulskij).



W Krechowiu zachowała się drewniana cerkiew z 1724 roku, zbudowana przez majstra I. Chomiuka, z interesującym ikonostasem. Obok znajduje się dzwonnica, która posiada cechy drewnianej architektury obronnej. Świadczą o tym otwory strzelnicze na pierwszej kondygnacji.

### **Wieś Glińsko**

Oddalona jest o 5 km na zachód od Żółkwi. Posiada szereg zabytków o znaczeniu turystycznym: grodzisko staroruskiego miasta Szczekotyn (pierwsza wzmianka o nim znalazła się w „Kronice Halicko-Wołyńskiej” i pochodzi z roku 1243); cerkiew pw. Zaśnięcia NMP z 1930 roku; drewniana dzwonnica z XVII wieku; obelisk upamiętniający słynne zwycięstwo nad wojskami tureckimi w XVII wieku.

Poza tym Glińsko jest dla turystów atrakcyjnym miejscem do wypoczynku, któremu sprzyja bliskość lasu, źródła wód mineralnych, dobre warunki do polowania i wędkowania.

### **Wieś Mokrotyn**

Położona jest 7 km na południowy zachód od Żółkwi. Wśród zabytków, stanowiących atrakcje turystyczne, należy wymienić: cerkiew pw. św. Kosmy i Damiana z 1890 roku i dzwonnice z 1895 roku; przydrożną kaplicę z posągami św. Jana Chrzciciela; rzeźbę Matki

Boskiej z 1999 roku, zbudowaną z okazji 600-lecia Mokrotyna; osadę kolonistów niemieckich z XVIII-XX wieku; niemiecką kirchę.

### **Miasteczko Kulików**

Stara nazwa miasteczka – Boszcz – poświadczona jest w dokumencie o nadaniu miasteczka Janowi z Koniopola. Pierwsza pisemna wzmianka o Kulikowie pochodzi z 1399 roku. Wtedy to Jakub Strzemię, katolicki arcybiskup halicki, poświęcił kościół Trójcy Przenajświętszej. Był to jeden z pierwszych kościołów w okolicy; do tamtejszej parafii należała także ówczesna wieś Winniki. W Kulikowie zachowały się pozostałości wałów obronnych. Na dawnym przedmieściu żółkiewskim znajduje się jeszcze jeden interesujący zabytek – cerkiew pw. św. Dymitra, zbudowana w 1901 roku.

### **Wieś Potylicz**

Nad wsią wznosi się góra Horodyszczce. W 1998 roku potyliczanie świętowali 775-lecie pierwszej wzmianki pisemnej oraz 500-lecie nadania miastu prawa magdeburskiego.

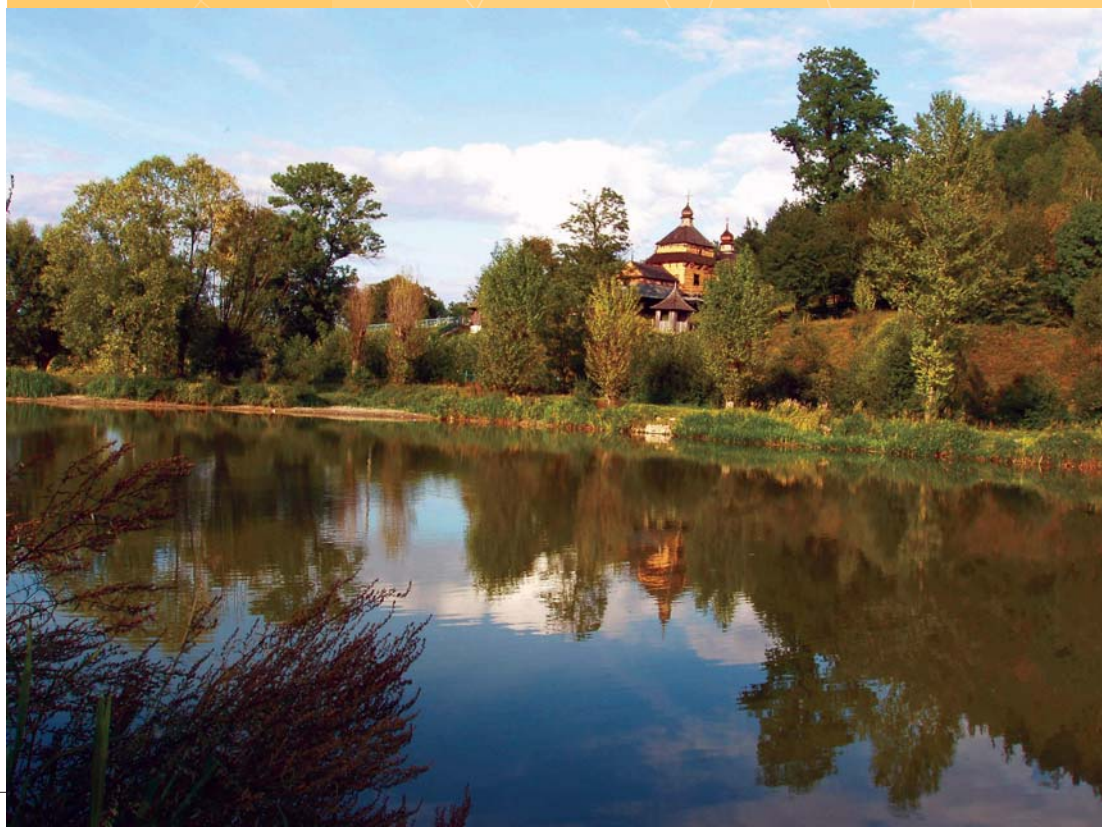
W 1498 roku Potylicz był lokowany na prawie magdeburskim. Stał się wówczas jednym z większych centrów ekonomicznych. Znajdowały się tam słynne warsztaty garncarskie, fabryka wyrobów fajan-

Fot. 17. Kościół pw. św. Mikołaja w Kulikowie (fot. Jurij Krywokułskij).



sowych, dwie huty, browar, gorzelnia, młyny, fabryki wosku, a także rozwijały się liczne rzemiosła – tkackie, kuśnierskie, szewskie, siodlarskie, kowalskie, bednarskie i inne. Potylicz słynie z zabytków architektury drewnianej. Za najstarszy obiekt uchodzi cerkiew pw. Św. Ducha, która przetrwała do dzisiaj i znajduje się pod ochroną jako zabytek architektury. Cerkiew została zbudowana prawdopodobnie w 1502 roku kosztem cechu garncarskiego. Jest to charakterystyczny przykład budownictwa typu bojkowskiego, o pokryciu schodowo-piramidalnym. Jednak najokazalszym zabytkiem jest olbrzymia wieża-dzwonnica wznosząca się przy cerkwi pw. Trójcy Przenajświętszej, dominująca nad całym miastem. Cerkiew oparta jest na dziewięciu potężnych filarach, niektóre z nich mają nawet 70 cm średnicy. Wysokość wynosi 20 metrów. W Potyliczu zachowały się starodruki z Ławry Kijowsko-Pieczarskiej. Są to: „Triod cwitna” (pocz. XVII wieku), „Dzieje Apostolskie” (XVI wiek), „Irmologion” (pocz. XVIII wieku), „Mowy Bazylego Wielkiego” (k. XVI wieku). Książki, wyposażone w kunsztowne ryciny, są prawdziwymi arcydziełami wczesnego drukarstwa. Obecnie przechowywane są w archiwach muzeów. Oprócz garncarstwa Potylicz słynie także ze sztuki swych mistrzów malarstwa. Ikony potylickie zarówno walorami artystycznymi, jak też techniką wykonania nie ustępują wzorcom europejskim.

Fot. 18. Potylicz (fot. Jurij Krywokułskij).





Fot. 19. Kościół pw. św. Stanisława B. M. w Potyliczu (fot. Jurij Krywokułskij).

### **Miasto Rawa Ruska**

Założycielem Rawy Ruskiej był prawdopodobnie książę mazowiecki Władysław. Stało się to w 1455 roku. Później do nazwy Rawa dodano określenie „Ruska”, w obrębie Korony Polskiej istniała już bowiem Rawa Mazowiecka: trzeba było uniknąć mylenia tych miast. Jej ludność była wielonarodowościowa: mieszkali tu Polacy, Ukraińcy, istniała spora gmina żydowska, która powstała jeszcze w XVI wieku.

Wiemy, że w Rawie Ruskiej był zamek. Zachował się dokument, w którym wspomina się, że gdy w 1624 roku we wsi Magierów nie było jeszcze należytej fortyfikacji, jej mieszkańcy kryli się za murami fortecy w Rawie.

W 1698 roku Rawa Ruska stała się miejscem spotkania i negocjacji prowadzonych przez króla Augusta II i cara moskiewskiego Piotra I, dotyczących wspólnych działań przeciwko królowi szwedzkiemu Karolowi XII.

W mieście zachowało się kilka zabytków. Interującym przykładem sztuki barokowej jest kościół pw. św. Józefa z 1776 roku. Nieopodal znajduje się cerkiew pw. św. Jerzego z 1846 roku, pod względem architektonicznym reprezentująca etap przejściowy pomiędzy

Fot. 20. Kościół pw. Opieki  
św. Józefa w Rawie Ruskiej  
(fot. Jurij Krywokulskyj).

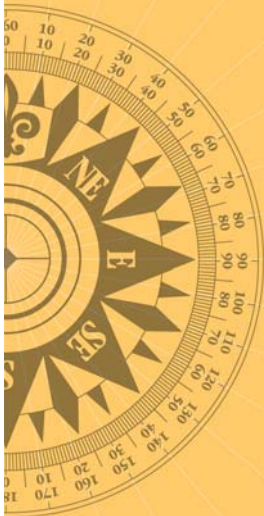


barokiem a klasycyzmem. Na uboczu miasta położony jest klasztor reformatów pochodzący z 1725 roku, z pięknym barokowym kościołem pw. św. Michała Archanioła wzniesionym w 1738 roku.

### **Wieś Zaszków**

Położona jest 12 km na wschód od Żółkwi. Wśród bardziej interesujących zabytków tej miejscowości należy wymienić: muzeum im. Jewhena Konowalca; kościół dominikański z 1924 roku; cerkiew pw. św. Michała Archanioła z 1905 roku; gmach wiejskiej szkoły i młyn z pocz. XX wieku.

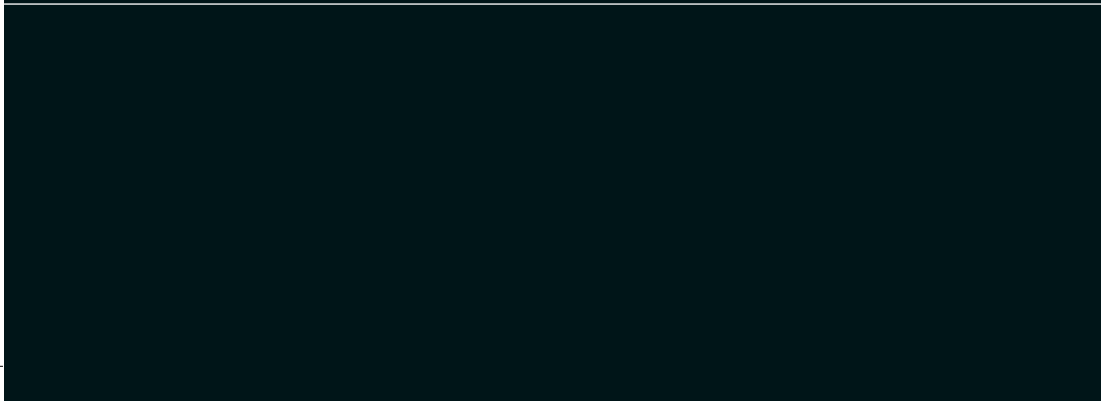
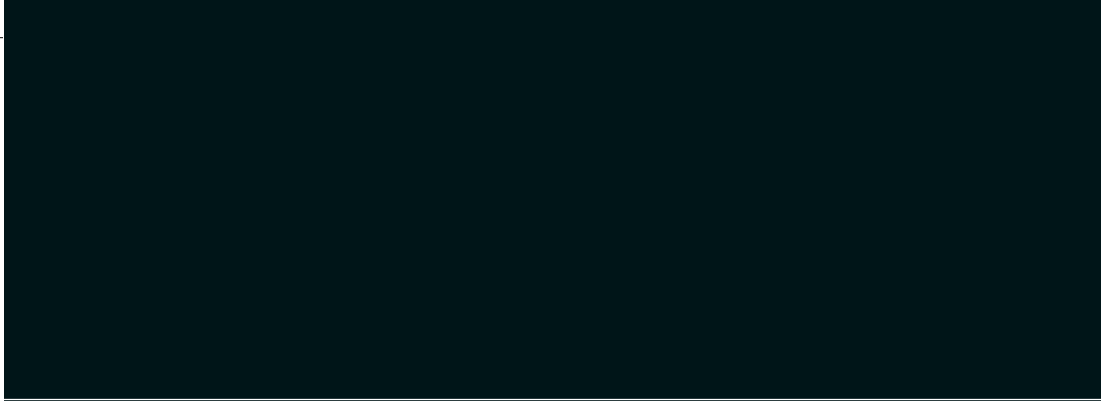


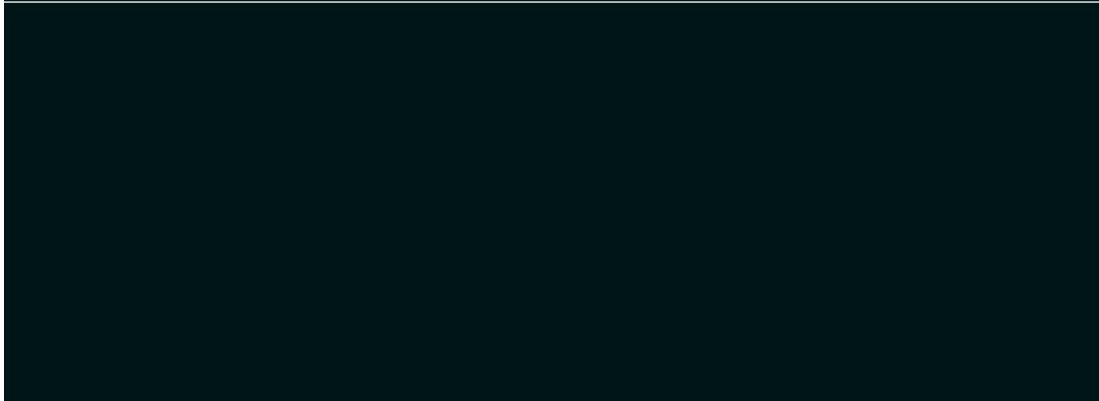
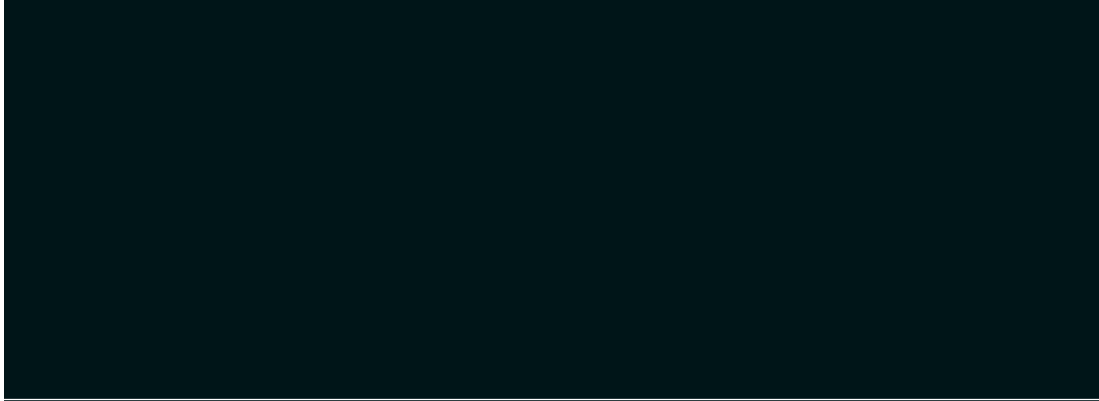


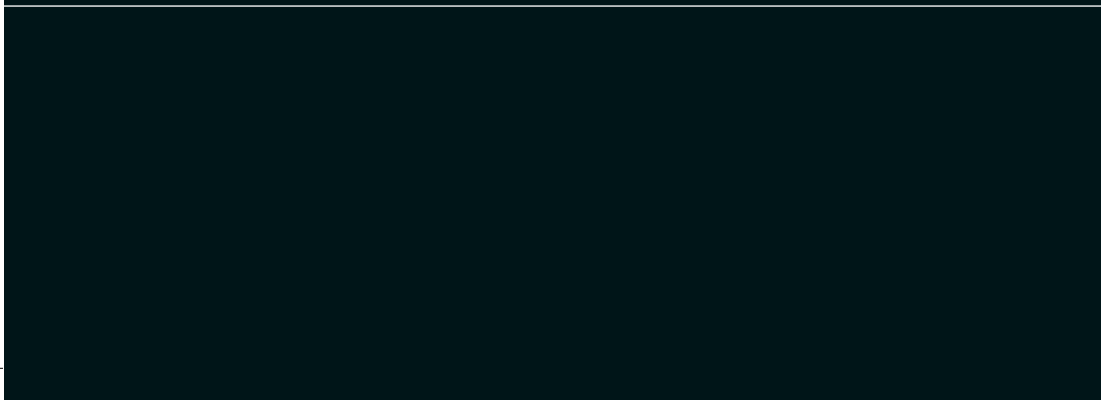
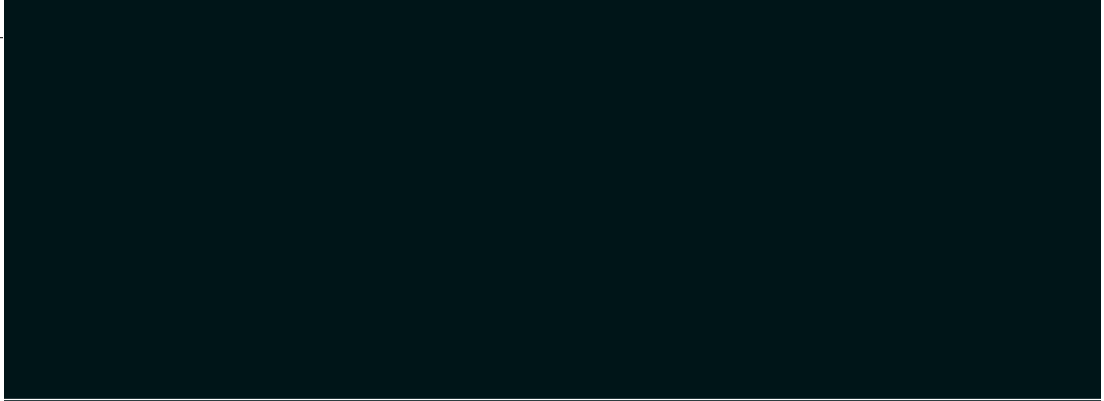
# Powiat łęczyński



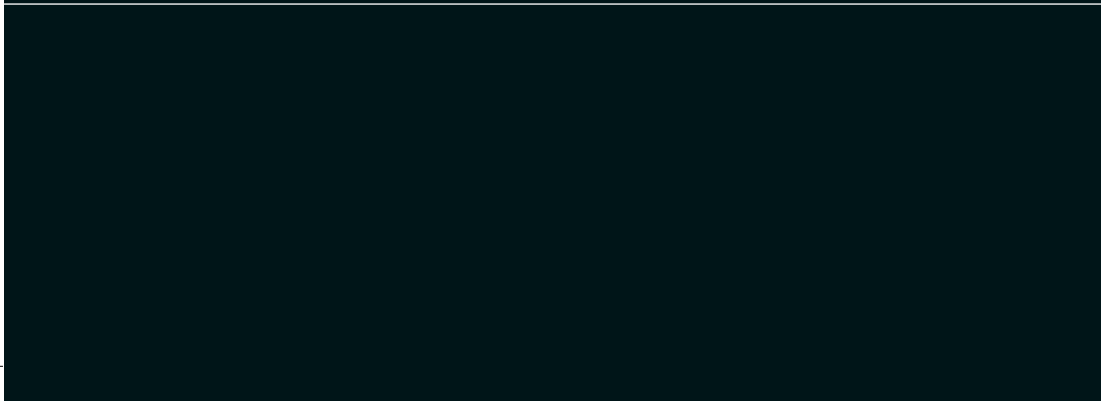
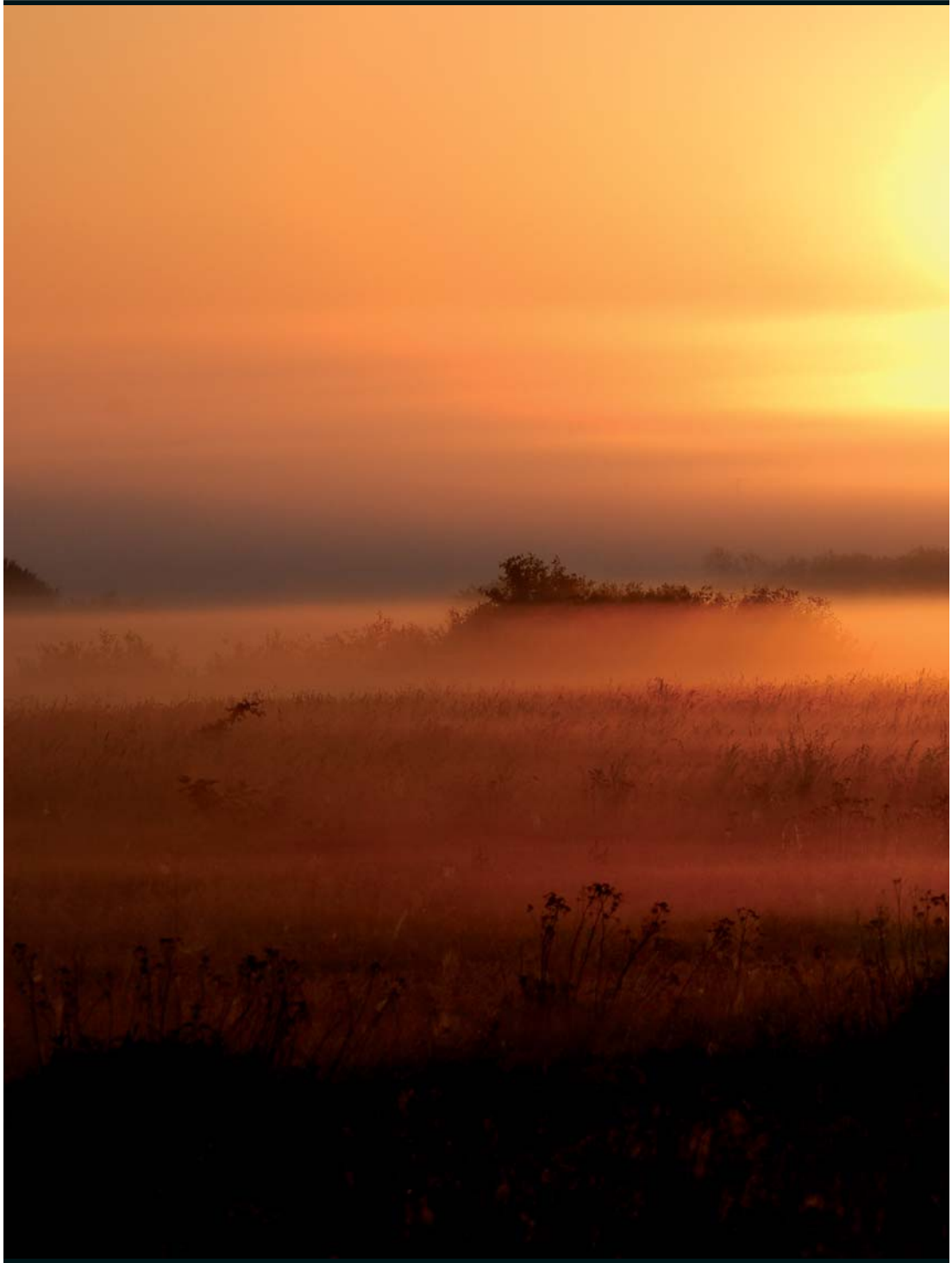
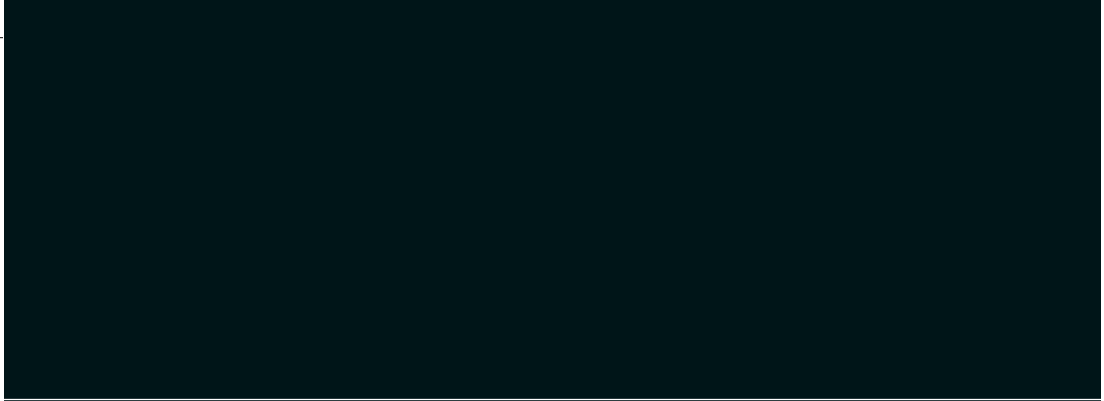
*Magia miejsc*

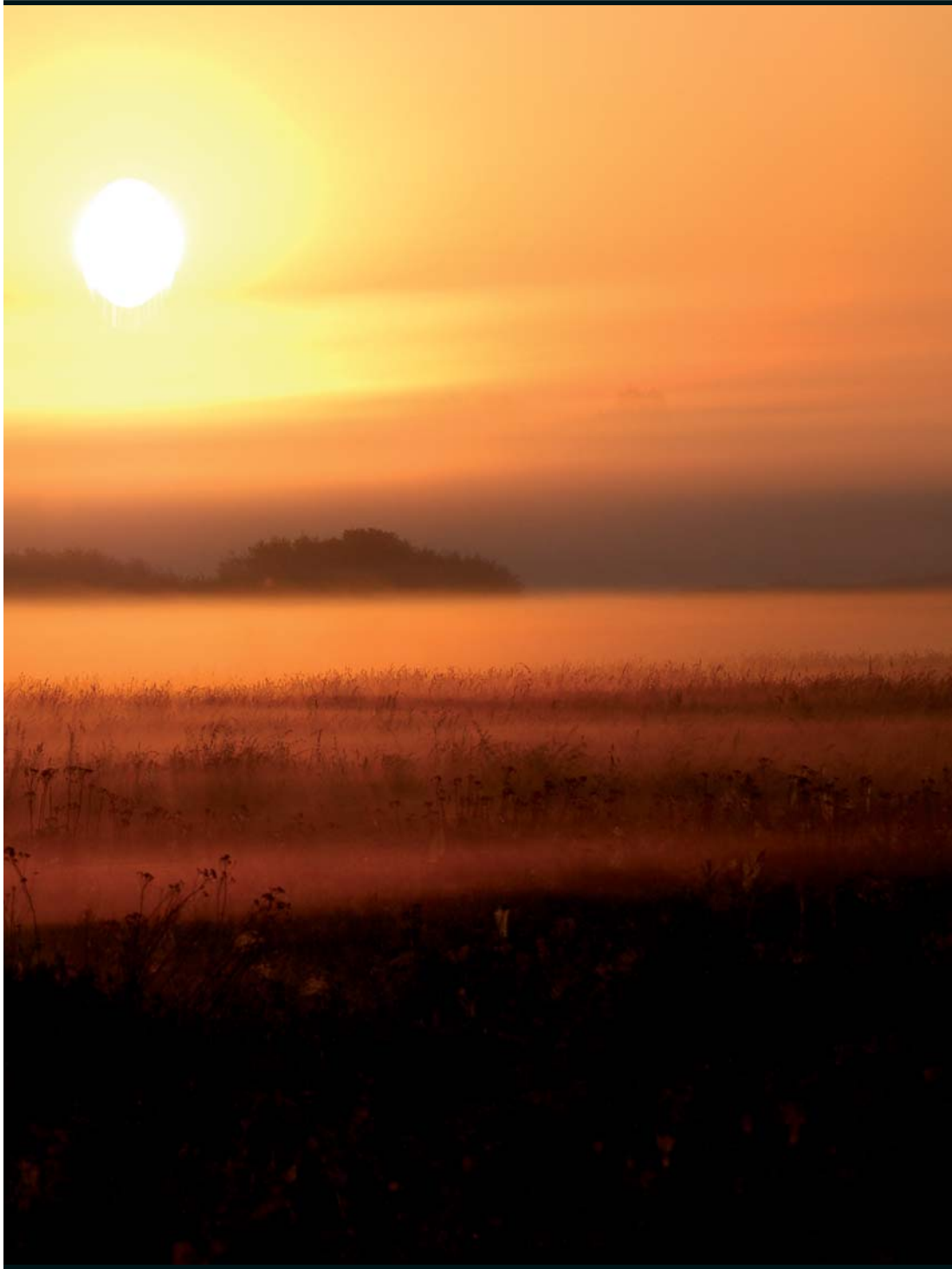










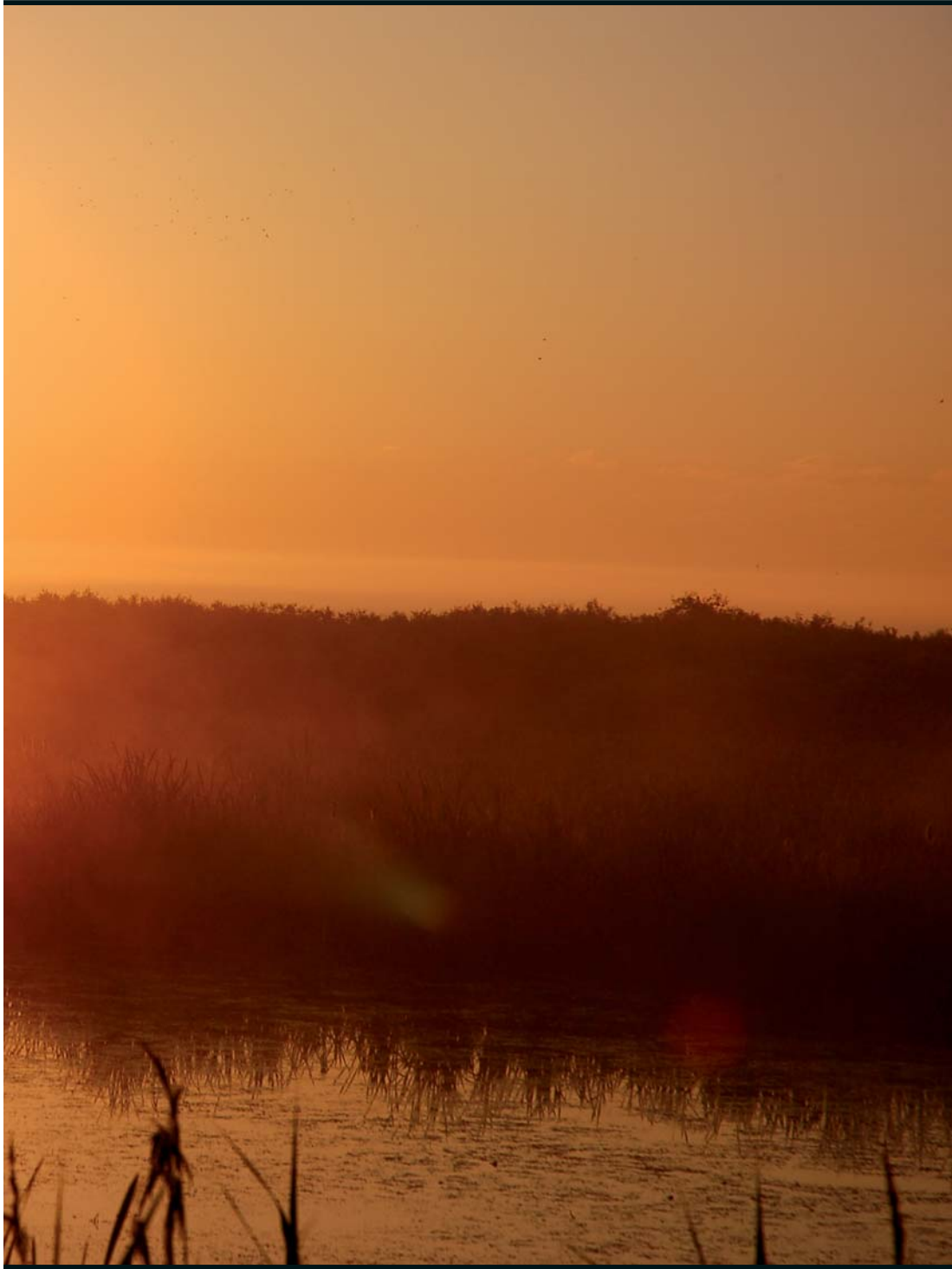


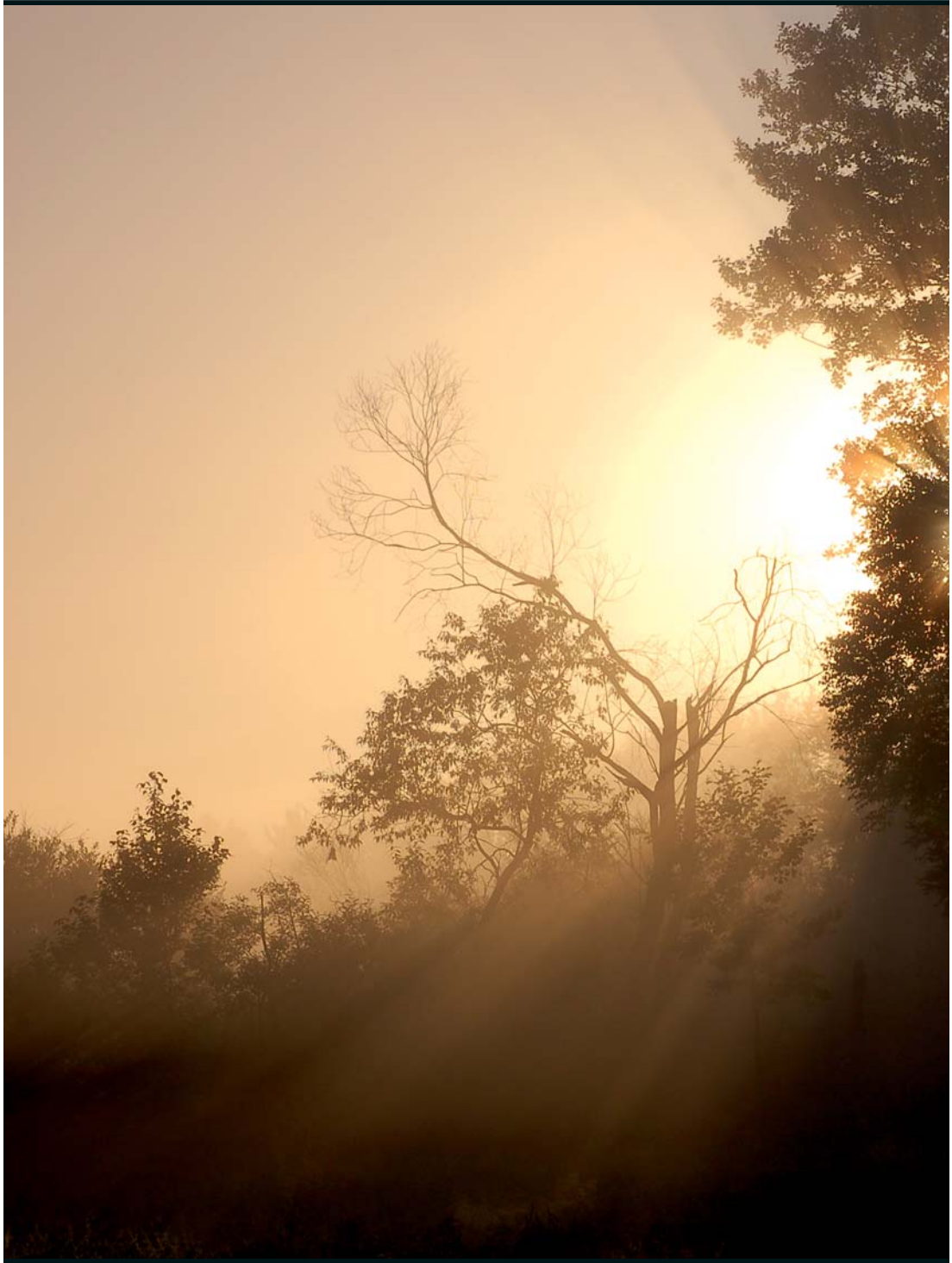


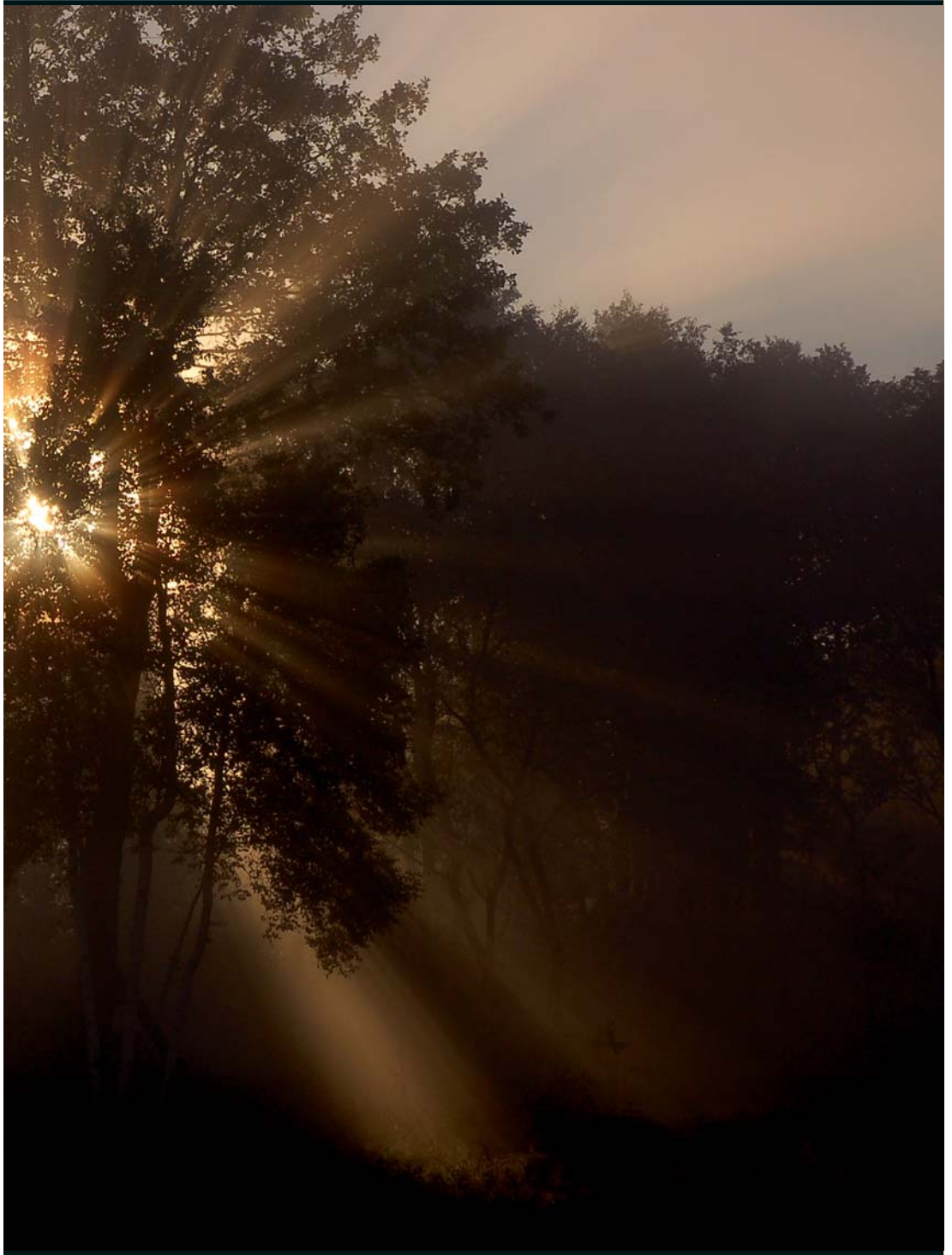




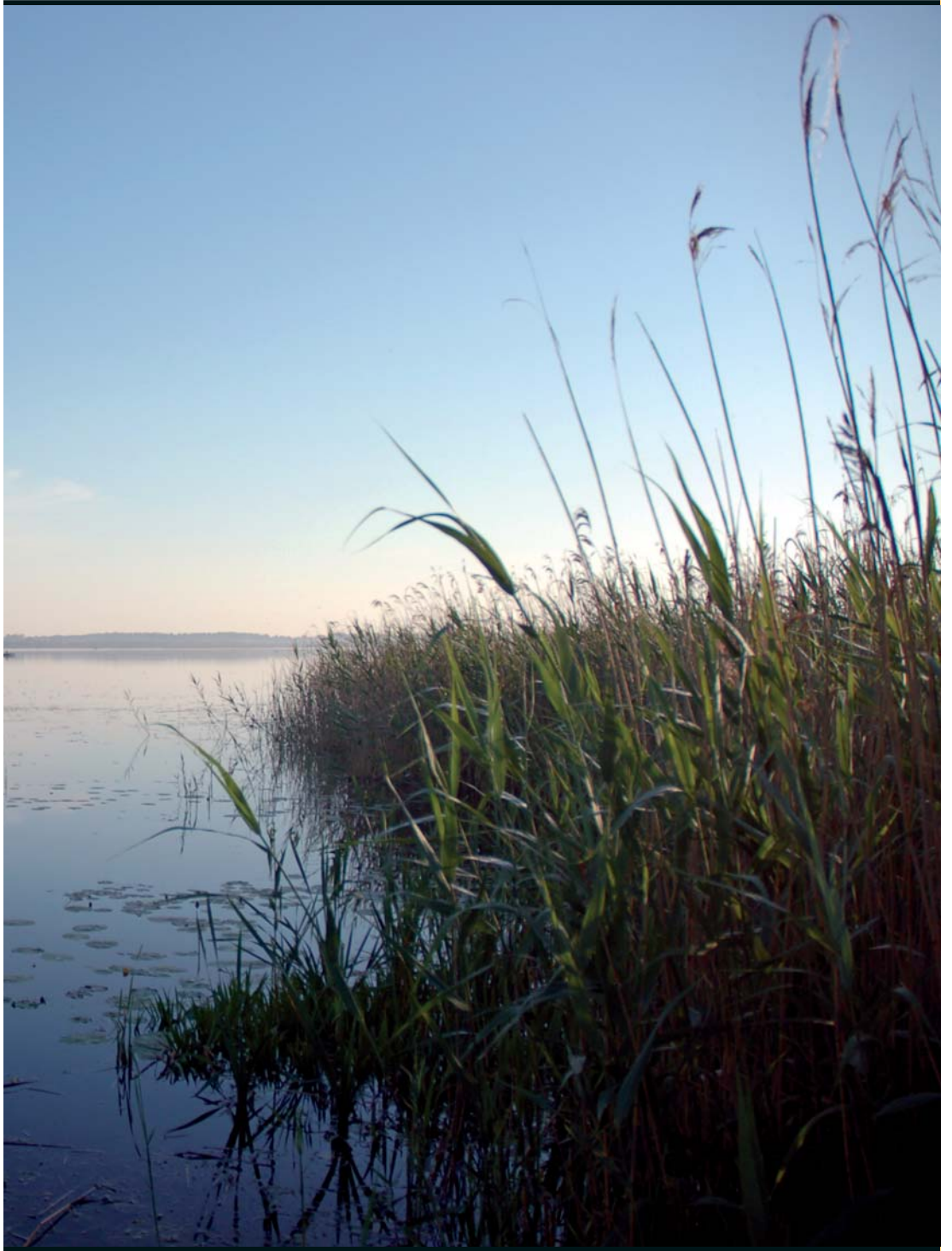








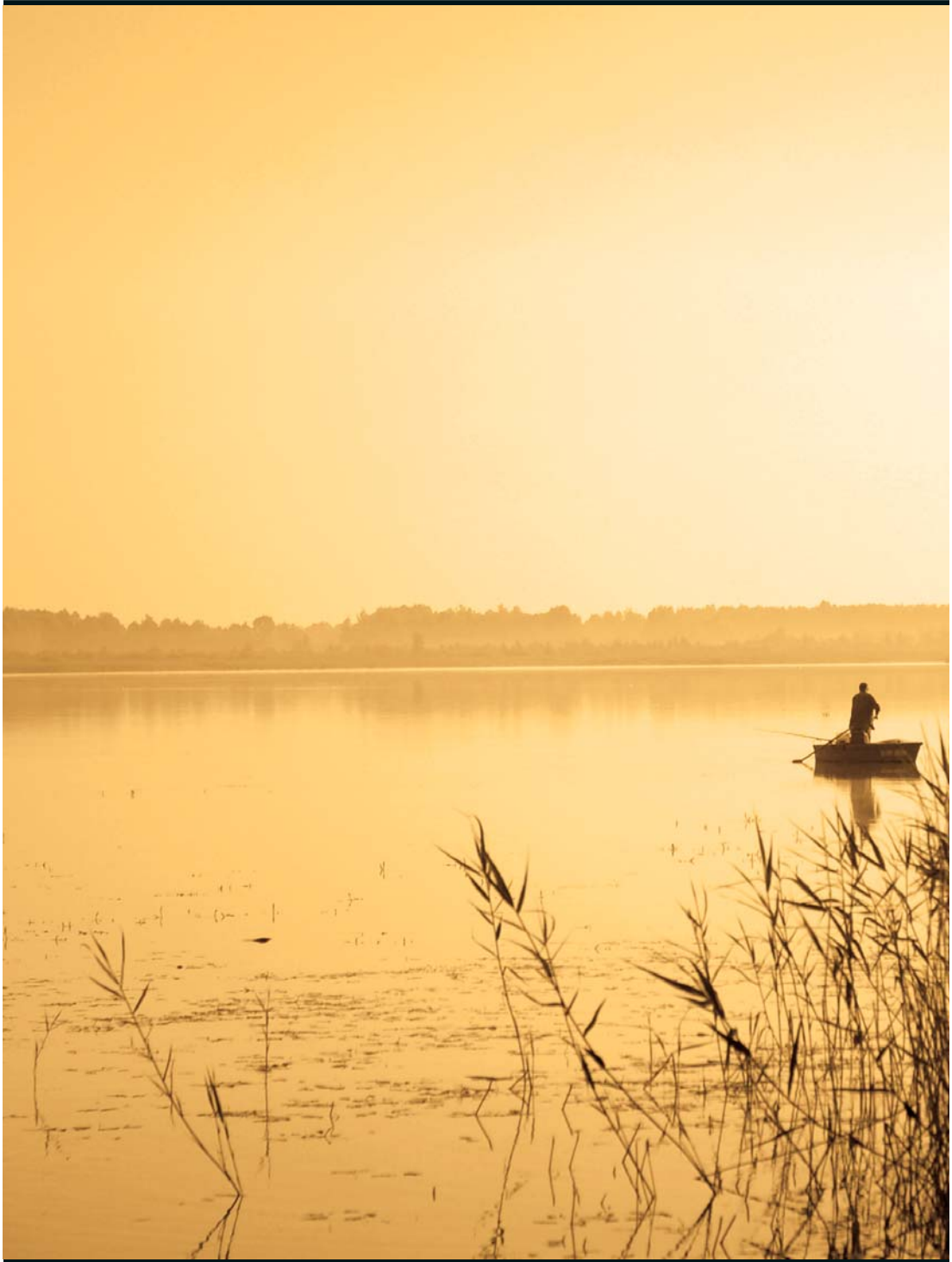


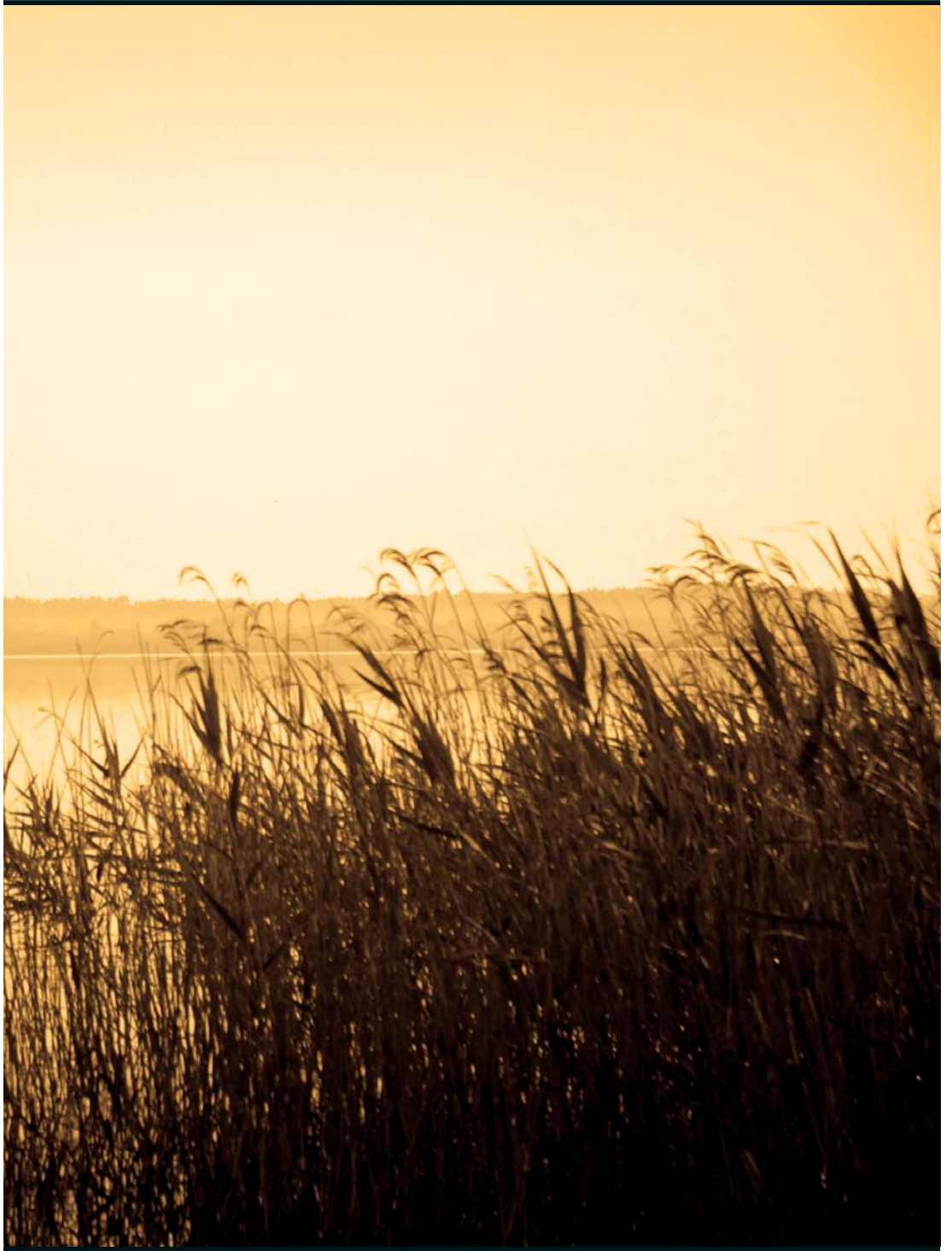
























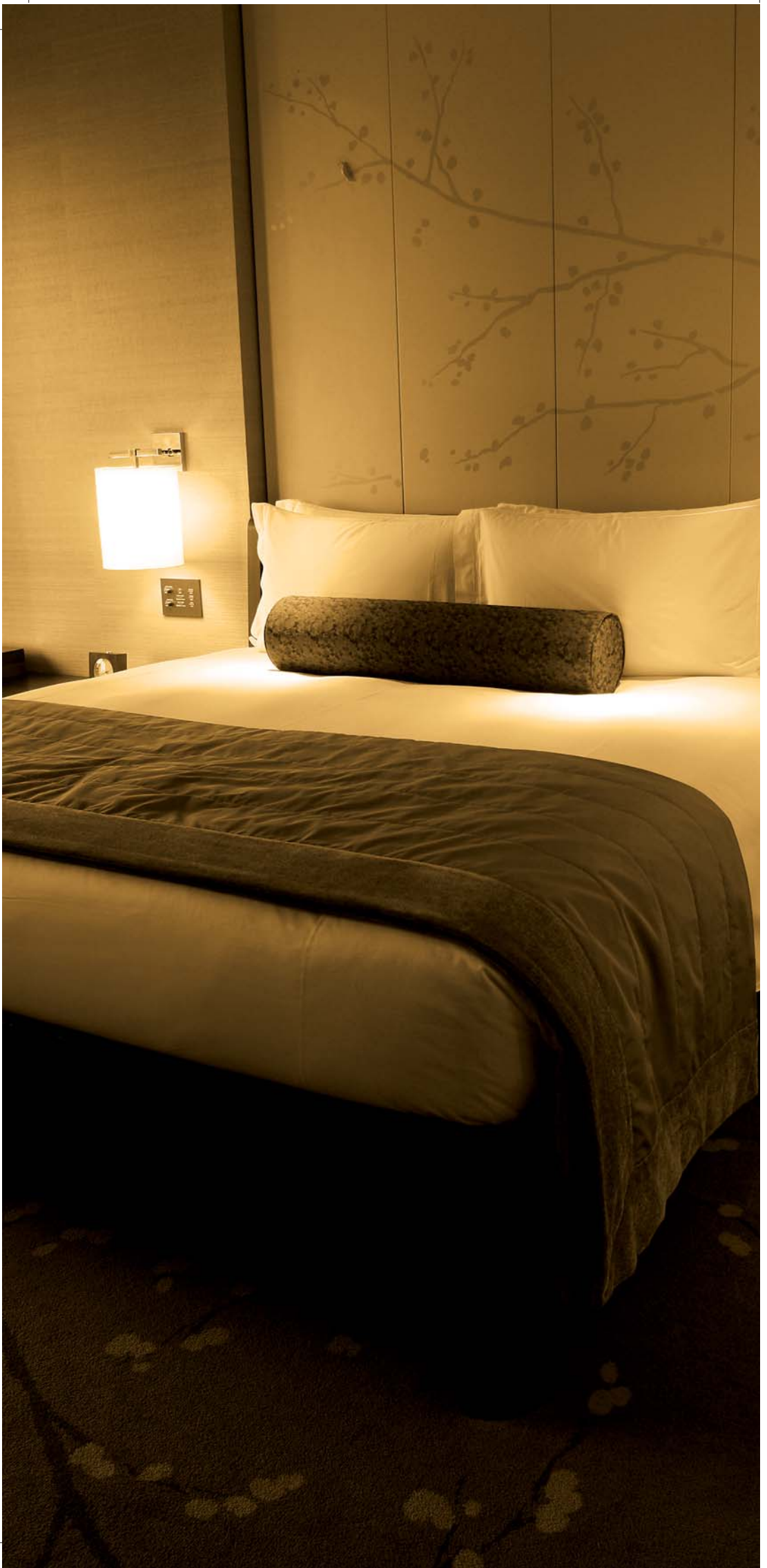


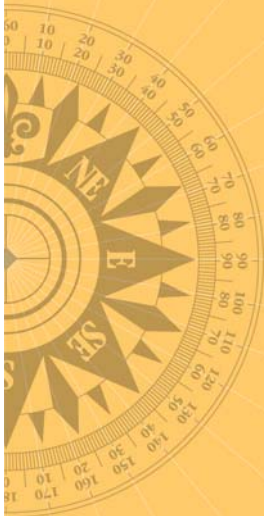












# Powiat łęczyński Rejon żółkiewski

## *Baza noclegowa*

### **Gospodarstwo Agroturystyczne „U Niewiadomskich”**

Beata i Krzysztof Niewiadomscy  
Jaszców 295, 21-010 Milejów  
tel. (+48 81) 757-27-77  
tel. kom. +48 604 590 264  
beata\_niewiadomska@wp.pl

### **Gospodarstwo Agroturystyczne Urszula Lipska**

Dratów 21, 21-075 Ludwin  
tel. (+48 81) 757-00-25

### **Gospodarstwo Agroturystyczne Elżbieta Lipińska**

Witaniów 26, 21-010 Łęczna  
tel. (+48 81) 752-24-03

### **Gospodarstwo Agroturystyczne Ewa Guz**

Łańcuchów 19 A, 21-020 Milejów  
tel. (+48 81) 723-31-30  
ewa\_guz@wp.pl

### **Agroturystyka „Pod Świerkami”**

Anna i Tomasz Radkowie  
Nadrybie Wieś 61, 21-013 Puchaczów  
tel. (+48 81) 757-59-53  
tel. kom. +48 692 641 481  
agroturystykanadrybie@poczta.onet.pl  
www.agroturystykanadrybie.republika.pl

**Gospodarstwo Agroturystyczne  
„Marynka”**

Anna i Krzysztof Rutkowscy  
Wólka Cycowska 71, 21-070 Cyców  
tel./fax (+48 82) 560-74-48, tel. kom. +48 509 348 295  
marynka71@op.pl  
www.marynka.pl

**Gospodarstwo Agroturystyczne  
„Leśny Domek”**

M. M. Bochniarz  
Ludwin 88, 21-075 Ludwin  
tel. (+48 81) 757-02-50, tel. kom. +48 607 659 200  
mm-bochniarz@wp.pl

**Gospodarstwo Agroturystyczne**

Grądy 29, 21-075 Ludwin  
tel. (+48 81) 757-01-92  
tel. kom. +48 697 944 980  
anna.czarnecka1@wp.pl

**Gospodarstwo Agroturystyczne  
Wiesława Kiejnich**

Kobyłki 11, 21-075 Ludwin  
tel. (+48 81) 757-05-56  
anna.kiejnich@interia.pl

**Gospodarstwo Aero-Turystyczne  
Anna Schellenberg**

Nadrybie Ukazowe 54, 21-013 Puchaczów  
tel. (+48 81) 757-91-41, tel. kom. +48 511 300 170  
anna@airfieldnadrybie.com  
www.airfieldnadrybie.com

**Gospodarstwo Agroturystyczne  
„Nad Błutkiem”**

Joanna Wójcik  
Stary Radzic 54, 21-075 Ludwin  
tel. kom. +48 607 948 469

**Gospodarstwo Agroturystyczne  
„Cyganówka”**

Teresa Cygan  
Wólka Cycowska 9, 21-070 Cyców



### **Ośrodek Wypoczynkowy RACZEK nad jeziorem Łukcze**

Rogóżno, 21-114 Ludwin  
tel. (+48 81) 757-00-35, tel. kom. +48 500 113 657  
info@rubikon.lublin.pl  
www.rubikon.lublin.pl

### **ANTAR-RESORT PIASECZNO Rozpłucie Pierwsze, OW „Jagoda”**

21-075 Ludwin  
tel. (+48 81) 527-66-60  
antar@antar.com.pl  
www.antar.com.pl

### **Ośrodek Sportów Wędkarskich**

Rogóżno, 21-075 Ludwin  
tel. (+48 81) 757-04-48

### **Ośrodek Wypoczynkowy nad jeziorem Zagłębcze**

21-075 Ludwin, tel./fax (+48 81) 723-75-99  
(recepcja ośrodka od maja do września)  
Spółdzielnia Gminnych Spółdzielni  
„Samopomoc Chłopska” w Lublinie, ul. Długa 5  
tel. (+48 81) 744-15-05 (poza sezonem)  
info@zaglebocze.pl, www.zaglebocze.pl

### **„Łęczyńska Energetyka” Sp. z o. o. w Bogdance**

Bogdanka, 21-013 Puchaczów  
tel. (+48 81) 462-55-53, 443-11-02  
fax (+48 81) 443-11-01  
biuro@lebog.com.pl  
www.lebog.com.pl

### **Hotel SECESSION**

ul. Stefanii Pawlak, 21-010 Łęczna  
tel. (+48 81) 752-02-60, 757-64-73  
annakowalczyk@op.pl

### **Ośrodek Wypoczynkowy Zakładu Usług Pomocniczych LUBZEL SA nad jeziorem Łukcze**

Rogóżno, 21-075 Ludwin  
tel. (+48 81) 757-03-17, tel. kom. +48 603 394 505

**Gospodarstwo Agroturystyczne  
Ivanna Mykhailivna Kundyra**

ul. Solomji Krushelnyc'koi 10  
tel. (+38 032) 522-24-98

**Gospodarstwo Agroturystyczne  
Bohdan Stepanovych Babij**

ul. Solomji Krushelnyc'koi 2  
tel. (+38 032) 522-24-98

**Gospodarstwo Agroturystyczne  
Natalia Ivanivna**

Khromchak  
ul. Dovzhenka 13  
tel. (+38 032) 522-24-98

**Gospodarstwo Agroturystyczne  
Kateryna Iosypivna Malushko**

ul. Iosypa Slipoho 12  
tel. (+38 032) 522-24-98

**Hotel-Motel KLEN  
wieś Soposzyn  
PP BILAN A.A.**

ul. Lwowska 14 A  
Kontakt: Dmytro Yaroslavovych Cherniuch  
tel. (+38 032) 522-24-98

**Hotel STYL\*\*\***

ul. Hasyna 5  
Kontakt: Alla Borysivna Ilisieieva  
tel. (+38 032) 522-24-98

**MOTEL BAR**

Rawa Ruska  
tel. (+38 032) 522-24-98

**„Wzgórza Berekawyci”**

Chaty huculskie  
wieś Zawadiw  
tel. (+38 032) 522-24-98



PROSIM  
NE MOTITE

DO NOT  
DISTURB

PREGASI DI NON  
DISTURBARE

BITTE NICHT  
STÖREN





Publikację wydano na zlecenie Starostwa Powiatowego w Łęcznej  
al. Jana Pawła II 95 a, 21-010 Łęczna  
[www.powiatleczynski.pl](http://www.powiatleczynski.pl)

**Koordinacja:**

Wydział Integracji Europejskiej i Rozwoju Powiatu

**Zespół Redakcyjny:**

Adam Niwiński, Małgorzata Kolary-Woźniak,  
Beata Cieślińska, Agnieszka Wójcicka, Monika Stopa

**Fotografie:**

Stanisław Turski, Szymon Czech, Rafał Kloc, Monika Kochalska,  
Małgorzata Kolary-Woźniak, Jurij Krywokulskij, Andrzej Niedobylski,  
Dariusz Szafranek, Mariusz Świrk, Agnieszka Wójcicka

**Fotografie *Magia miejsc*:**

Rafał Kloc (str. 122-133)  
Stanisław Turski (str. 134-147)  
Agnieszka Wójcicka (str. 148-149)

**Korekta:**

Anna Paprocka

**Opracowanie kartograficzne mapy powiatu łęczynskiego:**

Sławomir Mielnik

**Tłumaczenie z języka ukraińskiego:**

Olga Osadczy

**Projekt okładki, projekt wnętrza, skład:**

Amadeusz Targoński  
[www.targonski.pl](http://www.targonski.pl)

**Druk i oprawa:**

Petit s.c. Skład-Druk-Oprawa  
ul. Tokarska 13, 20-210 Lublin  
[www.petit.lublin.pl](http://www.petit.lublin.pl)

© Copyright by Powiat Łęczynski, Łęczna 2007

ISBN 987-83-926455-0-4

**Nakład:**

4800 egz.

Publikacja współfinansowana przez Unię Europejską z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego w ramach Programu Sąsiedztwa Polska – Białoruś – Ukraina INTERREG IIIA/Tacis CBC 2004–2006 oraz ze środków Budżetu Państwa. Projekt „Bogactwo Pogranicza – transgraniczna strategia rozwoju turystyki w Powiecie Łęczynskim i Rejonie Żółkiewskim. Etap II” realizowany jest na podstawie umowy zawartej ze Stowarzyszeniem Samorządów Euroregionu Bug.

